

European Fund for the Balkans

Bringing the Western Balkans closer to the European Union

**OCJENA STEPENA IMPLEMENTACIJE
STRATEGIJE ENERGETSKE EFIKASNOSTI,
NJEN SOCIO – EKONOMSKI UTICAJ I USKLAĐENOST
SA ZAHTJEVIMA PRISTUPANJA EU**

- finalni dokument -

Podgorica, 20. jul 2010. godine

SADRŽAJ

UVOD	4
1. PREGLED SISTEMSKIH AKTIVNOSTI U ORGANIZACIJI NADLEŽNOG MINISTARTVA ZA ENERGETIKU (MINISTARSTVO EKONOMIJE)	6
1.1. AKTIVNOSTI U 2006. GODINI	6
1.2. AKTIVNOSTI U 2007. GODINI	6
1.3. AKTIVNOSTI U 2008. GODINI	7
1.4. AKTIVNOSTI U 2009. GODINI	8
1.5. AKTIVNOSTI U 2010. GODINI	9
2. AKTIVNOSTI OSTALIH UČESNIKA PREPOZNATIH U STRATEGIJI	11
2.1. KREATORI POLITIKE	11
2.1.1. Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine	11
2.1.2. Ministarstvo prosvjete i nauke	11
2.1.3. Ministarstvo zdravlja	11
2.1.4. Ministarstvo finansija	11
2.1.5. Ministarstvo turizma	12
2.1.6. Ministarstvo za evropske integracije	12
2.2. POSREDNICI	12
2.2.1. Elektroprivreda Crne Gore (EPCG)	12
2.2.2. Univerzitet Crne Gore	12
2.2.3. Jedinice lokalne samouprave	13
2.2.4. Privredna komora Crne Gore (PKCG)	14
2.2.5. Državni zavod za statistiku (MONSTAT)	14
2.2.6. Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća (SMEDD)	14
2.2.7. Crnogorska akademija nauka i umjetnost (CANU)	14
2.2.8. Međunarodni donatori	14
2.2.9. NVO sektor	16
3. ANALIZA STEPENA IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE EE	17
3.1. Institucionalni razvoj	17
3.2. Legislativni i regulatorni okvir	19
3.3. Podsticajni mehanizmi za unapređenje EE	20
3.4. Podizanje javne svijesti	21
3.5. Obuka i edukacija	21
3.6. Saradnja u oblasti EE	22
3.7. Promotivni projekti	23
4. IMPLEMENTACIJE DIREKTIVA EU	24
5. BARIJERE RAZVOJU ENERGETSKE EFIKASNOSTI	25
6. SOCIJALNO-EKONOMSKI UTICAJ	26
7. REZIME	27
PRILOG 1	29
PRIMJERI DOBRE PRAKSE NA REALIZACIJI PROJEKATA ENERGETSKE EFIKASNOSTI	29
PRILOG 2	30
TABELARNI PRIKAZ OSNOVNIH AKTIVNOSTI NA IMPLEMENTACIJI STRATEGIJE EE	30

SKRAĆENICE

BDP	Bruto društveni proizvod
CJEE	Crnogorska jedinica za energetska efikasnost
CIEE	Centralna institucija za energetska efikasnost
GHG	Gasovi staklene bašte
GTZ	Njemačko društvo za tehničku saradnju (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit)
EAR	Evropska agencija za rekonstrukciju
EE	Energetska efikasnost
EEAP	Akcionni plan za energetska efikasnost
ENSI	Energy Saving International
EPCG	Elektroprivreda Crne Gore
EU	Evropska Unija
IREET	Institut za istraživanje u energetici, ekologiji i tehnologiji (Inštitut za Raziskave v Energetiki, Ekologiji in Tehnologiji)
JEE	Jedinica za energetska efikasnost
KFW	Njemačka kreditna banka za obnovu (Kreditanstalt für Wiederaufbau)
MONSTAT	Državni zavod za statistiku
PKCG	Privredna komora Crne Gore
SMEDD	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća (Directorate for Development of Small and Medium Sized Enterprise)
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih Nacija (United Nations Development Programme)

UVOD

Projekat " Ocjena stepena implementacije Strategije energetske efikasnosti, njen socio – ekonomski uticaj i usklađenost sa zahtjevima pristupanja EU" je proizišao iz potrebe razvoja kapaciteta, razmjene znanja i iskustava po pitanju energetske efikasnosti, a sve u cilju dostizanja energetske, ekonomske, socijalne i ekološke koristi, kao i usklađenosti sa preporukama Evropske unije (EU) u ovoj oblasti.

Cilj projekta je sprovođenje istraživanja i priprema finalnog dokumenta o stepenu implementacije i perspektivi Nacionalne strategije energetske efikasnosti (Strategija EE), u skladu sa zahtjevima EU, kao i potencijalima za ulaganja u energetske efikasnost u Crnoj Gori.

U cilju dobijanja kvalitetnog dokumenta istraživanje je zasnovano na prikupljanju i razmjeni informacija sa predstavnicima relevantnih subjekata, koji su istaknuti u Strategiji energetske efikasnosti. Potrebne informacije za izradu ovog dokumenta uglavnom su zasnovane na godišnjim izvještajima o implementaciji Strategije EE koje je sačinila Jedinica za energetske efikasnost (JEE) Ministarstva ekonomije, i to za period od početka 2006. do aprila 2010. godine. Osim toga, korišćene su informacije dobijene od strane subjekata relevantnih za implementaciju Strategije EE koji su dali odgovor na zahtjev obrađivača dokumenta.

Navedeni metod rada i mehanizam prikupljanja podataka i informacija, uslovljen je postojećim barijerama, koje otežavaju izradu dokumenta i koje su uglavnom posljedica nezainteresovanosti relevantnih subjekata da daju potrebne informacije i sa tim u vezi nepostojanja zakonske obaveze. Ove barijere ne daju mogućnost nadležnom Ministarstvu za energetiku da ostvari adekvatan uvid u realizaciju ključnih aktivnosti u Crnoj Gori u oblasti energetske efikasnosti, što bitno otežava kvalitetno sagledavanje stepena realizacije aktivnosti na implementaciji Strategije EE. Poseban problem predstavlja i neadekvatna nacionalna statistika u oblasti energetike, kao i nedovoljno razvijen kapacitet JEE da eliminiše ili bar znatno ublaži navedene barijere.

Da bi se Projekat što kvalitetnije realizovao i u maksimalnom mogućem obimu ublažile navedene barijere, posebno po pitanju informisanosti o planiranju, preduzimanju i praćenju sistemskih ključnih aktivnosti u oblasti energetske efikasnosti, obrađivač dokumenta je angažovao lokalne konsultante sa relativno dobrim pregledom opšte situacije u oblasti EE.

Dobijene informacije o preduzetim aktivnostima nakon donošenja Strategije EE, biće razvrstane po osnovnim područjima djelovanja, shodno smjericama novije energetske politike i prakse razvijenih zemalja koje su postigle visok stepen razvoja u oblasti energetske efikasnosti. Na osnovu ovako grupisanih informacija sprovedene su analize i izvedeni zaključci o stepenu implementacije aktivnosti predviđenih Strategijom EE, posebno za svako područje djelovanja, što će biti osnova za donošenje generalnog zaključka o implementaciji Strategije EE.

Kod izvođenja analize o stepenu implementacije Strategije EE, poseban problem je predstavljala uopštenost nacionalnih godišnjih akcionih planova za implementaciju Strategije EE, kao i petogodišnjeg Akcionog plana za period 2008-2012. godine, koji u potrebnoj mjeri ne konkretizuju planirane aktivnosti, posebno sa aspekta dinamike njihovog

sprovedenja, obezbjeđenja finansijskih sredstava, definisanja odgovornih subjekata za realizaciju aktivnosti i sl.

Važno je istaći da ovaj dokument nije dao ocjenu implementacije Strategije EE u oblasti korišćenja resursa obnovljivih izvora energije za proizvodnju energije za potrebe tržišta (male elektrane, vjetrogeneratori i sl.). Naime, za ovu oblast su urađene posebne Strategije, kao i posebni akcioni planovi čija ocjena stepena implementacije zaslužuje posebnu pažnju te može biti predmet posebnog projekta ovakve vrste uz angažovanje specijalizovanih konsultanata za oblast OIE. Namjera Strategije EE je bila da sa generalnog aspekta ukaže na neefikasnost korišćenja resursa OIE, što ne pripada direktno problematici EE posebno imajući u vidu noviju energetska politiku koja tu oblast tretira odvojeno i zasniva je na posebnim direktivama i preporukama.

Finalnu verziju dokumenta „Ocjena stepena implementacije Strategije energetske efikasnosti, njen socio-ekonomski uticaj i usklađenost sa zahtjevima pristupanja EU“ pripremio je radni tim u sastavu:

1. **Sanja Svrkota** – dipl. biolog, koordinatorka projekta
2. **Milorad Burzan** – dipl. inženjer elektrotehnike
3. **Božidar Pavlović** – dipl. inženjer elektrotehnike
4. **Darko Pajović** – dipl. biolog
5. **Jelena Marojević** – dipl. biolog
6. **Nataša Kovačević** – dipl. pravnik

Uvod pripremio, **Milorad Burzan** – dipl. inženjer elektrotehnike, vođa tima.

1. PREGLED SISTEMSKIH AKTIVNOSTI U ORGANIZACIJI NADLEŽNOG MINISTARTVA ZA ENERGETIKU (MINISTARSTVO EKONOMIJE)

Vlada Republike Crne Gore je 13.10.2005. godine usvojila Strategiju energetske efikasnosti Republike Crne Gore (Strategija EE).

2.1. AKTIVNOSTI U 2006. GODINI

U skladu sa zaključcima Vlade RCG, JEE je uz stručnu podršku formiranog Savjeta za EE, pripremila prijedlog Akcionog plana za realizaciju Strategije EE u 2006. godini.

Osnovne aktivnosti predviđene ovim Akcionim planom bile su:

1. Osposobljavanje JEE (uspostavljanje Fonda za EE, formiranje Odsjeka za energetske efikasnost)
2. Formiranje energetske informacione baze (prikupljanje podataka za objekte javnog sektora)
3. Pобољшanje EE legislative i regulative (započete aktivnosti na uređenju oblasti EE u fazi izrade novog Zakona o izgradnji objekata)
4. Povećanje EE u javnom i stambenom sektoru

2.2. AKTIVNOSTI U 2007. GODINI

Implementacija Strategije EE u 2007. godini nastavljena je donošenjem Akcionog plana za ovu godinu, koji je usvojen od strane Vlade RCG aprila 2007. godine.

Osnovne aktivnosti predviđene Akcionim planom bile su:

1. Program za razvoj osnovne legislative u oblasti EE i jačanje JEE;
2. Program za razvoj energetske baze podataka;
3. Program za poboljšanje legislative i regulative i institucionalni zahtjevi u oblasti EE u zgradarstvu;
4. Povećanje EE u javnom sektoru;
5. Povećanje EE u stambenom sektoru;
6. Monitoring Akcionog plana za 2007. godinu;
7. Inicijative u cilju povećanja svijesti u oblasti EE;
8. Inicijative za uvođenje finansijskih podsticaja;
9. Inicijative za finansiranje projekta za poboljšanja EE na objektima u nadležnosti republičke i lokalne uprave;
10. Inicijative za uvođenje odredbi EE u Zakonu o izgradnji objekata.

Shodno Akcionom planu za 2007. godinu važno je istaći sljedeće realizovane aktivnosti:

Nastavljena je **podrška JEE kroz EAR Projekat tehničke pomoći**, koji je započet u 2006. godini, a okončan jula 2007. godine. U sklopu ove tehničke pomoći pripremljen je Akcioni

plan za povećanje energetske efikasnosti u javnom sektoru (2008.-2012.). Osim toga, urađena je i Strategija za grijanje, hlađenje i EE u stambenom sektoru, kao i niz tehničkih dokumenata.

Takođe, Ministarstvo za ekonomski razvoj Crne Gore u oktobru 2007. godine je počelo implementaciju projekta *"Capacity Building on Energy Auditing of Buildings/ Razvoj kapaciteta u oblasti energetskog audita zgrada"*.

Ministarstvo za ekonomski razvoj pripremio je **Program za razvoj energetske baze podataka**. Takođe, preko Radne grupe sa Arhitektonskog i Mašinskog fakulteta iz Podgorice, pripremljen je **Program za poboljšanje legislative i regulative i institucionalni zahtjevi za EE u zgradarstvu**, koji je kasnije poslužio kao osnova za uvođenje pojedinih EE odredbi u Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata.

Rješenjem Ministarstva za ekonomski razvoj, od 13. juna 2007. godine, formiran je **Savjet za implementaciju Strategije EE u 2007. godini**, sa zadatkom da prati realizaciju Akcionog plana Strategije EE u 2007. godini, analizira preduzete aktivnosti i predlaže korektivne aktivnosti prilikom problema u realizaciji plana.

2.3. AKTIVNOSTI U 2008. GODINI

Akcioni plan za implementaciju Strategije EE za period 2008. - 2012. godina Vlada Crne Gore usvojila je 29. maja 2008. godine. Program za razvoj energetske baze podataka u Crnoj Gori čiji cilj je bio razvoj energetskog statističkog sistema koji će omogućiti monitoring implementacije Strategije EE Crne Gore, kao i analizu, prognozu i planiranje politika i mjera u oblasti EE. Do sada ovaj program nije realizovan prevashodno zbog izostanka potrebne podrške i sredstava.

U toku 2008. godine se radilo na razvoju regulativnog okvira za energetske efikasnost u sektoru zgrada. Jedan od rezultata je novi Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata (Službeni list Crne Gore br. 51/08 od 22.08.2008.) koji je obezbijedio uvođenje osnovnog koncepta i EE odredbi (u skladu sa Direktivom 2002/91/EC o energetskim karakteristikama zgrada), kao i pokretanje aktivnosti za postepeno usvajanje i razvoj legislativnog, regulatornog i institucionalnog okvira za energetske karakteristike zgrada. Takođe se radilo na razvoju kapaciteta u oblasti energetskog pregleda zgrada (nastavak aktivnosti iz 2007. godine) što je dalo osnovu za izradu nacrtu pravilnika u oblasti EE zgrada.

Projekat "Unapređenje energetske efikasnosti u Crnoj Gori" počeo je u aprilu 2008. godine i obuhvatao je pomoć Ministarstvu ekonomije Crne Gore u implementaciji Akcionog plana za EE.

U 2008. godini je nastavljena realizacija programa/kreditne linije "Energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije u Crnoj Gori" kojom je rukovodila Njemačka razvojna banka (KfW) u saradnji sa Direkcijom za razvoj malih i srednjih preduzeća Crne Gore (SMEDD), koji je započeo u 2006. godini. Do kraja 2008. godine je realizovano 13 projekata sa budžetom od oko 3 miliona eura.

U decembru 2008. godine potpisan je ugovor za projekat "Energetska efikasnost u Crnoj Gori" u cilju povećanja EE u zgradama javnog sektora (prvenstveno školama i bolnicama), za čiju realizaciju je opredijeljen budžet u vrijednosti 6,5 miliona eura.

Crna Gora učestvuje u radu regionalne Radne grupe za EE (Energy Efficiency Task Force), koja je osnovana na osnovu Sporazuma o formiranju Energetske zajednice (Član 35).

Na osnovu usvojenih strateških dokumenata (uključujući naravno i predmetni Akcioni plan), kao i na osnovu rezultata istraživanja upoznatosti građana Crne Gore sa EE, Ministarstvo ekonomije je pripremio Operativni plan za EE za period 2008. – 2009. godina, koji se implementirao kroz projekat „Godina energetske efikasnosti“.

2.4. AKTIVNOSTI U 2009. GODINI

Akcioni plan za realizaciju Strategije energetske efikasnosti za period 2008 - 2012. godine, realizovan je kroz godišnji Operativni plan projekta "Godina energetske efikasnosti".

Projekat „Godina energetske efikasnosti“ se bazirao na intenzivnom promovisanju prioritarnih aktivnosti za unapređenje EE kroz realizaciju 17 programa i to:

1. Uspostavljanje osnovnog legislativnog i regulatornog okvira za EE
2. Institucionalno-organizaciono jačanje u sektoru EE
3. Javna kampanja
4. Unapređenje EE u javnim zgradama
5. Uspostavljanje EE infrastrukture za građane
6. Uklanjanje barijera i razvoj mehanizama za finansiranje projekata na polju EE
7. Međunarodna konferencija o EE
8. Demonstracioni i trening centar za EE
9. Obuka i edukacija na polju EE
10. Stimulisanje EE kod male privrede
11. Unapređenje međunarodne saradnje u oblasti EE
12. Energetska efikasnost u proizvodnji i snabdijevanju električnom energijom
13. Unapređenje EE kod velikih industrijskih potrošača
14. Obnovljivi izvori energije
15. Promovisanje pasivne gradnje i niskoenergetskih zgrada
16. Promovisanje EE u lokalnoj samoupravi
17. Promovisanje EE u sektoru turizma

Projekat se realizovao u saradnji Ministarstva ekonomije sa više od 20 međunarodnih i domaćih partnera aktivnih na polju energetske efikasnosti u Crnoj Gori, od kojih su najznačajniji: Vlada Republike Njemačke i GTZ, Vlada Kraljevine Norveške, Delegacija Evropske komisije u Crnoj Gori, Svjetska banka, KfW banka, Zajednica opština Crne Gore, Glavni Grad Podgorica, Opština Pljevlja, Mašinski fakultet Podgorica, Arhitektonski fakultet Podgorica, NVO Exeditio, NVO Green Home, Privredna komora Crne Gore, Elektroprivreda Crne Gore AD Nikšić, ETG Inženjering d.o.o. i dr.

Na polju **uspostavljanja osnovnog legislativnog i regulatornog okvira za EE** pripremljen je Nacrt zakona o energetske efikasnosti (Zakon o EE) kojim se po prvi put uređuju odnosi na području efikasnog korišćenja energije u sektorima finalne potrošnje.

Osim toga, pripremljen je Nacrt zakona o energetici koji pored ostalog uređuje oblast energetske efikasnosti na strani proizvodnje, prenosa i distribucije energije, kao i oblast korišćenja obnovljivih izvora energije.

Donešen je i Zakon o koncesijama ("Sl. list Crne Gore", br. 08/09 od 04.02.2009) koji je pripremlilo Ministarstvo za ekonomski razvoj, a u kojem je, pored ostalog, zastupljena i oblast EE.

Pripremljeni su i nacrti podzakonskih propisa prvog prioriteta za sektor zgrada, koji se odnose na energetske karakteristike zgrada, energetska efikasnost zgrada i energetska sertifikovanje zgrada, a sve u cilju uvažavanja odredbi Direktive 2002/91/EC o energetskim karakteristikama zgrada.

U cilju promovisanja EE u javnosti kao i uspostavljanja međunarodne saradnje realizovane su sljedeće ključne aktivnosti:

- Sprovedena je **javna kampanja** u cilju informisanja i podizanja svijesti građana o potrebi efikasnog korišćenja svih oblika energije, u prvom redu električne energije. U okviru ove kampanje aktivirana je internet stranica za energetska efikasnost (www.energetska-efikasnost.me), koja se ažurira od strane JEE. Takođe je pripremljen veći broj video spotova koji su emitovani na više javnih i privatnih TV stanica, kao i štampanog i promotivnog materijala, koji je distribuiran putem javnih medija.
- Rađeno je istraživanje javnog mijenja o nivou svijesti građana o energetska efikasnosti
- Održana je **regionalna konferencija "Energetska sigurnost i energetska efikasnost"** koja je okupila renomirane predavače iz područja međunarodne politike, ekonomije i energetike, kao i političare i ekonomiste iz regiona, rukovodeće osoblje iz ministarstava i agencija za EE, predstavnike međunarodnih donatorskih organizacija, predstavnike privrede (posebno iz sektora energetike), te ponuđače EE materijala, tehnologija i usluga.
- U sklopu aktivnosti **unapređenja EE u javnom sektoru** u 2009. godini otpočela je realizacija projekta „Energetska efikasnost u Crnoj Gori“ namijenjen sprovođenju EE mjera u zgradama javnog sektora (škole i bolnice).

Takođe je u cilju podizanja stručnih kapaciteta u Crnoj Gori realizovana **obuka za energetske auditore** (kroz tri trening kursa).

Kroz obuku je izvršen niz energetska pregleda na objektima javnog sektora (administrativne zgrade, škole, bolnice i sl.), čiji rezultati predstavljaju osnovu za finansiranje i realizaciju EE mjera na tim objektima.

2.5. AKTIVNOSTI U 2010. GODINI

Kako važeći Akcioni plan (2008-2012.) definiše samo mjere za poboljšanje EE, odgovornosti i vremenski plan, čime u potpunosti ne ispunjava zahtjeve direktive 2006/32/EC, posebno zbog nepostojanja nacionalnih indikativnih ciljeva i međuciljeva, a čije ostvarivanje predstavlja preuzetu obavezu Crne Gore prema Energetska zajednici, to je JEE pripremila Nacrt akcionog plana za EE (EEAP). Plan je urađen prema obrascu koji

je pripremila Energetska zajednica i koji u potpunosti odgovara zahtjevima Direktive 2006/32/EC.

U 2010. godini otpočeo je Projekat "Tehnička pomoć za implementaciju Ugovora o energetske zajednici", koji se finansira od strane EU (IPA Program), a koji je koncipiran i najavljen u 2007. godini.

Projekat sadrži tri glavne komponente, od kojih se jedna odnosi na EE, a druge dvije na podršku Regulatornoj agenciji za energetiku i Operatoru prenosnog sistema i tržišta električne energije.

Komponenta projekta koja se odnosi na EE sastoji se iz 4 zadatka:

1. Uspostavljanje standarda, smjernica i modela EE koji podrazumijeva harmonizaciju postojećih i razvoj novih propisa i drugih dokumenata za EE prema zahtjevima EU;
2. Izrada EEAP prema zahtjevima Energetske zajednice čiji je Crna Gora član;
3. Uspostavljanje statistike i informacionog sistema EE sa osnovnom namjenom praćenja i verifikacije EEAP-a, kao i u svrhu podrške energetske menadžmenta;
4. Priprema i implementacija razvoja kapaciteta, širenja informacija i kampanje za podizanje svijesti.

U februaru 2010. godine usvojen je Predlog zakona o EE, dok je u aprilu iste godine usvojen Zakon o EE, sa određenim amandmanima.

JEE je pripremila indikativni cilj i metodologiju za određivanje indikativnog cilja poboljšanja EE, što predstavlja izričiti zahtjev Energetske zajednice i obavezu propisanu Zakonom o EE. Ukupni indikativni cilj poboljšanja EE koji treba postići do 2018. godine (predviđena ušteda u iznosu od 9% prosječne petogodišnje finalne potrošnje energije u Crnoj Gori) treba da bude rezultat realizovanih EE programa i projekata, organizovanih na nacionalnom nivou, a prema metodologiji odobrenoj od strane Energetske zajednice.

2. AKTIVNOSTI OSTALIH UČESNIKA PREPOZNATIH U STRATEGIJI

Iz izvještaja Ministarstva ekonomije o implementaciji Akcionih Planova za EE vidljivo je učešće drugih subjekata koje je Strategija EE prepoznala kao relevantne učesnike u njenoj implementaciji. U vezi sa tim daje se prikaz najvažnijih aktivnosti sljedećih subjekata, a razvrstanih po kategorijama datim u Strategiji EE (Kreatori politike, Posrednici i Potrošačke grupe).

2.1. KREATORI POLITIKE

2.1.1. Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine

Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine je pripremlilo Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata ("Službeni list Crne Gore", br. 51/08) koji je obezbijedio uvođenje osnovnog koncepta i odredbi EE (u skladu sa Direktivom 2002/91/EC o energetske karakteristika zgrada), kao i pokretanje aktivnosti za postepeno usvajanje i razvoj legislativnog, regulatornog i institucionalnog okvira za energetske karakteristike zgrada.

2.1.2. Ministarstvo prosvjete i nauke

Nakon donošenja Strategije EE Ministarstvo prosvjete i nauke počelo je sa realizacijom projekata koji se tiču energetske karakteristika objekata u svojoj nadležnosti (škole, vrtići, domovi učenika i studenata i sl.). Takođe, ovo Ministarstvo učestvuje u realizaciji projekta "Energetska efikasnost u Crnoj Gori" kojim je obuhvaćena sanacija odnosno rekonstrukcija 14 objekata u njihovoj nadležnosti.

Osim navedenog, Ministarstvo prosvjete i nauke učestvovalo je u realizaciji Kampanje o energetske efikasnosti za učenike čiji je osnovni zadatak bio da kod učenika stvori odgovoran odnos prema potrošnji energije.

2.1.3. Ministarstvo zdravlja

Slično kao i kod Ministarstva prosvjete i nauke, Ministarstvo zdravlja je realizovalo više mjera na sanaciji i rekonstrukciji objekata, kojima se poboljšavaju energetske karakteristike zgrada u nadležnosti ovog Ministarstva. Značajno je spomenuti da je u 2006. godini promovisan u javnosti projekat korišćenja solarnih kolektora za zagrijavanje sanitarne tople vode u Kliničkom centru Crne Gore u Podgorici na objektu Dječije bolnice.

Takođe, Ministarstvo zdravlja učestvuje u realizaciji projekta "Energetska efikasnost u Crnoj Gori" kojim je obuhvaćena rekonstrukcija 5 bolnica i objekta Kliničkog centra Crne Gore.

2.1.4. Ministarstvo finansija

Ministarstvo finansija je pripremlilo Zakon o porezu na dobit pravnih lica (Sl. list Crne Gore br. 40/08 od 27.06.2008.) i 30.01.2009. godine donijelo Pravilnik o bližem načinu korišćenja poreske olakšice po osnovu ulaganja u stalna osnovna sredstva koja se koriste za EE i proizvodnju energije iz obnovljivih izvora energije. JEE je pripremlila predlog opreme za energetske efikasnost i obnovljive izvore energije predviđene za poreske olakšice.

Međutim, Zakonom o izmjenama Zakona o porezu na dobit pravnih lica ("Sl. list Crne Gore br. 86/09 od 25.12.2009. godine) izbrisan je član (30a), a koji je davao pravni osnov za uvođenje gore navedenih poreskih olakšica.

Ministarstvo finansija učestvuje u realizaciji projekta "Energetska efikasnost u Crnoj Gori" preko svoje Jedinice za tehniku podršku, koja je zadužena za sprovođenje postupka javnih nabavki prema proceduri Svjetske banke.

2.1.5. Ministarstvo turizma

U okviru projekta "Godina energetske efikasnosti" Ministarstvo turizma je u okviru sajma turizma u Crnoj Gori predstavilo energetske efikasne tehnologije i primjere dobre prakse u oblasti hotelijerstva.

2.1.6. Ministarstvo za evropske integracije

Ministarstvo za evropske integracije u okviru svoje nadležnosti priprema i sprovodi aktivnosti sa ciljem pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji, što pored ostalog, podrazumijeva primjenu EU direktiva u koje spadaju i direktive koje tretiraju oblast EE.

2.2. POSREDNICI

2.2.1. Elektroprivreda Crne Gore (EPCG)

Obaveze EPCG su propisane u donesenim zakonskim dokumentima koje se generalno svode na efikasno korišćenje proizvodnih, prenosnih i distributivnih postrojenja, optimalno korišćenje kapaciteta, smanjenje gubitaka u prenosnoj i distributivnoj mreži, poboljšanje tehničko-tehnoloških karakteristika opreme i postrojenja, kao i pripremanje za nove zahtjeve u skladu sa legislativom EU.

Od strane EPCG evidentirano je smanjenje gubitaka na elektroenergetskoj mreži koje je u 2006.godini iznosilo 29,07%, 22,76% u 2007. godini i oko 23% u 2008. godini.

U toku je projekat rekonstrukcije i sanacije građevinskih objekata HE "Perućica" u cilju obezbjeđivanja uslova za rad osmog agregata. Takođe, u toku je projekat povećanja proizvodnje TE "Pljevlja", a što obuhvata: povećanje produkcije pare kotla i povećanja protoka pare kroz turbinu, a time i povećanje proizvodnje. Za naredni period planirana je modernizacija HE "Piva" i HE "Perućica", u sklopu koje će se povećati stepen njihove EE.

U cilju promocije EE u javnosti EPCG je sprovela akciju poklanjanja štedljivih sijalica za korisnike koji uredno plaćaju račune za električnu energiju i izradila metodološki okvir za organizovanje nastave u oblasti EE u 10 osnovnih škola u Nikšiću i Podgorici, tokom školske 2006/07.

2.2.2. Univerzitet Crne Gore

Od 2007. godine Arhitektonski i Mašinski fakultet Univerziteta Crne Gore aktivno učestvuju u obuci i edukaciji energetske auditora. Važno je istaći da su u toku 2009. i 2010. godine ovi fakulteti pripremili i održali kompletan teorijski i laboratorijski dio obuke za energetske auditore.

Mašinski i Arhitektonski fakultet Univerziteta Crne Gore, od školske 2009/10, izvode posebne programe postdiplomskih studija u oblasti EE.

Osim navedenog, tehnički fakulteti posljednjih godina održali su niz stručnih manifestacija i promotivnih skupova koji su se posredno i neposredno odnosili na oblast EE i korišćenje obnovljivih izvora energije.

2.2.3. Jedinice lokalne samouprave

Glavni Grad Podgorica, kao najveći potrošač električne energije u državi, priključio se inicijativi koju je u oktobru 2008. godine pokrenulo Ministarstvo ekonomije pod nazivom "Godina energetske efikasnosti".

Glavni Grad Podgorica je, novembra 2008. godine, usvojio "Preporuke za projektovanje, izgradnju i održavanje javne rasvjete i svjetlosne signalizacije". Ove preporuke su demonstrirane kroz niz konkretnih projekta.

U martu 2009. godine, Skupština Glavnog Grada usvojila je Odluku o naknadi za komunalno opremanje građevinskog zemljišta kojom se stimulišu investitori za izgradnju EE objekata. Prema ovoj odluci naknada se umanjuje za 100 eura po 1 m² ugrađenog solarnog kolektora/panela u objektima koji sisteme sa sunčevom energijom koriste za: grijanje sanitarne vode, grijanje prostora, hlađenje prostora i proizvodnju električne energije.

Na međunarodnom planu Glavni Grad se tokom aprila 2009. godine uključio u inicijativu "Održivi razvoj gradova" pri čemu je potpisano "Pismo namjere" između gradonačelnika Zagreba, Sarajeva, Skoplja i Podgorice za realizaciju projekta "Izgradnja kapaciteta za upravljanje energijom u gradovima". Početkom oktobra u Frajburgu u Njemačkoj je ozvaničen početak realizacije ovog projekta potpisivanjem "Memoranduma o razumijevanju".

U okviru projekta "Godina energetske efikasnosti" intenzivirana je saradnja JEE sa **Zajednicom opština Crne Gore i pojedinim opštinama**. U okviru ove saradnje evidentna su nastojanja opština da se uključe u projekte EE i korišćena obnovljivih izvora na lokalnom nivou. Tako npr. **Opština Pljevlja** je izradila Studiju EE javne rasvjete, za čiju implementaciju se dalje teži obezbijediti kofinansiranje kroz međunarodne fondove. Ova inicijativa za unapređenje EE javne rasvjete, uz podršku JEE, proširena je na druge opštine u Crnoj Gori i pripremljena je aplikacija koja ima za cilj obezbjeđenje kofinansiranja. Takođe, **Opština Mojkovac** je pripremila nekoliko značajnih projekata u oblasti energetske efikasnosti (daljinsko grijanje kompleksa zgrada, poboljšanje energetske efikasnosti lokalnog vodovoda, izgradnja energetski efikasne zgrade lokalne uprave i sl.). Značajno je spomenuti realizovani projekat **Opštine Budva** na sanaciji i modernizaciji crpnih postrojenja javnog vodovodnog sistema primjenom frekventne regulacije na svim pumpama.

Gotovo sve jedinice lokalnih samouprava u okviru svoje nadležnosti, a preko svojih komunalnih preduzeća u sklopu održavanja javne rasvjete, vodovodnih sistema, saobraćajne signalizacije i dr. realizuju aktivnosti koji se posredno i neposredno dotiču problematike EE i rezultiraju ostvarenim energetskim uštedama. Međutim, evidentno je da se još uvijek nijesu stvorili potrebni uslovi za unapređenje EE na objektima u njihovoj nadležnosti, a prije svega uspostavila specijalizovana tijela koja bi se bavila ovom problematikom i planirala, realizovala, pratila i promovisala EE mjere na svim područjima.

2.2.4. Privredna komora Crne Gore (PKCG)

Na inicijativu JEE, Privredna komora Crne Gore je 23.11.2009. godine formirala Odbor za energetska efikasnost i zaštitu životne sredine. Odbor je nastao kao izraz potreba i zahtjeva privrede i preduzeća - članica PKCG sa namjerom da se na organizovan, djelotvoran i efikasan način objedine mnogobrojne, do sada, segmentirane aktivnosti koje tretiraju oblasti EE i zaštite životne sredine.

PKCG je u prethodnom periodu organizovala i podržala veći broj stručnih i promotivnih skupova u oblastima EE, korišćenja obnovljivih izvora energije i zaštiti životne sredine.

2.2.5. Državni zavod za statistiku (MONSTAT)

MONSTAT predstavlja veoma važan subjekt za uspostavljanje i vođenje sistema energetske statistike u Crnoj Gori u koju spada i EE statistika. Međutim, evidentno je da postojeći nivo energetske statistike ni izbliza ne ispunjava uslove za kvalitetno planiranje i praćenje energetske tokova u svim oblastima, kao i za izvođenje potrebnih analiza. Do sada nijesu realizovane značajnije aktivnosti na unapređenju statističkog sistema u oblasti energetike, a time ni u oblasti EE, što je neophodno uraditi u budućem periodu radi obezbjeđenja uslova za planiranje i praćenje realizacije EEAP-a.

2.2.6. Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća (SMEDD)

U 2006. godini je započeta realizacija programa/kreditne linije "Energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije u Crnoj Gori" kojom je rukovodila Njemačka razvojna banka (KfW) u saradnji sa SMEDD-om. Cilj programa je bio da se malim i srednjim preduzećima omogući da u relativno kratkom roku identifikuju neefikasnu i ekološki štetnu upotrebu resursa, preduzmu mjere za poboljšanje EE i počnu koristiti alternativne obnovljive izvore energije. Do kraja 2008. godine je realizovano 13 projekata vrijednosti od oko 3 miliona eura.

Takođe, GTZ je u saradnji sa SMEDD-om organizovao program edukacije savjetnika za energetska efikasnost za Info kancelarije u 5 opština u Crnoj Gori (Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Nikšić i Cetinje). Od kojih su 4 počele sa radom u maju 2010.

2.2.7. Crnogorska akademija nauka i umjetnost (CANU)

U prethodnom periodu CANU je u okviru svojih redovnih aktivnosti organizovao naučne, stručne i promotivne skupove u oblasti EE i drugim srodnim oblastima.

2.2.8. Međunarodni donatori

Evropska agencija za rekonstrukciju (EAR)

Od strane EARa 2003. godine počela je tehnička pomoć Vladi RCG. Međutim, ova donacija nije dala prepoznatljive rezultate, jer se prevashodno svodila samo na obezbjeđivanje ekspertske usluga, čije angažovanje nije imalo značajnije efekte, pri čemu je poseban problem predstavljala nedovoljna spremnost Ministarstva ekonomije da blagovremeno riješi sporna pitanja i profiliše dalju saradnju sa EARom. Takođe, nepostojanje JEE je, prema čestim saopštenjima zvaničnika EARa, predstavljalo jedan od

bitnih razloga izostanka adekvatne pomoći i nemogućnosti finansiranja konkretnih projekata.

Ipak zapaženi proizvod ove pomoći predstavlja izrada dokumenta "Strategija energetske efikasnosti u RCG", koji je urađen prvenstveno zahvaljujući angažovanju lokalnih eksperata.

Kasnije, od strane EARa obezbeđena je tehnička pomoć kroz stručnu ekspertizu čiji doprinos je prepoznat kroz izradu više strateških dokumenata (posebno EE Akcioni plan za 2008. godinu i EE Akcioni plan za period 2008 - 2012. godine) i učešće u izradi Strategije razvoja energetike u Crnoj Gori do 2025. godine.

Vlada Republike Njemačke preko GTZ

Projekat finansiran od strane Vlade Republike Njemačke preko GTZ, pod nazivom "Unapređenje energetske efikasnosti u Crnoj Gori" otpočeo je u aprilu 2008. godine.

U okviru projekta "Godina energetske efikasnosti" podržana je realizacija sledećih aktivnosti:

- Finansiranje spoljnih eksperata za izradu Zakona o EE kao i izradu nacrtu podzakonskih akata (pravilnika) u oblasti EE zgrada, koji se odnose na energetske karakteristike zgrada, energetske efikasnosti zgrada i energetsko sertifikovanje zgrada.
- Provođenje javne kampanje kroz pripremu video i štampanog materijala za savjetovanje građana o EE, uspostavljanje besplatne info linije za EE i organizovane niza stručnih i promotivnih manifestacija;
- Realizovanje obuke energetskih auditora, vršenje energetskih pregleda i nabavka specijalizovane opreme i vozila za obavljanje ove aktivnosti;
- Organizovanje regionalne konferencija "Energetska sigurnost i energetska efikasnost" u saradnji sa Ministarstvom ekonomije;

Vlada Kraljevine Norveške

Donacija Vlade Kraljevine Norveške Crnoj Gori u oblasti EE otpočela je 2007. godine kroz obuku jedne grupe auditora i obezbjeđivanje i prilagođavanje crnogorskim uslovima specijalizovanog softvera za vršenje energetskih pregleda i softvera za finansijski inženjering, kao i harmonizovanju domaće legislative i regulative sa EU zahtjevima u oblasti EE zgrada.

Bilateralna saradnja sa Vladom Kraljevine Norveške se krajem 2008. godine proširila pokretanjem projekta „Razvoj energetske efikasnosti u Crnoj Gori - podrška crnogorskoj JEE u cilju formiranja Agencije za EE“.

Evropska Unija (EU)

Kao što je prethodno rečeno, februara 2010. godine, počeo je Projekat "Tehnička pomoć za implementaciju Ugovora o energetske zajednici", koji je finansiran od strane EU (IPA Program). Projekat sadrži tri glavne komponente, od kojih se jedna odnosi na EE, a druge dvije na podršku Regulatornoj agenciji za energetiku i Operatoru prenosnog sistema i tržišta električne energije.

Komponenta projekta koja se odnosi na EE uključuje podršku JEE u okviru Ministarstva ekonomije, u cilju jačanja kapaciteta, razvoja adekvatnog legislativnog i regulatornog okvira za EE, relevantnih studija, statističkog i informacionog sistema, kampanje za podizanje svijesti i dr.

2.2.9. NVO sektor

Pitanja energetske efikasnosti i alternativnih izvora energije aktivno se realizuju kroz projekte nevladinog sektora, među kojima su najaktivniji NVO Expeditio i NVO Green Home.

Aktivnosti nevladinog sektora zasnovane su kako na promociji samih mjera tako i na prezentovanju EU standarda i dobrih primjera iz prakse.

Djelovanje nevladinog sektora u pomenutim oblastima ostvaruje se kroz:

- Organizovanje okruglih stolova, seminara i radionica na kojima je obezbijeđeno učešće domaćih i stranih stručnjaka u oblasti energetske efikasnosti i alternativnih izvora energije, tako i predstavnika vlasti, civilnog i biznis sektora;
- Realizaciju događaja čiji je cilj masovno okupljanje građana i promovisanje energetske efikasnosti, od kojih se neki kao što je Erath Hour (Sat za našu planetu) obilježavaju širom svijeta;
- Istraživanje tržišta o mogućnostima za investiranje u pomenutim oblastima prvenstveno u Crnoj Gori ali i u zemljama regiona, u saradnji sa inostranim konsultantskim kućama;
- Štampanje edukativnog materijala namijenjenog svim generacijama;
- Otvaranje telefonske linije za pomoć građanima;
- Doniranje tzv. štednih sijalica i solarnih kolektora;
- Učešće u projektima koji se realizuju na nacionalnom i regionalnom nivou;
- Članstvo u radnim grupama i davanje sugestija prilikom izrade različite dokumentacije koja se tiče energetske efikasnosti i alternativnih izvora energije;
- Učešće na stručno edukativnim seminarima u zemlji i inostranstvu.

Kroz pomenute aktivnosti nevladin sektor je ostvario saradnju sa različitim donatorima iz zemlje i inostranstva, resornim ministarstvima, javnim institucijama, opštinama, udruženjima, predstavnicima civilnog i biznis sektora.

3. ANALIZA STEPENA IMPLEMENTACIJE STRATEGIJE EE

3.1. Institucionalni razvoj

Strategija EE je prepoznala neophodnost osnivanja Crnogorske jedinice za energetske efikasnost (CJEE) i to, za prvo vrijeme, kao posebnog tijela u Ministarstvu ekonomije.

Po pitanju aktivnosti koje treba da obavlja CJEE, Strategija EE postavlja zadatke koji se implementiraju godišnjim Akcionim planovima.

Strategija EE predlaže da ukoliko se pokaže cjelishodnim CJEE može u budućnosti biti osnovana i kao nezavisna javna agencija, na koju bi resorno ministarstvo prenijelo nadležnosti i obaveze u vezi definisanja i provođenja politike energetske efikasnosti, uz izmijenjeni način njenog finansiranja.

Strategija EE, naglašava da CJEE treba da ima ovlašćenje za korišćenje eksternih usluga potrebnih za primjenu Akcionog plana.

Takođe, Strategija EE ističe potrebu uspostavljanja EE Fonda koji će biti korišćen za finansiranje EE projekata, kao i dostizanje postavljenih ciljeva i upozorava da su negativni ekonomski efekti neracionalnog i neefikasnog korišćenja resursa i energije daleko veći od potrebnih sredstava za uspješan rad CJEE i realizaciju Akcionih planova.

Ovaj dokument takođe zagovara mogućnost da se dio ostvarenih finansijskih efekata sprovedenih EE mjera usmjeri u budžet CJEE za realizaciju novih programa što do sada nije realizovano.

Potreba za osnivanjem Agencije za EE prepoznata je u Akcionom Planu za realizaciju Strategije energetske efikasnosti 2008 - 2012. godine, koji je usvojila Vlada Crne Gore u kojem se navodi: *"Najsvrshodnija i najefektnija opcija jeste osnivanje Agencije za EE. Njeno osnivanje, misija, cijevi, funkcije i organizacija biće predviđeni Zakonom o EE. Finansiranje Agencije treba podržati od strane državnog budžeta i međunarodnih donacija. Treba obezbijediti fleksibilnost kako bi Agencija bila u stanju da stiče dodatna sredstva, bilo od strane državnih ili međunarodnih organizacija obezbjeđujući na taj način da očuva ulogu centralne institucije za EE i ne nadmeće se sa privatnim sektorom"*.

Takođe, Akcionim planom za implementaciju Strategije razvoja energetike Crne Gore do 2025. godine za period 2008 – 2012. godine, predviđeno je osnivanje Centralne institucije za EE (CIEE).

Povodom iznesenog važno je istaći da Agencija odnosno CIEE nije osnovana shodno gore navedenim Akcionim planovima, te nema naznaka da će se uskoro obezbijediti podrška za ispunjenje ovog strateškog cilja, iskazanog usvajanjem pomenutih planova.

Ista konstatacija važi i za osnivanje EE Fonda koji takođe nije osnovan.

U periodu nakon donošenja Strategije EE, formirana je JEE kao posebno odjeljenje u okviru Sektora za energetiku u Ministarstvu ekonomije koja do sada ni približno nije imala odgovarajući kapacitet i podršku za uspješnu implementaciju Akcionih planova.

Pri izradi Zakona o EE radna grupa je nastojala da uvaži gore navedene strateške ciljeve i da usvoji pozitivna iskustva drugih zemalja i ispoštuje zahtjeve EU u oblasti EE. Naime, u prethodnim verzijama Zakona o EE bilo je predviđeno osnivanje Agencije za EE i EE Fonda. Ovako osmišljeno institucionalno rješenje je eliminisano iz Zakona u toku njegove dalje izrade, što do sada nije zvanično obrazloženo od strane nadležnog ministarstva

zaduženog za njegovu izradu. Međutim, novim Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta u Ministarstvu ekonomije predviđeno je formiranje novog sektora za energetske efikasnost, sa 15 radnih mjesta, koji je do sada samo formalno ustanovljen.

Na osnovu iznesenog je evidentno da je institucionalni okvir slabo razvijen, te ne pruža mogućnost da ispuni strateške zahtjeve centralnog djelovanja ka poboljšanju kompletnog ambijenta u Crnoj Gori u oblasti EE, a shodno aktuelnim potrebama energetskog sektora Crne Gore i postavljenim zahtjevima EU. U prilog ovakvoj konstataciji ide i činjenica da u Crnoj Gori ne postoje nezavisne agencije ili druge specijalizovane organizacije, koje bi mogle nadomjestiti nedostatak adekvatne Centralne institucije za EE.

3.2. Legislativni i regulatorni okvir

Do sada najvažniji korak ka harmonizaciji domaćeg legislativnog okvira sa EU zahtjevima u oblasti EE predstavlja izrada Zakona o EE kojim se po prvi put uređuju odnosi na području efikasnog korišćenja energije u sektorima finalne potrošnje, obaveze za donošenje programa i planova za poboljšanje EE na nacionalnom i lokalnom nivou i na nivou energetske subjekata i potrošača, njihovo sprovođenje, javna ovlašćenja i odgovornosti za utvrđivanje i sprovođenje politike energetske efikasnosti, kao i sve ostale EE mjere i obveznici njihovog sprovođenja. Zakon je pisan u skladu sa osnovnim direktivama u oblasti energetske efikasnosti, i to:

- Direktivom 2006/32/EC o efikasnosti korišćenja finalne energije i energetske uslugama;
- Direktivom 2002/91/EC o energetske karakteristika zgrada;
- Direktivom 2005/32/EC o uspostavljanju okvira za definisanje zahtjeva za ekodizajnom proizvoda koji koriste energiju i
- Direktivom 92/75/EEC o označavanju potrošnje energije i uređaja za domaćinstvo.

U 2009. godini su pripremljeni nacrti podzakonskih propisa prvog prioriteta za sektor zgrada, koji se odnose na energetske karakteristike zgrada, energetske efikasnost zgrada i energetske sertifikovanje zgrada, a sve u cilju uvažavanja odredbi Direktive 2002/91/EC o energetske karakteristika zgrada.

Zakon o EE nije u potpunosti uvažio sve zahtjeve iz EU direktiva, što se posebno odnosi na uređenje institucionalnog okvira (ne adekvatan tretman CIEE i EE Fonda), kao i uvođenja mehanizama državnog podsticanja u oblasti energetske efikasnosti.

U aprilu 2010. godine usvojen je Zakon o energetici ("Sl. list Crne Gore", br. 28/10 od 14.05.2010.), koji pored ostalog uređuje oblast energetske efikasnosti na strani proizvodnje, prenosa i distribucije energije, kao i oblast korišćenja obnovljivih izvora energije.

Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata ("Službeni list Crne Gore", br. 51/08) je obezbijedio uvođenje osnovnog koncepta i odredbi EE (u skladu sa Direktivom 2002/91/EC o energetske karakteristika zgrada). Osim toga, ovaj Zakon je u oblasti uređenja prostora kroz više članova postavio ambiciozne zahtjeve u smislu uvođenja pojedinih odredbi u planskim dokumentima po pitanju poštovanja EE zahtjeva. Međutim, do sada u ovom dijelu, nijesu donesena podzakonska akta koja bliže definišu i uređuju ovu materiju.

U Zakonu o koncesijama ("Sl. list Crne Gore", br. 08/09 od 04.02.2009.) energetska efikasnost je zastupljena u 3 člana kojima se propisuje, pored ostalog, da: koncesioni akt, shodno predmetu koncesije, sadrži mjere za zaštitu životne sredine i unapređenje EE u skladu sa propisima; kriterijumi na osnovu kojih se vrši vrednovanje ponuda, u zavisnosti od predmeta koncesije uključuju program i stepen zaštite životne sredine i mjere za unapređenje EE; kao i ugovor o koncesiji koji sadrži prava i obaveze u pogledu preduzimanja mjera obezbjeđivanja i unapređenja EE.

Zakon o porezu na dobit pravnih lica (Sl. list Crne Gore br. 40/08 od 27.06.2008.) podstiče razvoj EE, tako što propisuje da se poreskom obvezniku koji izvrši ulaganja u stalna osnovna sredstva koja se koriste za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora i EE, poreska

osnovica umanjuje u visini od 50% izvršenih ulaganja, a najviše do iznosa poreske osnovice.

Bliži način korišćenja poreske olakšice je bio uređen Pravilnikom o bližem načinu korišćenja poreske olakšice po osnovu ulaganja u stalna osnovna sredstva koja se koriste za EE i proizvodnju energije iz obnovljivih izvora energije. Ovo je do sada predstavljalo jedini zakonski mehanizam državnog finansijskog podsticaja. Međutim, Zakonom o izmjenama Zakona o porezu na dobit pravnih lica ("Sl. list Crne Gore br. 86/09 od 25.12.2009. godine) izbrisan je član (30a), a koji je davao pravni osnov za uvođenje gore navedenih poreskih olakšica.

Zakonom o integrisanom spriječavanju i kontroli zagađenja („Službeni list CG“, br. 80/2005) propisano je da dozvola kojom se utvrđuju uslovi za rad postrojenja i obaveze operatera, u zavisnosti od prirode aktivnosti i njihovog uticaja na životnu sredinu, pored ostalog obuhvata i mjere koje se odnose na efikasno korišćenje energije.

Na osnovu iznesenog evidentno je da su sprovedene aktivnosti na harmonizaciji legislative i regulative sa EU zahtjevima u oblasti EE ipak u početnoj fazi i da ih treba dalje kvalitetno osmisliti i blagovremeno nadgrađivati kroz podzakonsku regulativu, standarde i sl., a uvažavajući kompletan društveno-ekonomski ambijent u Crnoj Gori.

3.3. Podsticajni mehanizmi za unapređenje EE

Strategija EE je dala viđenje ukupnog ambijenta u Crnoj Gori u smislu značaja mehanizama za podsticanje EE i po tom pitanju dala sledeće preporuke.

"Značajnije poboljšanje EE i veće korišćenje obnovljivih energetske izvora je tijesno povezano sa generalnom ekonomskom i socijalnom politikom. Ovdje postoji realan potencijal za doprinos održivom razvoju i ekonomskom rastu koji može uticati na sva područja ekonomskih aktivnosti. Da bi dostigla energetske ciljeve, Crna Gora mora preuzeti međunarodne obaveze prema institucionalnim, zakonskim i ostalim promjenama.

Uslov za dostizanje ciljeva EE jeste koncipiranje i postupno sprovođenje institucionalnih, zakonodavnih, strukturno-organizacionih i finansijsko-ekonomskih reformi u odgovarajućim sektorima energetike Crne Gore. Energetski usmjerena i ekonomski podsticajna regulativa, kao i brojne finansijske inicijative (podrška iz posebno formiranih fondova), stvorile bi društveni ambijent za uspješnu realizaciju programa racionalne upotrebe energije.

Odgovarajućim sistemskim instrumentima potrebno je energetske efikasnost i obnovljive izvore pretvoriti u pokretačku snagu ukupne ekonomske i razvojne strategije Crne Gore. Neki od ovih instrumenata se odnose na pitanja opšte politike regulatornih i zakonskih aspekata, institucionalnog okvira, kao i fiskalne politike, poreza i politike cijena."

U vezi sa prethodno navedenim viđenjem strategije evidentno je sljedeće:

- Kako je već navedeno, jedini podsticaj u oblasti poreske politike bio je uređen Zakonom o porezu na dobit pravnih lica kroz član 30a. Kako je Zakonom o izmjenama Zakona o porezu na dobit pravnih lica izbrisan član 30a, to je izostao pravni osnov za uvođenje ove poreske olakšice. Do sada nijesu ustanovljeni drugi podsticaji u dijelu poreske politike koji bi stimulisali razvoj EE u Crnoj Gori i time olakšali nabavku EE tehnologija, materijala, opreme, uređaja i sl., odnosno potpomogli obezbjeđenje i sprovođenje usluga u ovoj oblasti.

- U Crnoj Gori još uvijek nijesu formirani namjenski fondovi za podršku konkretnih projekata, mjera i usluga u oblasti EE čime je bitno otežan razvoj EE u svim oblastima. Istina, do sada su pokrenute određene finansijske inicijative kao na primjer kreditna linija "Energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije u Crnoj Gori" kojom je rukovodila Njemačka razvojna banka (KfW) u saradnji sa SMEDD-om što predstavlja samo simbolično djelovanje po ovom pitanju, te se ne može podvesti kao sistemsko, sveobuhvatno i održivo rješenje.
- Postojeća politika cijena takođe ne stimuliše razvoj EE u Crnoj Gori, jer u tom smislu nijesu uvedeni podsticaji sa preporukama i praksom EU. U vezi sa tim, masovni protesti potrošača električne energije, posebno iz kategorija "domaćinstva" i "ostala potrošnja", koji se odnose na plaćanje stavke u računima za isporučenu električnu energiju po osnovu gubitaka električne energije, dovoljno govori o neadekvatnoj politici cijena.
- Ni na nivou lokalne samouprave ne postoje podsticaji u oblasti EE osim stimulansa Glavnog Grada Podgorica i Opštine Budva koji se odnosi na podsticanje upotrebe solarnih sistema kroz oslobađanje dijela naknade za komunalno opremanje građevinskog zemljišta što predstavlja njihovu slobodnu inicijativu.
- Takođe, postojeći institucionalni i pravni okvir, kao što je prethodno opisano, još uvijek nije dovoljno razvijen da bi inicirao uspostavljanje odgovarajućeg ambijenta po pitanju stimulisanja razvoja EE.
- Osim navedenog, bitno je istaći da, još uvijek, nije uspostavljen povoljan ambijent za uspješno djelovanje ESCO kompanija u Crnoj Gori što predstavlja veliki nedostatak, posebno imajući u vidu izostanak namjenskih fondova za finansiranje EE projekata i programa, kao i drugih mehanizama podsticajnog djelovanja.

3.4. Podizanje javne svijesti

Evidentno je da je posljednjih nekoliko godina velika pažnja posvećena podizanju javne svijesti o značaju i efektima primjene EE mjera, te je pripremljen različit promotivni materijal, od strane gotovo svih aktera koje prepoznaje Strategija EE (ministarstva, lokalne samouprave, NVO, strukovna udruženja, Univerzitet, EPCG, proizvođača i distributera opreme, donatora i dr.). U ovom smislu, može se slobodno reći da je Strategija EE implementirana na zapaženom nivou.

S obzirom na veći broj uključenih aktera odnosno organizatora promotivnih skupova, a imajući u vidu nepostojanje uslova za koordinirano djelovanje i praćenje ovakvih aktivnosti, nije moguće pravilno sagledati njihov stepen implementacije i ostvareni efekat.

3.5. Obuka i edukacija

Dosadašnje stručne analize i studije ukazuju na relativno nizak stepen EE u Crnoj Gori u svim sektorima što je i direktno posljedica neadekvatne prakse i nedovoljnih saznanja o savremenim tehnologijama, praksama i dostignućima u oblasti EE. S tim u vezi, naglašena je potreba za organizovanim djelovanjem na ovom polju i uspostavljanjem neophodnih mehanizama što se uglavnom odnosi na edukaciju i obuku stručnjaka na svim nivoima, počev od naučnih radnika, inženjera, nastavnika, pa do zanatlija u ovoj oblasti. U vezi s tim, JEE je pripremila program "Obuka i edukacija na polju EE "

Program je predvidio širi spektar aktivnosti, kako bi bili zastupljeni svi važni vidovi obuke i edukacije, a koji bi obuhvatili više stručnih nivoa i profila (seminari, radionice, stručne specijalizacije u zemlji i inostranstvu, trening kursevi, studijske posjete i dr.).

Zbog izostanka potrebne podrške nijesu se stekli uslovi za realizaciju svih navedenih aktivnosti u sklopu Programa, već samo u manjem obimu. Naime, bitno je istaći obuku stručnjaka za vršenje energetskih pregleda. U vezi sa tim veoma je važno spomenuti uključenje Mašinskog i Arhitektonskog fakulteta Univerziteta Crne Gore u proces obuke, posebno po pitanju otvaranja mogućnosti prenošenja stečenih znanja i iskustava u proces nastave na redovnim i postdiplomskim studijama.

Bile su zapažene određene obuke samostalno organizovane od strane drugih subjekata, kao npr.: osnivanje usmjerenja za EE na postdiplomskim studijama na Mašinskom i Arhitektonskom fakultetu, obuka solatera u organizaciji Zanatsko-preduzetničke komore Crne Gore, edukacija nastavnika i učenika u osnovnim školama uz podršku EPCG, edukacija učenika Mašinske škole u Podgorici organizovana od strane NVO Green Home, edukacija učenika srednjih elektrotehničkih škole uvođenjem posebnog predmeta „Energetska efikasnost“ u organizaciji Centra za stručno obrazovanje Crne Gore i dr.

Iz iznesenog se može zaključiti da dosadašnji stepen realizacije po pitanju obuke i edukacije ni približno ne zadovoljava potrebe Crne Gore, posebno u smislu sticanja specijalističkih znanja neophodnih za uspješno implementaciju Akcionih planova u oblasti EE.

Na crnogorskom tržištu primjetan je ubrzan rast ponude novih EE proizvoda i usluga što obavezno podrazumijeva i realizovanje obuke stručnjaka raznih profila u organizaciji proizvođača, distributera i snabdjevača tih proizvoda i usluga. Ovako decentralizovana obuka ne omogućava ostvarivanje uvida u njene efekte, a time ni i izjašnjenje o stepenu realizovanih aktivnosti po ovom pitanju, posebno što nije proizvod kvalitetne, sistematski osmišljene, postupno realizovane i praćene edukativne kampanje.

3.6. Saradnja u oblasti EE

U prethodnom periodu evidentan je relativno visok stepen aktivnosti na uspostavljanju međunarodne i domaće saradnje sa relevantnim subjektima u oblasti EE. Međutim, iz aktivnosti opisanih u poglavlju 2.2.8. ovog dokumenta proizilazi da je podrška međunarodnih donatora bila dominantno usmjerena na tehničku pomoć, koja se pretežno zasnivala na davanje konsultantskih usluga, uglavnom prema njihovim uslovima, pri čemu je uticaj korisnika donacije u odlučivanju i profilisanju pomoći relativno nizak.

Važno je istaći da iz donacija, do sada, nijesu realizovani neki značajniji pilot projekti koji bi demonstrirali kompletan ciklus aktivnosti i koji bi rezultirali ostvarenjem energetskih ušteda i drugih benefita po osnovu sprovođenja EE mjera. Ovo podrazumijeva obezbjeđenje uslova za izvođenje EE projekta počev od osmišljavanja koncepta, pripreme i izrade potrebne dokumentacije, izvođenja radova i praćenja postignutih efekata, kao i njihove analize i promovisanja. Izuzetak predstavlja projekat „Energetska efikasnost u Crnoj Gori“ koji se realizuje po osnovu zajma Svjetske banke, a ne iz donacije.

Sa druge strane, treba imati u vidu činjenicu da ograničeni kapaciteti za koordinaciju EE programa i projekata u Crnoj Gori onemogućavaju podršku međunarodnih donatora po ovom osnovu, što je više puta naglašeno sa njihove strane. Na ovakvo stanje je bitno uticao i nedovoljan kapacitet JEE, odnosno nepostojanje CIEE u Crnoj Gori.

3.7. Promotivni projekti

Kako je navedeno u prethodnom poglavlju podrška međunarodnih donatora nije bila usmjerena na realizaciju EE projekata koji obezbjeđuju postizanje odgovarajućih pozitivnih efekata i promovisanje postignutih konkretnih rezultata (energetske i ekonomske uštede, smanjenje emisije "gasova staklene bašte", unapređenje komfora i sl.). Sa druge strane, treba naglasiti da u Crnoj Gori ne postoji nacionalni program za promovisanje i realizaciju EE projekata po raznim sektorima (zgrade, industrija, saobraćaj, turizam i dr.) u skladu sa praksom EU, niti postoje odgovarajuća stručna tijela i namjenski fondovi na nacionalnom nivou koji bi se bavili ovom problematikom.

Treba istaći da se spomenuti projekat „Energetska efikasnost u Crnoj Gori“ odnosi samo na sektor zgrada, dok projekti u drugim sektorima (industrija, saobraćaj, turizam i dr.) nijesu do sada implementirani, bar ne kao proizvod sistemskog djelovanja kroz implementaciju nacionalnih akcionih planova u oblasti EE. Nije ni realno očekivati da se iz budžeta Crne Gore finansiraju projekti u oblasti industrije (posebno kod KAP-a i Željezare) koji zahtijevaju značajnija investiciona ulaganja. Takođe, nije se moglo računati da KAP i Željezara sami finansiraju EE projekte, posebno imajući u vidu njihove veoma izražene ekonomske probleme. U prethodnom periodu ostali industrijski potrošači zajedno su učestvovali sa cca 2% u bilansu potrošnje energije u Crnoj Gori tako da do sada nijesu predstavljali prioritet u nacionalnim akcionim EE planovima.

4.IMPLEMENTACIJE DIREKTIVA EU

Važno je istaći da je Crna Gora članica Energetske zajednice ("*Energy Community*") te se time obavezala na implementaciju "*acquis communautaire*" EU iz područja energetike. EU je donijela niz direktiva za različite aspekte EE koje su poslužile kao podloga i smjernice za definisanje konkretnih zakonskih i institucionalnih rješenja za podsticanje razvoja EE u Crnoj Gori.

S obzirom da je EE izrazito multidisciplinarno područje, mjere za njeno podsticanje potrebno je uvrstiti i u opšte energetske zakonodavstvo, ali i u zakonodavstvo iz drugih područja, kao što su poreska i carinska politika, javne nabavke, gradnja, uređenje prostora, zaštita životne sredine i dr.

Kao što je navedeno Zakon o EE predstavlja osnovni pravni akt koji obavezuje na transponovanje zahtjeva iz EU direktiva koje tretiraju oblast EE. Međutim, uspostavljanje pravnog okvira za transponovanje direktiva predstavlja samo prvi korak ka njihovoj uspješnoj implementaciji, što predstoji u budućem periodu. Ovo znači da je Crna Gora na samom početku obezbjeđenja uslova po ovom pitanju što se prevashodno odnosi na donošenje podzakonskih akata, izmjenu postojećih standarda i procedura, jačanje institucionalnih kapaciteta na svim nivoima i u svim sektorima, realizaciji promotivnih projekata u raznim oblastima i sektorima energetske potrošnje i dr. Uspješna realizacija postavljenih ciljeva po ovom pitanju direktno će zavisiti od stepena realizacije ukupnih društveno-ekonomskih reformi, pa je nerealno očekivati da se uspješan razvoj energetske efikasnosti dogodi "sam po sebi".

5. BARIJERE RAZVOJU ENERGETSKE EFIKASNOSTI

U Strategiji EE je navedeno da: "... kratka analiza energetike Crne Gore pokazuje da u svim segmentima postoji značajni EE potencijal, kao i širok rang efektivnih i nisko troškovnih mjera sa kratkim vremenima povraćaja. Takođe, navedeni su i osnovni OE resursi čije aktiviranje bi doprinijelo održivom energetskom i ekološkom razvoju. Međutim, postoji i značajan broj identifikovanih barijera na putu uspješne implementacije bilo kojeg programa aktivnosti."

Strategija EE je klasifikovala barijere u četiri područja, i to u:

- Oblasti sistemske politike energetske efikasnosti (institucionalni i pravni okvir; fiskalna poreska i cjenovna politika; pristup finansijskim fondovima; informisanost, publicitet i korišćenje obnovljivih izvora energije);
- Sektoru zgrada;
- Sektoru industrije;
- Sektoru transporta.

Iz analize stepena implementacije Strategije EE date u prethodnim poglavljima, koja je praćena zaključcima za svaku oblast pojedinačno, proizilazi da su barijere u svim sektorima i dalje aktuelne, te da još uvijek ne postoje uslovi za detaljniju elaboraciju o stepenu njihovog ublažavanja odnosno prevazilaženja. Ipak se može reći da realizovane aktivnosti navedene u ovom dokumentu, iako veoma značajne, predstavljaju samo početni korak za uklanjanje odnosno ublažavanje barijera.

6. SOCIJALNO-EKONOMSKI UTICAJ

Do sada realizovane aktivnosti u oblasti EE, prvenstveno one koje su proizvod sistemskog djelovanja, nijesu imale značajniji uticaj na promjenu socio-ekonomskog ambijenata. Ovo prvenstveno, zbog izostanka adekvatne podrške, posebno u siromašnim slojevima društva. U vezi sa tim, i dalje neizbalansirane tarife za isporučenu električnu energiju, neadekvatno upravljanje na strani potrošnje, nestimulisanje potrošača koji sprovode EE mjere, nedovoljni stepen smanjenja neovlašćene potrošnje električne energije i sankcionisanja po tom osnovu i sl. negativno utiču na promovisanje i primjenu EE mjera, što svakako predstavlja posebnu barijeru posmatrano sa socio-ekonomskog aspekta.

Porast cijena energije u posljednjem periodu (sa tendencijom daljeg rasta) dodatno otežava poboljšanje ukupnog socio-ekonomskog ambijenta, posebno imajući u vidu izostanak podsticajnih mehanizama za realizaciju EE mjera.

Osim navedenog važno je istaći da socijalna mjera Vlade, koja se tiče subvencioniranja računa za utrošenu električnu energije i ne uzima u obzir racionalnost i efikasnost potrošnje, iskazuje pristup koji ne vodi ka iznalaženju boljih rešenja pomoći, kao npr. subvencioniranje mjera EE koje obezbjeđuju energetske i ekonomske uštede.

Važno je spomenuti da neadekvatno i nedovoljno sistemsko djelovanje za unapređenje EE ublažava sve snažnija i šira ponuda i potražnja EE roba i usluga na tržištu. Tome doprinosi i povećanje saznanja o novim tehnologijama i uslugama kroz promotivno djelovanje proizvođača i distributera u oblasti EE. U vezi s tim vidno je određeno povećanje zahtjeva potrošača za kvalitetnijom ponudom EE proizvoda i usluga što ima direktan uticaj na proizvođače i distributere tih proizvoda. Tako npr. svakim danom su sve veći zahtjevi za kupovinom stanova i zgrada sa boljim energetske karakteristika, prije svega toplotne izolacije, stolarije i sistema za grijanje i hlađenje.

7. REZIME

Strategija EE implementirana je u ambijentu opterećenom sa jako izraženim barijerama uglavnom sadržanim u:

- Političkom, zakonskom, regulatornom i institucionalnom okviru;
- Fiskalnoj, poreskoj i cjenovnoj politici;
- Pristupu finansijskim fondovima i dr.

Ovakav ambijent uslovio je nizak stepen realizacije Strategije EE, pri čemu do sada realizovane aktivnosti, posebno one koje su proizvod sistemskog djelovanja Vlade Crne Gore i resornog ministarstva za energetiku, predstavljaju samo početni stadijum veoma kompleksnog procesa za ciljano, sistematsko, postupno i kontrolisano djelovanje u oblasti EE.

Jedan od prioriternih zadataka u narednom periodu jeste kreiranje adekvatnog ukupnog ambijenta što pretpostavlja uspješno sprovođenje najavljenih društveno-ekonomskih reformi u svim oblastima (ne samo u energetskom sektoru) uz aktivno uključenje svih relevantnih subjekata.

- Donošenje Zakona o energetskej efikasnosti predstavlja značajan korak ka uspostavljanju osnovnog zakonodavnog ambijenta u oblasti efikasne potrošnje finalne energije. Uspješno sprovođenje Zakona u praksi, pored ostalog, podrazumijeva uspostavljanje kvalitetnog institucionalnog i društveno-ekonomskog ambijenta. Međutim, Zakonom odabrana institucionalna i finansijska rješenja znatno povećavaju rizik neobezbjedivanja potrebnih ljudskih i finansijskih resursa za uspješno dalje uspostavljanje neophodnog okvira definisanog Zakonom, kao i uspješno sprovođenje EE politike u narednom periodu. Stoga je u ovim okolnostima u prvom koraku potrebno intenzivirati aktivnosti na kvalitetnom institucionalnom razvoju i razvoju kadrovskih kapaciteta, ne samo na nivou Ministarstva, već i kod novih odgovornih subjekata definisanih zakonom (javni sektor; opštine; operatori, snabdjevači i distributeri energije; veliki potrošači i dr.) što predstavlja osnovu za uspješan razvoj EE u Crnoj Gori uopšte.
- Neophodno je obezbijediti značajna finansijska sredstva za implementaciju EE projekata i mjera, iz državnog budžeta i dostupnih domaćih i međunarodnih fondova, jer se ulaganja u oblast EE višestruko isplate i predstavljaju ispravan i efektan način za borbu protiv ekonomske krize što je prepoznato i u važećem paketu mjera EU. Važno je istaći da je finansiranje EE projekata i programa najviše društveno-ekonomski opravdano, posebno imajući u vidu pozitivne efekte po tom osnovu (energetske i ekonomske uštede, pozitivan uticaj na očuvanje životne sredine, porast opšteg komfora, razvoj preduzetništva i otvaranje novih radnih mjesta, uvođenje novih tehnologija, razvoj međunarodne i domaće saradnje, smanjenje uvozne energetske zavisnosti, pozitivan socio-ekonomski uticaj i dr.).
- Osim navedenih pogodnosti koje nudi realizacija EE mjera, od posebne važnosti je činjenica da investicije u ovoj oblasti pretpostavljaju konsenzus svih strana (investitori, nadležni državni organi i institucije, NVO sektor, donatori i dr.). Kada se, pored toga, uzme u obzir da investiranje u uštedu energije po pravilu ima daleko manju cijenu od njene proizvodnje, evidentno je da do sada, ni izbliza, nije dat prioritet i adekvatna podrška za implementaciju Strategije EE. Davanje prioriteta

razvoju EE u Crnoj Gori je potrebno imajući u vidu velike probleme u energetsom sektoru Crne Gore, kao i postavljene zahtjeve za pristupanje članstvu u EU.

Na kraju, treba istaći da preuzeta obaveza Crne Gore prema Energetskoj zajednici, kroz prihvatanje donošenja Indikativnog cilja ostvarivanje ušteda u energiji na nacionalnom nivou (krajnji cilj ostvarivanje uštede u iznosu od 9% od prosjeka ukupne energetske potrošnje u Crnoj Gori), podrazumijeva daleko ozbiljniji pristup i podršku svih subjekata relevantnih za implementaciju Strategije EE i otklanjanje navedenih barijera što pretpostavlja kvalitetno osmišljeno, dobro koordinirano, sistematsko i postupno djelovanje na ovom polju. Treba imati u vidu da je riječ o složenom procesu na kome su razvijene zemlje radile decenijama. Međutim, potrebe Crne Gore zahtijevaju daleko brže djelovanje koristeći pozitivna iskustva drugih zemalja.

PRILOG 1

PRIMJERI DOBRE PRAKSE NA REALIZACIJI PROJEKATA ENERGETSKE EFIKASNOSTI

Kako je već navedeno, nakon donošenja Strategije EE nije realizovan ni jedan pilot projekat u oblasti energetske efikasnosti koji bi demonstrirao kompletan ciklus aktivnosti (priprema projektnog zadatka, iznalaženje rješenja za njegovo finansiranje, izrada investiciono-tehničke dokumentacije, pribavljanje potrebnih saglasnosti nadležnih državnih organa i organizacija, izvođenje radova i njihov nadzor i prijem, monitoring postignutih efekata, promovisanje projekta i sl.) u daljem tekstu se navode primjeri dobre prakse iz zemalja regiona, a shodno Projektnom zadatku za pripremu predmetnog dokumenta.

Prethodno pomenuti projekat „Energetska efikasnost u Crnoj Gori“ koji se odnosi na rekonstrukciju škola i bolnica je koncipiran kao promotivni projekat koji nudi kompletan ciklus aktivnosti, ali koji je u početnoj fazi i nije spreman da se uvrsti u primjere dobre prakse iz oblasti energetske efikasnosti u Crnoj Gori. U tom smislu interesantan je primjer sličnog projekta, koji je uspješno realizovan u Srbiji (16 škola i 12 bolnica), a na kojem su postignuti efekti koji potvrđuju opravdanost projekata ovakve vrste. Naime, ovim projektom postignute su značajne uštede energije u svim objektima i to ukupno 40 % (ili po objektima 15-63%). Osim toga, smanjena je emisija CO₂ za oko 42% na godišnjem nivou što je omogućilo obezbjeđenje značajnih dodatnih finansijskih sredstava po osnovu mehanizama iz "Kjoto protokola". Projektom su potvrđeni i drugi razni benefiti koje, po definiciji, nude projekti energetske efikasnosti (povećanje komfora, smanjenje zagađenja životne sredine, razvoj preduzetništva, uvođenje novih tehnologija, transfer znanja i dr.). Značajno je pomenuti da je prost period otplate investicije za sve zgrade u ovom projektu 7,5 godina (5,3 godina za bolnice i 12,8 godina za škole).

Takođe su interesantni projekti energetske efikasnosti u oblasti zgradarstva u javnom sektoru, realizovani u Republici Hrvatskoj od strane renomiranih institucija - EI "Hrvoje Požar" i HEP ESCO iz Zagreba, a koji se mogu naći na sledećim internet stranicama:

<http://www.eihp.hr/hrvatski/eefikasnost.htm>

http://www.hep.hr/esco/reference/karlovac_skole/default.aspx

Osim promotivnih projekta u oblasti zgrada na internet stranicama ovih institucija interesantni su primeri dobre prakse i u drugim oblastima energetske efikasnosti (industrija, javna rasvjeta, snabdijevanje energijom i dr.)

U predmetnom dokumentu ne navode se pojedinačno pozitivni efekti realizovanih promotivnih projekta energetske efikasnosti, jer su isti dostupni na navedenim internet stranicama.

PRILOG 2

Tabelarni prikaz osnovnih aktivnosti na implementaciji Strategije EE

OBLAS TI DJELO VANJA	NAZIV AKCIJE/MJERE ZA POBOLJŠANJE EE	STATUS IMPLEMENTACIJE I ROKOVI
Instituci onalni razvoj	Uspostavljanje Jedinice za EE	Nakon usvajanja Strategije EE u Ministarstvu ekonomije u okviru Sektor za energetiku je početkom 2006. godine ustanovljena posebna Jedinica za EE
	Uspostavljanje Fonda za EE	U 2006. godini je ustanovljen Fond za EE kao posebna stavka u okviru budžeta Ministarstva ekonomije, prevashodno za finansiranje rada Jedinice za EE
	Osnivanje Sektora za EE	Sektor za EE je osnovan krajem 2009. godine u okviru Ministarstva ekonomije. Sektor za EE, kao i Jedinica za EE koja mu je prethodila, imaju ulogu Centralne institucije za energetske efikasnost u Crnoj Gori. Predviđeno je da Sektor ima 15 zaposlenih službenika. Trenutno je popunjeno 5 radnih mjesta.
Legislat ivni i regulato rni okvir	Razvoj osnovnog legislativnog okvir za EE – Zakon o EE	Sa izradom Zakon o EE pocelo se 2008. Godine, a usvojen je u aprila 2010. godine. Ovim zakonom se po prvi put uređuju odnosi na području efikasnog korišćenja energije u sektorima finalne potrošnje. Zakon je pisan u skladu sa osnovnim evropskim direktivama u oblasti EE. Zakon o EE će se primjenjivati od maja 2011. godine.
	Razvoj novog regulatornog okvira za energetske efikasnost u zgradarstvu	U 2006. i 2007. godini, kroz programe pomoći, provedene su određene pripreme aktivnosti i urađen niz istraživanja prije svega za stambeni sektor. Krajem 2008. godine oformljena je radna grupa za izradu 3 pravilnika za EE u zgradarstvu (Pravilnik o EE zgrada, Pravilnik o energetskim karakteristikama zgrada i Pravilnik o energetskom sertifikovanju zgrada) koja je pripremila draft verziju pravilnika krajem 2009 godine. Usvajanjem Zakona o EE stekli su se uslovi za finalizaciju regulative za ovu oblast do kraja 2010. godine. Regulatorna za EE u oblasti zgradarstva pisana je u skladu sa relevantnim evropskim direktivama, a prije svega Direktivom 2002/91/EC o energetskim karakteristikama zgrada i njenom dopunom od 2010. godine.
	Regulatorna za energetske označavanje uređaja u domaćinstvu	Zakon o EE transponuje osnovne zahtjeve Direktive 92/75/EEC o označavanju uređaja u domaćinstvu, što će se kompletnije uraditi izradom odgovarajuće podzakonske regulative za ovu oblast. Planirano je da nacrt ove regulative bude pripremljen do kraja 2010. , a usvojen do sredine 2011. godine.
	Uvođenje EE kriterijuma u javne nabavke roba i usluga i iznajmljivanje zgrada u Javnom sektoru	Zakon o EE predviđa uvođenje EE kriterijuma u postupak javnih nabavki. Relevantna regulatorna biće pripremljena u formi nacrta do kraja 2010. , a finalizovana do sredine 2011. godine.
	Regulatorni zahtjevi za lokalne samouprave i velike potrošače	Zakon o EE predviđa određene obaveze za lokalne samouprave i velike potrošače. Odgovarajuća regulatorna i uputstva planirana su za prvi kvartal 2011. godine.

	Uvođenje odredbi EE u druge zakone	<p>Tokom izrade pojedinih zakonskih akata, od strane jedinice za EE date su određene sugestije za unošenje odredbi EE, a koje su evidentne u:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zakonu o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja („Službeni list CG“, br. 80/2005) - Zakonu o porezu na dobit pravnih lica (Sl. list Crne Gore br. 40/2008) - Zakonu o uređenju prostora i izgradnji objekata (“Službeni list Crne Gore“, br. 51/2008) - Zakonu o koncesijama ("Sl. list Crne Gore", br. 08/2009) - Zakonu o energetici ("Sl. list Crne Gore", br. 28/2010)
Podsticajni mehanizmi za unapređenje EE	Poreske olakšice na stalna i osnovna sredstva koja se koriste za proizvodnju energije iz OIE i EE	<p>Zakonu o porezu na dobit pravnih lica (Sl. list Crne Gore br. 40/08 od 27.06.2008) je kroz član 30a propisivao da se poreskom obvezniku koji izvrši ulaganja u stalna osnovna sredstva koja se koriste za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora i EE, poreska osnovica umanjuje u visini od 50% izvršenih ulaganja, a najviše do iznosa poreske osnovice.</p> <p>Izmjenama Zakona o porezu na dobit pravnih lica ("Sl. list Crne Gore br. 86/09 od 25.12.2009. godine) izbrisan je član 30a, čime je izostao pravni osnov za uvođenje ove poreske olakšice.</p>
	Finansijski podsticaji za građane za upotrebu sistema koji koriste solarnu energiju.	<p>U 2009. godini opštine Podgorica i Budva uvele su oslobađanje dijela naknade na komunalno opremanje građevinskog zemljišta za investitore koji se odluče za upotrebu solarnih sistema.</p> <p>U 2009. godini urađena je Studija tržišta za solarne sistema za pripremu tople vode koja je pokazala značajan potencijal za ugradnju ovih sistema.</p> <p>U prvom kvartalu 2011. godine planiran je početak programa obezbjeđenja povoljne kreditne linije za domaćinstva za ugradnju solarnih sistema za pripremu tople vode.</p>
	Uklanjanje aktuelnih barijera za uvođenje alternativnih mehanizama finansiranja EE	<p>Zakon o EE je uveo ESCO koncept i ugovaranje o energetskom učinku. Planirano je da u 2010. i prvom polovini 2011. godine bude pripremljena regulativa za ovu oblast.</p>
Informativna kampanja i podizanje javne svijesti	Informativna kampanja za javnost i krajnje korisnike energije	<p>Prva kompletnija informativna kampanja započela je u 2008. a značajnije je implementirana u 2009. godini u okviru projekta Godina energetske efikasnosti. Nova informativna kampanja koja će biti fokusirana na uspješnu implementaciju Zakona o EE i novog Akcionog plana EE planirana je za 2011. i 2012. godinu.</p>
	Regionalne konferencije za EE	<p>2009. godine održana je regionalna konferencija na temu "Energetska sigurnost i energetska efikasnost".</p> <p>2010. godine održana je regionalna konferencija na temu "Održivi energetski menadžment u javnim zgradama - od politike do lokalne akcije".</p>
	Osnivanje INFO kancelarija (centara)	<p>Krajem 2009. godine organizovan je program edukacije savjetnika za energetske efikasnost u regionalnim/lokalnim biznis centrima u 5 opština (Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Nikšić i Cetinje). Četiri INFO kancelarije su počele sa radom u maju 2010. godine.</p>
	Osnivanje informacionog i demonstracionog centra za EE - „Kuća budućnosti“	<p>U 2009. godini u okviru projekta Godina EE su sprovedene inicijalne aktivnosti za izgradnju demonstracionog i informacionog centra za energetske efikasnost ("Kuća budućnosti") u saradnji sa Glavni Gradom Podgorica. Međutim projekat do sada nije nastavljen.</p>
Obuka i edukacija	Trening i autorizacija lica za vršenje energetskih pregleda i sertifikaciju zgrada	<p>Aktivnosti na obuci lica za vršenje energetskih pregleda započete su u 2007. godini i konstantno održavane u proteklom periodu. Do sada je obučeno 27 energetskih auditora. Obučeni auditori su u prethodnom periodu izvršili blizu 40 energetskih pregleda zgrada u javnom sektoru.</p> <p>Planirano je da se i u narednom periodu nastavi sa sličnim programima obuke. Za prvi kvartal 2011. godine predviđeno je donošenje pravilnika za ovu oblast, nakon čega će se pristupiti izdavanju licenci/ovlašćenja za auditore od strane Ministarstva ekonomije.</p>

	Podizanje kapaciteta i uspostavljanje energetskeg menadžmenta u Javnom sektoru u kod velikih potrošača	Zakon o EE propisuje uvođenje Programa i Planova za poboljšanje EE, uspostavljanje šema energetskeg menadžmenta, prikupljanje podataka i izvještavanje u oblasti EE za sva tijela Javnog sektor kao i za velike potrošače. Priprema odgovarajućih trening programa sa prapratnim materijalima je planirana za 2011. godinu.
Promotivni projekti i saradnja u oblasti EE	Implementacija investicija za poboljšanje EE u zgradama Javnog sektora	Krajem 2008. započet je projekat "Energetska efikasnost u Crnoj Gori" po osnovu zajma Svjetske banke u visini od 6.5 miliona eura, kojim je obuhvaćena EE rekonstrukcija 14 obrazovnih i 6 zdravstvenih ustanova u Crnoj Gori. Planirano trajanje projekta je do kraja 2012. godine. Krajem 2010. godine se očekuje aktiviranje nove kreditne linije u visini 11 miliona eura kod Njemačke razvojne banke (KfW) koja bi bila namijenjena rekonstrukciji objekata u nadležnosti Ministarstva prosvjete i nauke. Početak realizacije je planiran za 2011. godinu.
	Finansiranja EE projekata u sektoru malih i srednjih preduzeća	U 2006. godini je započeta realizacija programa/ kreditne linije "Energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije u Crnoj Gori" kojom je rukovodila Njemačka razvojna banka (KfW) u saradnji sa SMEDD-om. Do kraja 2008. godine je realizovano 13 projekata vrijednosti od oko 3 miliona eura. Na inicijativu JEE, Privredna komora Crne Gore je 2009. godine formirala Odbor za energetske efikasnost i zaštitu životne sredine.

European Fund for the Balkans

Bringing the Western Balkans closer to the European Union

**ESTIMATE OF IMPLEMENTATION DEGREE
OF ENERGY EFFICIENCY STRATEGY,
ITS SOCIO-ECONOMIC IMPACT AND COMPATIBILITY
WITH EU ACCESSION REQUIREMENTS**

- final document -

Podgorica, 20th July 2010.

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	4
1. OVERVIEW OF SYSTEMATIC ACITIVITIES ORGANISED BY THE COMPETENT MINISTRY OF ENERGY (MINISTRY OF ECONOMY)	6
1.1. ACTIVITIES IN 2006	6
1.2. ACTIVITIES IN 2007	6
1.3. ACTIVITIES IN 2008	7
1.4. ACTIVITIES IN 2009	8
1.5. ACTIVITIES IN 2010	9
2. ACTIVITIES OF OTHER PARTICIPANTS STATED IN THE STRATEGY	11
2.1. POLICY MAKERS	11
2.1.1. Ministry of spatial planning and environment	11
2.1.2. Ministry of education and science	11
2.1.3. Ministry of health	11
2.1.4. Ministry of finance	11
2.1.5. Ministry of tourism	12
2.1.6. Ministry of European Integration	12
2.2. INTERMEDIARIES	12
2.2.1. Electric Power Company of Montenegro (EPCG)	12
2.2.2. University of Montenegro	12
2.2.3. Local administration units.....	13
2.2.4. Montenegrin Chamber of Commerce (PKCG).....	14
2.2.5. Central Bureau of Statistics (MONSTAT)	14
2.2.6. Directorate for SME Development (SMEDD)	14
2.2.7. Montenegrin Academy of Sciences and Arts (CANU)	14
2.2.8. International donors	14
2.2.9. NGO sector	16
3. ANALYSIS OF DEGREE OF ENERGY EFFICIENCY STRATEGY IMPLEMENTATION	17
3.1. Institutional development.....	17
3.2. Legislative and regulatory framework.....	19
3.3. Stimulation mechanisms for energy efficiency improvement.....	20
3.4. Raising public awareness.....	21
3.5. Training and education.....	21
3.6. Cooperation in energy efficiency area	22
3.7. Promotional projects.....	23
4. IMPLEMENTATION OF EU DIRECTIVES	24
5. BARRIERS TO ENERGY EFFICIENCY DEVELOPENT	25
6. SOCIO-ECONOMIC IMPACT	26
7. SUMMARY	27
APPENDIX1	29
GOOD PRACTICE EXAMPLES IN ENERGY EFFICIENCY PROJECT IMPLEMENTATION.....	29
APPENDIX2.....	30
SPREADSHEET OF THE BASIC ACTIVITIESON THE IMPLEMENTATION OF EE STRATEGY.....	30

ABBREVIATIONS

GDP	Gross domestic Product
MEET	Montenegrin energy efficiency team
CIEE	Central Institution for Energy Efficiency
GHG	Greenhouse gases
GTZ	German Organisation for Technical Cooperation (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit)
EAR	European Agency for Reconstruction
EE	Energy efficiency
EEAP	Energy Efficiency Action Plan
ENSI	Energy Saving International
EPCG	Electric Power Company Of Montenegro
EU	European Union
IREET	Energy, Ecology and Technology Research Institute (Inštitut za Raziskave v Energetiki, Ekologiji in Tehnologiji)
EET	Energy efficiency team
KFW	German Loan Bank for Reconstruction (Kreditanstalt für Wiederaufbau)
MONSTAT	Central Bureau of Statistics
PKCG	Montenegrin Chamber of Commerce
SMEDD	Directorate for SME Development
UNDP	United Nations Development Programme

INTRODUCTION

Project “Estimate of implementation degree of energy efficiency strategy, its socio-economic impact and compatibility with EU accession requirements“ is based on the need for capacity development and exchange of knowledge and experience in the field of energy efficiency in order to achieve energy, economic, social and ecological benefit and comply with European Union (EU) recommendations in the field.

The goal of the project is conducting research and preparation of the final document about the degree of implementation and perspective of National Strategy of Energy Efficiency (EE Strategy), in accordance with EU requirements, and about investment potential of energy efficiency in Montenegro.

In order to create a high-quality document, the research was based on collection and exchange of information with the representatives of the relevant subjects stated in the Strategy of Energy Efficiency. The information necessary for development of this document was mostly based on yearly reports on implementation of EE Strategy, which were made by the Team for Energy Efficiency of the Ministry of Economy for the period between the beginning of 2006 to April 2010. In addition to that, the information collected from the subjects relevant for implementation of EE Strategy, which was provided at the request of document developers, was used.

The stated method of work and the mechanism of data and information collection were limited by the existing barriers, which made it difficult to develop the document. These barriers are, for the most part, consequence of lack of interest of relevant subjects to provide the necessary information and the lack of their legal obligation to do so. These barriers make it impossible for the Ministry of Energy to obtain proper insight into the realisation of key activities related to energy efficiency in Montenegro, which makes it more difficult to analyse the degree of implementation of EE Strategy. Inadequate national statistics in energy also poses a specific problem, as well as insufficiently developed capacity of Energy Efficiency Team to eliminate, or at least minimise, the mentioned barriers.

In order to achieve better implementation of the Project and minimise the mentioned barriers to the lowest possible level, especially when it comes to being informed on planning, performing and monitoring of systematic key activities in the field of energy efficiency, the developer of the document employed local consultants who have a relatively good overview of the general situation in EE field.

The information on activities undertaken after the adoption of EE Strategy will be classified by basic categories of activities, according to guidelines of the new energy policy and practice of developed countries which achieved high level of development in energy efficiency. Based on thus categorised information, analyses will be performed and conclusions made on the degree of implementation of activities stipulated by the EE Strategy, for each specific field of action individually, which will serve as basis for adoption of general conclusion on implementation of EE Strategy.

A specific problem concerning analysis of degree of EE Strategy implementation is the generality of national yearly action plans for implementation of EE Strategy, as well as of five-year Action plan for period 2008-2012, none of which state the planned activities in sufficient detail. They are particularly lacking from the aspect of the dynamics of their

implementation, supply of financial means, defining the responsible subjects for the realisation of the activities etc.

It is important to point out that this document has not assessed the implementation of EE Strategy in the area of usage of renewable energy sources for market needs (small power plants, wind-powered generators etc.). Namely, special Strategies, as well as special action plans, were developed for this specific field. Their estimate of implementation deserves to be paid attention to and it can be subject to a special project of such kind and can involve employment of specialised consultants for the field of renewable energy sources. The intention of EE Strategy was to point out the inefficiency of using renewable energy sources from the general aspect, since this is not directly related to the subject of EE, especially bearing in mind the new energy policy which treats this field separately and bases it on special directives and recommendations.

The final version of the document “Estimate of implementation degree of energy efficiency strategy, its socio-economic impact and compatibility with EU accession requirements“ was prepared by the following work team:

1. **Sanja Svrkota** – MSc in Biology, coordinator of the project
2. **Milorad Burzan** – MSc in Electrical engineering
3. **Bozidar Pavlovic** – MSc in Electrical engineering
4. **Darko Pajovic** – MSc in Biology
5. **Jelena Marojevic** – MSc in Biology
6. **Natasa Kovacevic** – LLB

Introduction prepared by

Milorad Burzan, MSc in Electrical engineering,
Team Leader.

1. OVERVIEW OF SYSTEMATIC ACITIVITIES ORGANISED BY THE COMPETENT MINISTRY OF ENERGY (MINISTRY OF ECONOMY)

Government of the Republic of Montenegro adopted Energy Efficiency Strategy (EE Strategy) on 13/10/2005.

2.1. ACTIVITIES IN 2006

In accordance with the conclusions of Montenegrin government, Energy Efficiency Team (EET) with professional support of EE Council prepared the draft of Action plan for realisation of EE Strategy in 2006.

Basic activities stipulated by the Action plan were:

1. Training of EET (founding of EE Fund, forming of Energy Efficiency Department)
2. Forming of energy information base (collecting data on public administration objects)
3. Improvement of EE legislation and regulation (initiation of activities on regulation of EE through development of new Law on object construction)
4. Increase of EE in public and residential sector

2.2. ACTIVITIES IN 2007

Implementation of EE Strategy in 2007 was continued with adoption of Action plan for that year, which was adopted by Montenegrin government in April 2007.

Basic activities stipulated by the Action plan were:

1. Programme of development of basic EE legislative EE and improving of EET;
2. Programme of development of energy database;
3. Programme for improvement of legislative, regulation and institutional requirements concerning EE in buildings;
4. Increase of EE in public administration;
5. Increase of EE in residential sector;
6. Monitoring of the Action plan for 2007;
7. Initiatives for rising the awareness of EE;
8. Initiatives for introduction of financial stimuli;
9. Initiatives for financing the projects for introduction of EE on objects which are under the jurisdiction of republic and local government;
10. Initiatives for introducing EE clauses into Law on object construction.

In respect to the Action plan for 2007, the following realised activities must be pointed out:

Providing **support to EET through EAR Project of technical assistance**, which was launched in 2006 and ended in July 2007, was continued. Within the technical assistance, Action plan for increase of EE in public sector (2008-2012) was prepared. The Strategy for

heating, cooling and EE in residential sector was developed, as well as many technical documents.

In addition to that, the Ministry of Economic Development of Montenegro started implementation of the project "*Capacity Building on Energy Auditing of Buildings*" in October 2007.

Ministry of Economic Development prepared the **Programme for development of energy database**. Also, the Work group from the Faculty of Architecture and Faculty of Mechanical Engineering of Podgorica prepared **Programme for improvement of legislature, regulation and institutional requirements for EE in buildings**, which was later used as a base for introduction of certain EE clauses into the Law on spatial planning and object construction.

By Decision of Ministry of Economic Development from June 13th, 2007, **Council for implementation of EE Strategy in 2007** was formed, with the goal of monitoring the realisation of EE Strategy Action plan in 2007, analyse the measures taken and suggest corrective measures to solve problems which occur during plan realisation.

2.3. ACTIVITIES IN 2008

Government of Montenegro adopted Action plan for implementation of EE Strategy for the period 2008-2012 on May 29th, 2008. Programme of energy database development in Montenegro, whose goal was the development of statistical system for energy, which would enable monitoring of Montenegrin EE Strategy implementation, as well as analysis, forecast and planning of policies and measures concerning EE. So far, this programme has not been implemented due to lack of necessary support and financial means.

During 2008, regulatory framework for energy efficiency in buildings was developed. One of its results was the new Law on spatial planning and object construction ("Official Gazette of Montenegro" No 51/08 from 22/08/2008), which provided introduction of the basic concept and EE clauses (in accordance with Directive 2002/91/Ec on energy performance of buildings), as well as initiation of progressive adoption and development of legislative, regulatory and institutional framework for energy performance of buildings. Also, the capacities for energy audit of buildings were developed (continued activities from 2007), which provided a base for development of draft of EE regulation for buildings.

The project "Enhancement of energy efficiency in Montenegro" was initiated in April 2008 and it included help of Montenegrin Ministry of Economy in implementation of Action plan for EE.

In 2008, the realisation of programme/line of credit "Energy efficiency and renewable energy sources in Montenegro", which was managed by German Loan Bank for Reconstruction (KfW) in cooperation with Directorate for SME Development (SMEDD) and which started in 2006, was continued. By the end of 2008, 13 projects with total budget of about 3 million euros were implemented.

In December 2008, the contract for project “Energy Efficiency in Montenegro“ on increasing EE in buildings of public institutions (primarily schools and hospitals) with the budget of 6,5 million euros, was signed.

Montenegro takes part in the work of regional EE Work Group (Energy Efficiency Task Force) which was founded on the basis of Treaty on establishment of the Energy Community (Article 35).

Based on the adopted strategic documents (including, of course, the mentioned Action plan), as well as based on results of research on familiarity of Montenegrin citizens with EE, the Ministry of Economy prepared Operational plan of EE for the period 2008-2009, which was implemented through the project “Year of Energy Efficiency“.

2.4. ACTIVITIES IN 2009

Action plan for realisation of EE Strategy 2008-2012 was implemented through yearly Operational plan of project “Year of Energy Efficiency”.

Project “Year of Energy Efficiency“ was based on intensive promotion of priority activities for EE enhancement through implementation of the following 17 programmes:

1. Establishing basic legislative and regulatory framework for EE
2. Institutional and organisational strengthening of EE sector
3. Public campaign
4. Enhancement of EE in buildings of public institutions
5. Establishing EE infrastructure for citizens
6. Removal of barriers and development of mechanisms for financing EE projects
7. International EE conference
8. Demonstrative and training centre for EE
9. EE training and education
10. Stimulation of EE in small enterprises
11. Enhancement of international cooperation concerning EE
12. Energy efficiency in electrical energy production and supply
13. Enhancement of EE in big industrial consumers
14. Renewable energy sources
15. Promoting passive construction and low-consumption buildings
16. Promoting EE in local administration
17. Promoting EE in tourism

The project was implemented by Ministry of Economy in cooperation with over 20 international and domestic partners who were actively engaged in energy efficiency in Montenegro, the most significant of them being: Government of the Republic of Germany and GTZ, Government of Kingdom of Norway, delegation of European Commission in Montenegro, World Bank, KfW bank, Association of Montenegrin Municipalities, Podgorica Municipality, Pljevlja Municipality, Faculty of Mechanical Engineering Podgorica, Faculty of Architecture Podgorica, NGO “Expeditio“, NGO “Green Home“, Montenegrin Chamber of Commerce, Electric Power Company Of Montenegro JSC Niksic, “ETG Engineering“ Ltd, etc.

Concerning **establishing basic legislative and regulatory EE framework**, a Draft of law on energy efficiency (Law on EE) was prepared. This law regulated efficient energy use in final consumption sector for the first time.

Draft of law on energy was also prepared. It regulates energy efficiency in production, transport and distribution of energy, as well as usage of renewable energy sources.

Law on Concessions was also adopted (“Official Gazette of Montenegro“, No 08/09 from 04/02/2009), which was prepared by the Ministry of Economic Development, and which also regulates EE.

Drafts of first-priority subordinate legislation for buildings sector related to energy performance of buildings, their energy efficiency and energy certification were also prepared, all of which was done in order to comply with the terms of Directive 2002/91/EC on the energy performance of buildings.

In order to promote EE in public and establish international cooperation, the following key steps were taken:

- **A public campaign** was undertaken in order to inform citizens and raise their awareness of the necessity of efficient usage of all forms of energy, primarily electrical energy. Within the campaign, a web page on energy efficiency was activated (www.energetska-efikasnost.me) and updated by the EET. A number of promotional videos, which were shown on many public and private TV channels, were made. Printed promotional material was publicly distributed.
- A research of public opinion on level of citizens' awareness of energy efficiency was done
- **Regional conference “Energy safety and energy efficiency“**, which gathered renown speakers from the fields of international politics, economy and energy, as well as politicians and economists from the region, managing personnel from ministries and EE agencies, representatives of international donating organisations, business representatives (especially from the energy sector), as well as suppliers of EE-related material, technologies and services.
- As a part of activities related to **enhancement of EE in public sector** in 2009, implementation of project “Energy Efficiency in Montenegro“ was initiated. The purpose of the project was applying EE measures in public institutions (schools and hospitals).

In order to train professional personnel in Montenegro, **training of energy auditors** was performed through three training courses.

The training included a series of energy inspections in buildings of public institutions (administrative buildings, schools, hospitals etc.), the results of which made up the base for financing and implementation of EE measures on those objects.

2.5. ACTIVITIES IN 2010

Since the effective Action plan (2008-2012) only defines measures for enhancement of EE, responsibilities and timeframe, it does not full meet the requirements of Directive

2006/32/EC, especially due to lack of national indicative goals and intermediary goals, whose fulfilment is an obligation of Montenegro towards Energy Community. Due to this fact, EET prepared Draft of EE Action Plan (EEAP). The plan was developed on the basis of model prepared by Energy Community, which fully meets the requirements of Directive 2006/32/EC.

Project “Technical Assistance to Implementation of Energy Community Treaty“ was initiated in 2010. It was financed by the EU, namely by IPA programme, which was developed and announced in 2007.

The project has three main components. One of them concerns EE, and the other two concern the support to Regulatory Energy Agency and Operator of transfer system and electrical energy market.

The project component related to EE consists out of 4 tasks:

1. Establishing standards, guidelines and models of EE, which includes harmonisation of the existing and development of new regulations and other EE-related documents in accordance with EU requirements;
2. Development of EEAP in accordance with requirements of Energy Community, whose member Montenegro is;
3. Establishing statistics and informational system of EE, primarily for monitoring and verification of EEAP, as well as for supporting energy management;
4. Preparation and implementation of capacity development, spreading of information and campaigning for raising awareness.

Draft of Law on EE was adopted in February 2010, while the law itself was adopted in April the same year with certain amendments.

EET prepared indicative goal and the methodology for determination of indicative goal of EE enhancement, which is one of explicit requirements of Energy Community and an obligation prescribed by law on EE. Total indicative goal of EE enhancement which should be reached by year 2018 (the predicted saving makes up 9% of total five-year average final consumption of energy in Montenegro) should be the result of implemented EE programmes and projects which are organised at national level in accordance with methodology approved by Energy Community.

3. ACTIVITIES OF OTHER PARTICIPANTS STATED IN THE STRATEGY

The report of Ministry of Economy on implementation of EE Action Plans shows clear participation of other subjects which were recognised by EE Strategy as important participants in its implementation. Concerning this, we shall present the most important activities of the following subjects, classified into categories as prescribed by EE Strategy (Policy makers, Intermediaries and Consumption Groups).

3.1. POLICY MAKERS

3.1.1. Ministry of spatial planning and environment

Ministry of spatial planning and environment prepared the Law on spatial planning and object construction ("Official Gazette of Montenegro" No 51/08), which introduced the basic concept and rules of EE (in accordance with Directive 2002/91/EC on energy performance of buildings), as well as initiated gradual adoption and development of legislative, regulatory and institutional framework of energy performance of buildings.

3.1.2. Ministry of education and science

After adoption of EE Strategy, the Ministry of education and science started implementation of projects on energy performance of objects under its jurisdiction (schools, kindergartens, residence halls for pupils and students, etc.). Also, this Ministry took part in implementation of the project "Energy Efficiency in Montenegro", which included rehabilitation, i.e. reconstruction of 14 objects under its jurisdiction.

In addition to abovementioned measures, the Ministry of education and science participated in Campaign on Energy Efficiency for students. The primary task of the Campaign was to instigate responsibility towards energy consumption.

3.1.3. Ministry of health

As with Ministry of education and science, the Ministry of health undertook rehabilitation and reconstruction of objects in order to improve the energy performance of buildings which are managed by this Ministry. It is important to mention that project of using solar collectors for sanitary water heating was publicly promoted in 2006 in the Clinical centre of Montenegro in Podgorica, more specifically, in the building of Children's' hospital.

The Ministry of health participates in the implementation of project "Energy Efficiency in Montenegro" which includes reconstruction of 5 hospitals and the building of the Clinical Centre of Montenegro.

3.1.4. Ministry of finance

Ministry of Finance prepared the Law on Profit Tax of Legal Persons ("Official Gazette of Montenegro" No 40/08 from 27/06/2008) and adopted the Regulation on specific usage of tax relieves for investment in fixed assets used for EE and production of energy from renewable sources on 30/01/2009. EET prepared the proposal of energy efficiency equipment and renewable energy sources which would get tax relief. However, the Law on amendment of Law on Profit Tax of Legal Persons ("Official Gazette of Montenegro" No

86/09 from 25/12/2009) deleted clause 30(a) which provided legal basis for introduction of abovementioned tax relief.

Ministry of finance participated in realisation of project “Energy efficiency in Montenegro” through its Technical Support team, which managed public procurement in accordance with World Bank procedure.

3.1.5. Ministry of tourism

Within the project “Year of Energy Efficiency“, the ministry of Tourism presented energy efficiency technologies and examples of good practice in hotel business at tourism fair in Montenegro.

3.1.6. Ministry of European Integration

Ministry of European Integration is responsible for preparation and implementation of activities on accession of Montenegro to EU. Among other things, this includes implementation of EU Directives, including the directives which concern EE.

3.2. INTERMEDIARIES

3.2.1. Electric Power Company of Montenegro (EPCG)

The obligations of EPCG stipulated by adopted legal acts generally concern efficient usage of production, transport and distribution infrastructure, optimal usage of capacities, reduction of losses in transfer and distributive network, improvement of technical and technological properties of equipment and facilities, as well as preparations for meeting new requirements of EU legislature.

EPCG registered a decrease in losses in electrical distribution network, which made up 29,07% in 2006, 22,76% in 2007 and about 23% in 2008.

Project of reconstruction and improvement of facilities of hydro power plant “Perucica“, which is supposed to provide functioning of the eighth generator, is ongoing. The project of production increase of thermal power plant “Pljevlja“ is also being implemented, and it includes: increase of boiler steam production and increase of steam flow through the turbine, which results in production increase. Modernisation of hydro power plants “Piva“ and “Perucica“, which should increase their EE, will be performed in near future.

In order to publicly promote EE, EPCG organised action of donating energy saving light bulbs to clients who regularly pay their electricity bills and developed methodological framework for organisation of EE-related lectures in 10 primary schools in Niksic and Podgorica during school year 2006/2007.

3.2.2. University of Montenegro

Faculties of Architecture and Mechanical Engineering have actively participated in training and education of energy auditors since 2007. It is important to point out that during 2009 and 2010 these faculties prepared and performed complete theoretical and practical training for energy auditors.

These faculties also have special graduate studies in the field of EE since school year 2009/10.

In addition to this, faculties related to technical professions have organised a series of professional and promotional events which were directly and indirectly related to EE and usage of renewable energy sources in previous years.

3.2.3. Local administration units

Municipality of Podgorica, as the largest consumer of electrical energy in the country, joined the initiative which was started in October 2008 by Ministry of Economy under the name “Year of Energy Efficiency”.

Municipality of Podgorica adopted “Recommendations on design, construction and maintenance of public lighting and light signalisation“ in November 2008. These recommendations were implemented in a series of specific projects.

In March 2009, City Assembly of Podgorica adopted Decision on compensation for regulation of utilities on construction sites, which stimulates investors to build EE objects. According to this decision, the compensation is reduced by 100 euros per square metre of solar collector/panel built into objects which use solar energy for: sanitary water heating, room heating and cooling, electrical energy production.

At the international level, Municipality of Podgorica participated in initiative “Sustainable development of cities“, when “Letter of Intention“ was signed by mayors of Zagreb, Sarajevo, Skopje and Podgorica for realisation of project “Building capacities for energy management in cities“. At the beginning of October, implementation of this project was officially started by signing “Memorandum of Understanding“ in German town of Freiburg.

Within project “Year of Energy Efficiency“, the cooperation of EET with the **Association of Montenegrin Municipalities, as well as with individual municipalities**, has been intensified. Within this cooperation, the effort to include the municipalities in EE projects and usage of renewable energy sources at local level was evident. **Municipality of Pljevlja**, for example, developed a Study of Public Lighting EE. Cofinancing by international funds is necessary for implementation of the study. This initiative for EE enhancement of public lighting with EET support has been expanded to other municipalities in Montenegro as well, and an application, which is supposed to supply cofinancing, has been prepared. **Municipality of Mojkovac** prepared a few significant projects concerning energy efficiency (remote heating of residential complex, EE enhancement of local water supply, construction of energy-efficient building of local administration etc.). A project implemented by the **Municipality of Budva** is also worth mentioning. It concerns reconstruction and modernisation of public water supply system pumps by application of frequency regulation on all the pumps.

Almost all local administration units within their scope of jurisdiction undertake activities which are directly and indirectly related to EE problems and result in energy savings. They do this via municipal utility companies involved in public lighting maintenance, water supply systems, traffic signalisation etc. However, it is evident that the conditions necessary for EE enhancement in object under their jurisdiction were not created yet. Most importantly, specialised bodies which would handle the topic and perform planning, realisation, monitoring and promotion of EE measures in all areas, have not been created yet.

3.2.4. Montenegrin Chamber of Commerce (PKCG)

On the initiative of EET, the Montenegrin Chamber of Commerce formed the Committee for energy efficiency and environment protection on 23/11/2009. The Committee was created to provide for the needs and requirements of economy and enterprises-members of PKCG. Its purpose was uniting many previously segmented activities related to EE and protection of environment in an organised, effective and efficient manner.

PKCG has previously also organised and supported a number of professional and promotional meetings related to EE, usage of renewable energy sources and environment protection.

3.2.5. Central Bureau of Statistics (MONSTAT)

MONSTAT is a very important subject for establishment and management of energy statistics system in Montenegro, including EE statistics. However, it is obvious that the existing level of energy statistics does not even remotely comply with the requirements of high-quality planning and monitoring of energy flow in all fields and performance of necessary analyses. So far, there has not been any significant work on development of statistical system concerning energy, nor concerning EE, which must be done in future in order to meet the conditions necessary for planning and monitoring of EEAP implementation.

3.2.6. Directorate for SME Development (SMEDD)

Realisation of programme/line of credit “Energy Efficiency and Renewable Sources of Energy in Montenegro“, which was managed by German Loan Bank for Reconstruction (KfW) in cooperation with SMEDD was started in 2006. The goal of the programme was to enable small and medium enterprises to identify inefficient and ecologically damaging resource use within a relatively short period of time, take measures to improve EE and start using renewable energy. By the end of 2008, 13 projects were implemented, with the total value of about 3 million euros.

GTZ in cooperation with SMEDD organised educational programme for energy efficiency advisors of Informational offices in 5 Montenegrin municipalities (Berane, Bijelo Polje, Kolasin, Niksic and Cetinje). Four out of these begun their work in May 2010.

3.2.7. Montenegrin Academy of Sciences and Arts (CANU)

CANU has recently organised scientific, professional and promotional gatherings connected to EE and other similar areas within its regular scope of work.

3.2.8. International donors

European Agency for Reconstruction (EAR)

EAR started providing technical assistance to Government of Montenegro in 2003. However, this donation did not bring expected results, since it primarily consisted out of providing services of experts, whose engagement did not have significant effect, since the main problem was the fact that the Ministry of Economy was unprepared to solve certain

issues in time and provide basis for defining further cooperation with EAR. Also, the absence of EET, according to frequent announcements made by EAR officials, was one of the main reasons for the lack of adequate help and impossibility to finance specific projects.

Even so, an important result of this assistance was the development of document “Strategy of Energy Efficiency in the Republic of Montenegro“, which was created primarily owing to local experts.

EAR later provided technical assistance through expert analysis, whose contribution was reflected in development of multiple strategic documents (especially EE Action plan for 2008 and EE Action plan 2008-2012) and participation in development of Strategy of energy development in Montenegro by 2025.

Government of the Republic of Germany through GTZ

The project was financed by the Government of the Republic of Germany through GTZ under the name “Enhancement of energy efficiency in Montenegro“ and it was initiated in April 2008.

Within the project “Year of Energy Efficiency in Montenegro“, implementation of the following activities was supported:

- Financing external experts for developing Law on EE and drafting subordinate legislation (regulations) for EE buildings, which pertain to energy performance of buildings, energy efficiency of buildings and energy certification of buildings.
- Leading a public campaign through preparation of video and printed material for advising citizens on EE, establishing a free info call centre for EE and organising multiple professional and promotional events.
- Energy auditor training, energy inspection and purchase of specialised equipment and vehicles for performance of these activities.
- Organisation of regional conferences “Energy safety and energy efficiency“ in cooperation with the Ministry of Economy.

Government of Kingdom of Norway

EE-related donation of the Government of the Kingdom of Norway to Montenegro started in 2007 through training of a group of auditors, supplying and adjustment of specialised software for performance of energy audits, as well as financial engineering software, and harmonisation of domestic legislative and regulation with EU requirements in the field of EE of buildings.

Bilateral cooperation with the Government of the Kingdom of Norway was expanded at the end of 2008 with initiation of the project “Development of Energy Efficiency in Montenegro – supporting Montenegrin EET in order to form Agency for EE“.

European Union (EU)

As it was previously mentioned, project “Technical help on implementation of Treaty on establishment of the Energy Community“, which was financed by the EU (IPA Programme), was initiated in February 2010. The project has three main components, one of which is

related to EE, and the other two concern supporting the Regulatory Agency for Energy and Operator of transfer system and electrical energy market.

The component of the project related to EE includes the support to EET within the Ministry of Economy in order to increase its capacities, develop adequate legislative and regulatory framework for EE, develop relevant studies, statistical and information system, do a campaign for raising awareness etc.

3.2.9. NGO sector

The areas of energy efficiency and alternative sources of energy are actively being covered by projects of non-governmental sector, the most active parts of which are NGOs "Expeditio" and "Green Home".

Activities of non-governmental sector are based on promoting EE measures and presenting EU standards and good practice examples.

Non-governmental sector acts in the mentioned fields through:

- Organising round tables, seminars and workshops with the participation of home and foreign experts in the area of energy efficiency and alternative sources of energy, as well as with the participation of representatives of authorities, citizens and the business sector.
- Organisation of events which aim to gather citizens and promote energy efficiency, some of which, such as Earth Hour, are organised worldwide.
- Doing market research on investments that can be made in the abovementioned fields, both in Montenegro and in other countries of the region, in cooperation with foreign consultant companies.
- Printing educational material for all generations
- Establishing call centre for helping citizens
- Donating energy saving light bulbs and solar collectors
- Participation in projects which are implemented at national and regional level
- Participation in work groups and making suggestions during development of various documents concerning energy efficiency and alternative sources of energy
- Participation in expert and educational seminars in the country and abroad.

Through the abovementioned activities, the non-governmental sector cooperated with different donors from country and abroad, relevant ministries, public institutions, municipalities, associations, representatives of civil and business sector.

4. ANALYSIS OF DEGREE OF ENERGY EFFICIENCY STRATEGY IMPLEMENTATION

4.1. Institutional development

EE Strategy recognised the necessity of foundation of Montenegrin Energy Efficiency Team (MEET) which was firstly organised as a separate body within the Ministry of Economy.

As for the activities that MEET should perform, EE Strategy dictates tasks which are implemented through yearly Action plans.

EE Strategy suggests that, if this proves necessary, MEET could become an independent public agency. The competent ministry would then transfer the jurisdiction and obligations of defining and implementing energy efficiency policies on this body, along with appropriate changes in financing.

EE Strategy emphasises that MEET should be authorised to use outsourcing when obtaining professional services for application of the Action plan.

EE Strategy also points out the necessity of establishing EE Fund which shall be used for financing EE projects and achieving the stipulated goals, and warns that negative economic effects of excessive and inefficient usage of resources and energy are far greater than the financial means necessary for successful work of MEET and realisation of Action plans.

This document also includes a possibility of directing a part of financial savings made by application of EE measures into MEET budget in order to enable implementation of new programmes, but this has not been done so far.

The necessity of foundation of EE Agency was stipulated in Action plan for implementation of Energy Efficiency Strategy 2008-2012, which was adopted by the Government of Montenegro and which states: *“The most relevant and the most effective option is founding Agency for EE. Its founding, mission, goals, functions and organisation shall be stipulated by the Law on EE. Financing of the Agency must be supported by state budget and international donors. Some flexibility should be allowed in order to enable the Agency to obtain additional financial means, whether from state or international organisations, thus providing it with possibility to preserve its role as the central institution for EE and not compete with the private sector.”*

Action plan for implementation of Strategy of Energy Development of Montenegro by 2025 for the period 2008-2012 prescribes founding Central Institution for EE (CIEE).

It is important to point out that Agency, i.e. CIEE has not been founded in accordance with the mentioned Action plans, and there are no indications that support for fulfilment of this strategic goal prescribed by adoption of aforementioned plans will soon be provided.

The same goes for Fund for EE, which has also not been established yet.

After adoption of Strategy of EE, EET was formed as a special unit within Energy Sector in the Ministry of Economy, and it did not have appropriate capacity and support for successful implementation of Action plans so far.

During development of Law on EE, workgroup tried to take the abovementioned strategic goals into consideration and apply positive experiences of other countries and comply with EU requirements related to EE. Founding of Agency for EE and Fund for EE was stipulated by previous versions of Law on EE. Such institutional framework was deleted from the Law during its development, a move that has not been explained by the competent ministry which was in charge of its development. However, the new Regulations on internal organisation and job classification in the Ministry of Economy stipulate forming new sector for energy efficiency with 15 job vacancies. So far, it has been established only formally.

Based on the stated facts, it is evident that the institutional framework has not been well developed and it has not fulfilled the strategic requirements for centralized action towards improvement of complete environment for EE in Montenegro in accordance with current needs of energy sector of Montenegro and stipulated EU requirements. This conclusion is supported by the fact that there are no independent agencies, nor are there other specialized institutions in Montenegro, which could substitute Central institution for EE.

4.2. Legislative and regulatory framework

The most important step taken so far in harmonisation of domestic legislative framework with EU requirements in the area of EE is development of Law on EE. This law, for the first time ever, regulated the relationships in the field of efficient usage of energy in final consumption sectors, obligations of adoption of programmes and plans for enhancement of EE at national and local level and at the level of energy subjects and consumers, their implementation, public authorisation and responsibility for defining and implementing policy of energy efficiency, as well as all other EE measures and holders of responsibility. The Law was written in accordance with the following basic directives in the area of energy efficiency:

- Directive 2006/32/EC on efficiency of final energy use and energy services;
- Directive 2002/91/EC on the energy performance of buildings;
- Directive 2005/32/EC on establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-using products and
- Directive 92/75/EEC on the indication by labelling and standard product information of the consumption of energy and other resources by household appliances.

Drafts of subordinate legislation of the first priority for buildings sector were prepared in 2009. They pertain to energy performance of buildings, energy efficiency of buildings and energy certification of buildings and they comply with the provisions of Directive 2002/91/EC on the energy performance of buildings.

Law on EE has not completely fulfilled all the requirements from EU directives, especially those concerning regulation of institutional framework (inadequate treatment of CIEE and EE Fund), as well as introduction of mechanisms of state support in the area of energy efficiency.

In April 2010, Law on Energy was adopted ("Official Gazette of Montenegro", No 28/10 from 14.05.2010), which regulates energy efficiency in production, transfer and distribution of energy, as well as usage of renewable sources of energy.

Law on Spatial Planning and Object Construction ("Official Gazette of Montenegro" No 51/08) introduced basic concept of EE and EE provisions (in accordance with Directive 2002/91/EC on the energy performance of buildings). Moreover, this Law stipulated high requirements for introduction of certain provisions, which concern fulfilment of EE requirements, into planning documentation. However, subordinate legislation acts concerning this area, which would define this issue in detail, have not been adopted yet.

In Law on Concessions ("Official Gazette of Montenegro" No 08/09 from 04.02.2009), energy efficiency is included in three articles, which prescribe that: the concession act, depending on the subject of concession, must contain measures for environment protection and EE enhancement in accordance with regulations; criteria of the evaluation of offers, depending on the subject of concession, should include programme of and degree of environment protection and EE enhancement measures; the concession contract should include rights and obligations concerning measures of ensuring and enhancing EE.

Law on Profit Tax of Legal Persons ("Official Gazette of Montenegro" No 40/08 from 27.06.2008) encourages development of EE by prescribing that tax base of the tax payer which invests into fixed assets used for production of energy from renewable sources and EE is decreased by the amount of 50% of investments made, with maximum decrease being the full amount of tax base.

Detailed usage of tax relief used to be defined by the Regulation on detailed usage of tax relief obtained by investing into fixed assets used for EE and production of energy from renewable sources. So far, this has been the only legal mechanism of state financial encouragement. However, the Law on amendment of Law on Profit Tax of Legal Persons ("Official Gazette of Montenegro" No 86/09 from 25/12/2009) deleted clause 30(a) which provided legal basis for introduction of abovementioned tax relief.

Law on integrated prevention and control of pollution ("Official Gazette of Montenegro" No 80/2005) prescribes that license which defines requirements for functioning of facilities and operator's obligations, depending on the nature of activity and its impact on the environment, must include measures concerning efficient usage of energy.

On the basis of presented facts, it is evident that the work on harmonisation of legislative and regulative with EU requirements on energy efficiency is still at an early stage. It should be further developed and timely upgraded through subordinate legislation, standards etc. and at the same time, it should comply with the socio-economic environment of Montenegro.

4.3. Stimulation mechanisms for energy efficiency improvement

EE Strategy provided the complete overview of Montenegrin environment concerning the significance of EE support mechanism and provided the following recommendations on the subject:

"A significant enhancement in EE and increase in using renewable sources of energy is closely related to general economic and social policies, and there lies a real potential for contribution to sustainable development and economic growth, which can affect all the fields of economic activities. In order to achieve energy goals, Montenegro must accept international obligations of institutional, legal and other changes.

The condition for fulfilment of EE goals is creation of a concept and progressive implementation of institutional, legal, structural, organisational, financial and economic reforms in the relevant energy sectors in Montenegro. Energy-directed and economically stimulating regulative, as well as numerous financial initiatives (support from special funds) would create a social environment for successful realisation of programme of efficient usage of energy.

By using appropriate system instruments, energy efficiency and renewable energy sources can be turned into driving force of the whole economy and development strategy of Montenegro. Some of these instruments pertain to the matters of general regulatory and legal policies, institutional framework, as well as fiscal policies, taxes and price policies."

Regarding the stated aspects of the strategy, following conclusions can be drawn:

- As it was mentioned, the only stimulus within fiscal policy was stipulated by the Law on Profit Tax of Legal Persons in article 30a. Since the Law on amendment of Law on Profit Tax of Legal Persons deleted article 30a, the legal basis for introduction of this tax relief was removed. No other stimuli have been established in fiscal policy

concerning EE development in Montenegro that would facilitate obtaining of EE technologies, materials, equipment etc. and help provide services in the field.

- No dedicated funding for support of specific projects, measures and services related to EE has been established yet, which significantly deterred the development of EE in all sectors. There have been some financial incentives, for example – line of credit “Energy Efficiency and Renewable Energy Sources in Montenegro“, which was managed by German Loan Bank for Development (KfW) in cooperation with SMEDD. This has been a purely formal action and cannot be considered as a systematic, comprehensive and sustainable solution.
- The existing price policy does not stimulate development of EE in Montenegro, since stimuli which have good recommendation and good practice history in EU have not been introduced. Mass protests of electrical energy consumers, mainly household consumers and those listed as “other consumption“ which are related to payment of items listed on the bills as “electrical energy losses“ are a good indication of inadequate price policy.
- Local administration has not introduced any stimuli concerning EE, except for the stimulus of Municipality of Podgorica and Municipality of Budva, which pertain to encouragement of using solar systems through waiving a part of fee for regulation of utilities on construction sites, this stimuli being municipalities’ independent incentive.
- As stated earlier, the existing institutional and legal framework is still insufficiently developed to be able to initiate establishing appropriate environment for stimulating development of EE.
- It is also important to point out that the environment for activities of ESCO companies in Montenegro has not been developed yet, which is a great flaw in itself, especially bearing in mind the lack of dedicated funding for financing EE projects and programmes and other mechanisms of stimulation.

4.4. Raising public awareness

It is evident that during the previous years great attention was dedicated to raising public awareness on significance and the effects of application of EE measures. Various promotional material has been prepared by almost all the participants recognised in EE Strategy (ministries, local administration, NGOs, professional associations, the University, EPCG, producers and distributors of equipment, donors etc.). Concerning this aspect, it can be said that EE Strategy has been implemented to a great degree.

Considering the fact that there is a great number of participants and organisers of promotional events, as well as the fact that there is no possibility of coordinated action and monitoring of these activities, it is impossible to have a good overview of the degree of their implementation and the effects achieved.

4.5. Training and education

Previous professional analyses and studies showed a relatively low degree of EE in all sectors in Montenegro, which is a direct consequence of inadequate practice and insufficient knowledge of modern technologies, practice and achievements in EE. The need for organised action in the field and establishing of the necessary mechanisms is thus

further stressed. This mostly pertains to training of experts at all levels, from scientist, engineers, professors, to handymen who work in this field. Thus, EET prepared programme “Training and Education in EE”.

The programme includes a wide range of activities in order to cover all the important aspects of training and education for multiple professional levels and profiles (seminars, workshops, professional specialisation in country and abroad, training courses, study visits etc.).

Due to lack of necessary support, not all the activities stipulated by the programme can be performed. Instead, they shall be done in a smaller scope. It is important to pay attention to training of experts who perform energy audits. Concerning this, the involvement of Faculties of Architecture and Mechanical Engineering (which belong to University of Montenegro) into training process, especially regarding matters of enabling transfer of obtained knowledge and experience into classes of undergraduate and graduate studies, must be recognised as vital.

Some training has been independently organised by other subjects: founding EE department of graduate studies at Faculties of Mechanical Engineering and Architecture, education of solar energy specialists organised by Montenegrin Chamber of Crafts and Entrepreneurship, education of professors and primary school students with the support of EPCG, education of students of Mechanical Engineering Highschool in Podgorica which was organised by NGO “Green Home”, education of students of electrical engineering highschools by introduction of subject “Energy Efficiency”, which was organised by Centre for Professional Training of Montenegro.

On the basis of what has been stated, it can be concluded that the degree training and education realisation does not satisfy the minimum of needs of Montenegro, especially concerning professional know-how which is essential for successful implementation of EE Action plans.

There is a rapid growth of new EE products and services offer in Montenegrin market, and this in itself means there is training of various professionals organised by the producers, distributors and suppliers of the products and services. Such decentralised training does not provide insight into its effects, nor the information on degree of implemented activities, since it is not the product of high-quality, systematically planned, gradually implemented and monitored educational campaign.

4.6. Cooperation in energy efficiency area

There have been a relatively great number of activities on establishing international and domestic cooperation with the relevant subject in the area of EE. However, the activities described in subchapter 2.2.8 of this document show that the support of international donors was primarily directed towards technical help, which was mostly based on providing consulting services, mostly under the conditions stipulated by the donor, so the influence of the user of donation in making decisions and defining the type of support was relatively weak.

It is important to point out that donations have so far not enabled realisation of any significant pilot projects which would demonstrate complete cycle of activities and achieve energy savings and other benefits of EE measures. This includes fulfilment of conditions necessary for implementation of EE projects, starting from developing the concept,

preparing and creating necessary documents, implementation and monitoring of achieved effects, as well as their analysis and promotion. The exception is project “Energy Efficiency in Montenegro“, whose implementation was enabled by World Bank loan, and not by a donation.

On the other hand, limited coordination capacities of EE programmes and projects in Montenegro make the support of international donors impossible, which has been pointed out by them multiple times. Such position was also influenced by insufficient capacity of EET and the lack of CIEE in Montenegro.

4.7. Promotional projects

As it was mentioned in the previous chapter, the support of international donors was not directed towards realisation of EE projects which would achieve appropriate positive effects and promote concrete achieved results (energy and economy savings, reduction of GHG emission, enhancement of comfort, etc.). However, it should be pointed out that Montenegro has no national programme for promoting and realisation of EE projects in different sectors (buildings, industry, traffic, tourism etc.) which would be in accordance with EU practice, nor the corresponding professional bodies and dedicated funds at national level which could deal with these issues.

It should be mentioned that the project “Energy Efficiency in Montenegro“ pertains only to buildings sector, while projects in other sectors (industry, traffic, tourism etc.) have not been implemented yet, at least not through systematic action and implementation of national plans in area of EE. It was not realistic to expect that the budget of Montenegro would finance projects in industry (especially with Podgorica Aluminium Plant and Steelworks), since that would require significant investments. Also, it could not have been expected from Podgorica Aluminium Plant and Steelworks to independently finance EE projects, especially bearing in mind their specific economy problems. All other industrial consumers totalled only about 2% of energy consumption in Montenegro during the previous period and were therefore not a priority of national EE action plans.

5. IMPLEMENTATION OF EU DIRECTIVES

It is important to point out that Montenegro is a member of Energy Community and has thus taken upon itself the obligation to implement EU *acquis communautaire* in energy sector. EU has adopted many directives concerning different aspects of EE which served as a base and guidelines for defining specific legal and institutional solutions which encourage development of EE in Montenegro.

Considering the fact that EE is a multidisciplinary field, the measures for its encouragement need to be included in general energy legislative, as well as legislative of other areas, such as customs and tax policies, public procurement, construction, spatial planning, environmental protection etc.

As it was mentioned earlier, the Law on EE is the basic legal act which requires harmonisation with requirements of EU directives concerning EE. However, establishing legal framework for harmonisation of these requirements is only the first step towards their future successful implementation. This means that Montenegro has only begun to create preconditions for this, which primarily concern adoption of subordinate legislative, changing the existing standards and procedures, increase of institutional capacities at all levels and in all sectors, realisation of promotional projects in different areas and sector of energy consumption etc. Successful realisation of the stipulated goals directly depends on the degree of realisation of general socio-economic reforms. Therefore, it is unrealistic to expect spontaneous development of energy efficiency.

6. BARRIERS TO ENERGY EFFICIENCY DEVELOPMENT

Strategy of EE states that: *"...a short analysis of Montenegrin energy sector shows significant EE potential in all segments, as well as a wide range of effective and low-cost measures with short return periods. There are also basic resources of renewable energy, whose activation would contribute to sustainable development of energy and ecology. However, grave barriers to successful implementation of any activity program have been identified as well."*

Strategy of EE classified the barriers in four fields, mainly:

- Systematic policy of energy efficiency (institutional and legal framework; fiscal, tax and price policy; access to financial funds; presentation of information in public and usage of renewable energy sources);
- Buildings sector;
- Industry sector;
- Transport sector.

Based on the analysis of degree of implementation of EE Strategy presented in the previous chapters, which was followed up by conclusions for each individual area, it can be said that barriers still exist in all sectors, and the conditions for more detailed elaboration of their reduction or overcoming have not yet been created. However, it can be said that the implemented activities stated in this document, although they are very important, are only the initial step towards reduction and removal of barriers.

7. SOCIO-ECONOMIC IMPACT

So far, the preformed EE-related activities, especially the ones which are the result of systematic actions, have not had great impact on the change of socio-economic environment, primarily due to lack of adequate support, especially in poor classes of society. Non-balanced tariffs for electrical energy, inadequate management of consumption, lack of stimulation of consumers to use EE measures, insufficient decrease in unauthorized consumption in electrical energy and its sanctioning have had a negative impact on promotion and application of EE measures, which can be considered as a specific barrier from the socio-economical standpoint.

Recent increase in energy prices (with tendency of further growth) has additionally afflicted the socio-economical environment, especially if you bear in mind the lack of mechanisms which would encourage application of EE measures.

It is also important to point out that Government subventions of electrical energy bills which do not take into account savings and efficiency of consumption do not lead towards finding better ways of support, such as, for example, subventions for using EE measures which supply economic and energy savings.

Inadequate and insufficient systematic work on EE enhancement is mitigated by increasing supply and demand of EE goods and services on the market. The increased awareness of new technologies and services which resulted from promotional actions of EE producers and distributors has also contributed to this. There has been a certain increase in consumers' demand for supply of high-quality EE products and services, which has had a direct impact on the producers and distributors of those products. For example, the demand for purchase of apartments and buildings with good energy performance, which primarily includes specialised insulation, doors and windows and heating and cooling systems, is growing by day.

8. SUMMARY

Strategy of EE was implemented in environment which contains many barriers, mostly in:

- Political, legal, regulatory and institutional framework;
- Fiscal, tax and price policy;
- Access to financial funds etc.

Such environment is responsible for low degree of realisation of EE Strategy, where previously implemented activities, especially those which are a product of systematic action of Montenegrin government and the competent ministry of energy, can be considered just as an initial stage of a very complex process of directed, systematic, progressive and controlled action in the field of EE.

One of priority tasks in near future is creating adequate environment, which requires successful implementation of announced socio-economic reforms in all areas (not only in energy sector) with active participation of all relevant subjects.

- Adoption on the Law on Energy Efficiency is a significant step towards the establishment of basic legislative environment in the area of efficient final energy use. Successful application of the Law in practice, among other things, means establishing the necessary institutional and socio-economic framework. However, the institutional and financial solutions prescribed by the Law significantly increase the risk of failure to supply the human and financial resources which are necessary for further successful establishment of framework defined by the Law, as well as successful implementation of EE policy in future. Therefore, under these circumstances, there must be intensification in development of high-quality institutions and development of human resource capacities, not only at the level of Ministry, but also with new responsible subjects defined by law (public sector, municipalities; operators, suppliers and distributors of energy; large consumers etc.), which presents a foundation for successful development of EE in Montenegro.
- It is necessary to supply significant financial means for implementation of EE projects and measures from the state budget and available domestic and international funds, since investments in the field of EE provide multiple return on investment and are also a correct and effective way of fighting the economic crisis, which was acknowledged in the effective anti-crisis measure package of EU. Financing EE-related projects and programmes is socio-economically justified due to their positive effects (economic and energy savings, benefit to preservation of environment, increase in level of comfort, development of entrepreneurship and creation of job vacancies, introducing new technologies, development of international ad domestic cooperation, reduction of energy dependency, socio-economic benefits etc.).
- In addition to stated benefits of using EE measures, it is of special importance to mention that investments in the field depend on consensus of all involved parties (investors, competent state bodies and institutions, NGO sector, donors etc.). Also, given that investing in energy saving is far cheaper than saving it, it is evident that so far the adequate support for implementation to Strategy of EE has not been provided, nor has it been stipulated as a priority. Prioritising on this matter is crucial

in Montenegro, especially considering serious problems in the country's energy sector, as well as requirements of EU accession.

To sum up, the obligation of Montenegro towards Energy Community concerning adoption of Indicative goal of energy savings at the national level (the ultimate goal being saving 9% of average of total energy consumption in Montenegro) must include a far more serious approach and providing support to all the subjects relevant for EE Strategy implementation and removal of the stated barriers, which requires thoroughly planned, well-coordinated, systematic and progressive action in the field. Developed countries dedicated decades to this complex process. The needs of Montenegro, however, require much a faster action and using experience of other countries.

APPENDIX 1

GOOD PRACTICE EXAMPLES IN ENERGY EFFICIENCY PROJECT IMPLEMENTATION

As stated above, after the adoption of Strategy of EE, not a single pilot project on EE which would demonstrate the full cycle of activities (preparation of project charter, finding sources of finance, developing investment and technical documents etc.) has been implemented. In further text, examples of good practice from the countries of the region are stated, in accordance with Project charter for preparation of this document.

Previously mentioned project “Energy Efficiency in Montenegro“, which pertains to reconstruction of schools and hospitals, was conceived as a promotional project which offers a complete cycle of activities, but it is still in the initial stage and cannot be used as an example of good practice in the area of energy efficiency in Montenegro. There is an interesting example of similar project implemented in Serbia (16 schools and 12 hospitals), the effects of which confirmed justification of such projects. Namely, this project resulted in significant energy savings in all objects. The savings totalled 40% (15-63% per object). In addition to this, yearly emission of CO₂ was reduced by 42%, which provided additional financial means from mechanisms of Kyoto protocol. The project also confirmed other benefits which come from energy efficiency projects (comfort increase, reduction of environment pollution, development of entrepreneurship, introduction of new technologies, transfer of know-how etc.). It is important to point out that investment return for all the buildings involved in the project is 7,5 years (5,3 years for hospitals and 12,8 years for schools).

Energy efficiency projects in the area of construction of buildings in public sector which were implemented in the Republic of Croatia by renown institutions Energy Institute “Hrvoje Požar“ and “HEP ESCO“ Ltd from Zagreb are also relevant. Detailed information on these can be found on the following web pages:

<http://www.eihp.hr/hrvatski/eefikasnost.htm>

http://www.hep.hr/esco/reference/karlovac_skole/default.aspx

In addition to promotional projects in buildings sector, web pages of these institutions contain interesting examples of good practice in other areas of energy efficiency (industry, public lighting, energy supply etc.).

This document does not state the specific positive effects of the implemented promotional energy efficiency projects, since they are listed at the abovementioned web pages.

APPENDIX 2

Spreadsheet of the basic activities on the implementation of EE Strategy

FIELDS OF ACTION	NAME OF THE ACTION/ MEASURE FOR EE IMPROVMENT	IMPLEMENTATION STATUS AND DEADLINES
Institutional development	Establishment of EE Unit	At the beginning of the 2006 , after adoption of EE Strategy, in the Ministry of Economy in the frame of Energy Sector is established the special EE Unit.
	Establishment of EE Fund	At 2006 EE Fund was established as a separate item in the budget of Ministry of Economy, primarily to finance the work of EE Unit.
	Establishment of EE Sector	EE Sector was established at the end of 2009 in the frame of the Ministry of Economy. EE Sector, as well as EE Unit which preceded it, has a role of Central Institution for energy efficiency in Montenegro. It is envisaged that the Sector should have 15 employed officials. Currently EE Sector has 5 employees.
Legislative and regulative framework	Development of the basic legislative framework for EE – EE Law	Drafting the EE Law began in 2008 and it was adopted in April 2010 This Law for the first time regulates relations in the field of energy efficiency using in the sector of final consumption. The Law is written in accordance with fundamental European directives in the field of EE. EE Law will be implemented from May of 2011 .
	Development of new regulatory framework for energy efficiency in buildings	At 2006 and 2007 , through assistance programs, certain preparatory activities are conducted and series studies are made, primarily for the residential sector. At the end of 2008 working group for preparation 3 regulations for EE in Buildings (Regulation on EE of buildings, Regulation on the energy characteristics of buildings and Regulation on the energy certification of buildings) is formed, and till the end of 2009 prepared the draft version of the regulations. Adoption of the EE Law has set conditions for finalization of the regulations in this area until the end of 2010 Regulation for EE in the field of buildings is written in accordance with the relevant European directives, primarily the Directive 2002/91/EC on energy performance of buildings and its Recast from 2010.
	Regulation on energy labeling of the household appliances	EE Law transposes the basic requirements of Directive 92/75/EEC for energy labeling of the household appliances, and this process will be completed with the development of the relevant by-laws in this area. It is planed that the draft regulations will be prepared by the end of 2010 and adopted by mid-2011 .
	The introduction of EE criteria into public procurement of goods and services and rental buildings in the public sector	The EE Law provides the introduction of EE criteria in public procurement procedures. The relevant regulations will be prepared in draft until the end of 2010 and finalized by mid-2011 .
	Regulatory requirements for local self-governments and large consumers	EE Law provides certain obligations for local self-governments and large consumers. Relevant regulations and guidelines are planed for the first quarter of 2011 .

	The introduction of provisions of EE in other Laws	<p>During the preparation process of certain legal acts, specific suggestions are given by EE Unit for bringing the provisions of EE, which are evident in the following documents:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Law on Integrated Prevention and Control of Pollution (Official Gazette of Montenegro, No. 80/2005) - Law on Profit Tax for Legal Persons (Office Gazette of Montenegro No. 40/2008) - Law on Spatial Development and Construction of Structures (Office Gazette of Montenegro no. 51/2008) - Law on Concessions (Office Gazette of Montenegro, No. 08/2009) - Law on Energy (Official Gazette of Montenegro, No. 28/2010)
Incentive mechanisms for EE improvement	Tax relief for permanent and fixed assets used for production of energy from RES and EE	<p>Law on Tax Profit of Legal Persons (Official Gazette of Montenegro no. 40/08 from 27.06.2008) through the Article 30a prescribed that to the taxpayer who make investments in fixed assets used for production of energy from renewable sources and EE, the tax bases reduces in the amount of 50% of the investment made up to the amount of the tax base. Amendments to the Law on Tax Profit of Legal Persons (Official Gazette of Montenegro no. 86/09 the 25th of December, 2009) deleted the Article 30a, thus there were no legal basis for the introduction of these tax breaks.</p>
	Financial subventions for people who use solar energy systems.	<p>At 2009 Municipalities Podgorica and Budva introduced the release of part of the benefits for communal equipment on construction lend for investors who decide to use solar system.</p> <p>At 2009 the Study for preparation a hot water from solar energy has been done, which has shown us considerable potential for installation of these systems.</p> <p>For the first quarter of 2011 is planned start of the program for provide affordable credit line for households to install solar systems for the preparation of hot water.</p>
	Removal of current barriers for the introduction of alternative mechanisms for EE funding	<p>EE Law introduced ESCO concept and contracting for energy efficiency. Preparation of regulations for this area is planed in 2010 and in first half of the 2011.</p>
Information campaign and increasing of public awareness	Information campaign for public and final energy users	<p>The first complete public information campaign began in 2008 and significantly has been implemented in 2009 in the frame of the project "Energy Efficiency Year"</p> <p>A new information campaign which will be focused on the successful implementation of EE Law and the new EE Action Plan is planned for 2011 and 2012.</p>
	Regional conferences for EE	<p>At 2009 was organized the regional conference on the theme "Energy safety and energy efficiency"</p> <p>At 2010 was organized the regional conference on the theme "Sustainable energy management in public buildings – from the politics to local action"</p>
	Establishment of INFO offices (centers)	<p>At the end of 2009 was organized the education program for advisors for energy efficiency in the regional/local business centers in 5 Municipalities (Berane, Bijelo Polje, Kolasin, Niksic and Cetinje). Four INFO offices are begun to operate in May 2010.</p>
	Establishment of information and demonstration center for EE – "House of the future"	<p>At 2009 in the frame of the project "EE Year" has been carried out the initial activities for the construction of demonstration and information center for energy efficiency (House of the Future) in cooperation with the capital Podgorica. However, the project has not continued until now.</p>

Training and education	Training and authorization of the persons to carry out energy examinations and certification of the buildings	<p>Activities on training of the persons to carry out the energy audits were started in 2007 and they are constantly repeated in the past few years. So far, 27 energy auditors were trained. Trained auditors have previously done close to 40 energy audits in buildings in public sector.</p> <p>In the next period it is planned to continue with the similar programs of training.</p> <p>For the first quarter of 2011 is planned adoption of the relevant regulative in this area which will provide that Ministry of Economy can issue licenses/authorizations for auditors.</p>
	Capacity building and establishment of energy management in the public sector and large consumers	<p>EE Law provides introduction of Program and plans for improvement of EE, establishment of energy management schemes, data collection and reporting in the field of EE for all public sector bodies as well as for large consumers.</p> <p>Development of appropriate training programs with accompanying materials is planned for 2011.</p>
Promotional projects and cooperation in the field of EE	Implementation of investment for EE improvement in the public sector buildings	<p>At the end of 2008 started the project “Energy efficiency in Montenegro” which is supported by World bank loan in the amount of 6.5 mil.euro, and includes EE reconstruction in 14 educational and 6 health institutions in Montenegro. The planned duration of the project is by the end of 2012.</p> <p>At the end of 2010 is expected the activation of new credit line in the amount of 11 million euro, provided by Germany Development Bank (KfW), which would be assigned for the EE reconstruction of objects in the competences of the Ministry of Education and Science. Beginning of the project implementation is planned for 2011.</p>
	Financing of EE projects in the sector of small and medium enterprises	<p>At 2006 started implementation of program/credit line “Energy efficiency and renewable energy sources in Montenegro” which was managed by Germany Development Bank (KfW), in cooperation with SMEED. By the end of 2008, 13 projects were carried out in amount of 3 million euro.</p> <p>On the initiative of JEE, Chamber of commerce of Montenegro at 2009 formed the Committee for energy efficiency and environmental protection.</p>

European Fund for the Balkans

Bringing the Western Balkans closer to the European Union

**VLERËSIMI I SHKALLËS SË ZBATIMIT TË
STRATEGJISË SË EFIKASITETIT TË ENERGJISË,
NDIKIMI SOCIO-EKONOMIK DHE PAJTIMI ME
KËRKESAT E PRANIMIT NË BE**

- dokument final -

Podgoricë, 20. korrik 2010.

PËRMBAJTJA

HYRJE.....	4
1. SHQYRTIMI I AKTIVITETEVE SISTEMATIKE NË ORGANIZIMIN E MINISTRISË PËRGJEGJËSE PËR ENERGJI (MINISTRIA E EKONOMISË).....	6
1.1. AKTIVITETET NË VITIN 2006.....	6
1.2. AKTIVITETET NË VITIN 2007.....	6
1.3. AKTIVITETET NË VITIN 2008.....	7
1.4. AKTIVITETET NË VITIN 2009.....	8
1.5. AKTIVITETET NË VITIN 2010.....	9
2. AKTIVITETET E PJESËMARRËSVE TJERË TË IDENTIFIKUAR NË STRATEGJI.....	11
2.1. POLITIKË-BËRËSIT.....	11
2.1.1. Ministria e planifikimit të hapësirave dhe mbrojtjen e mjedisit.....	11
2.1.2. Ministria e arsimit dhe shkencës.....	11
2.1.3. Ministria e shëndetësisë.....	11
2.1.4. Ministria e financave.....	11
2.1.5. Ministria e turizmit.....	12
2.1.6. Ministria për integrimin evropian.....	12
2.2. NDËRMJETËSIT.....	12
2.2.1. Industria elektroenergjetike e Malit të Zi (EPCG).....	12
2.2.2. Universiteti i Malit të Zi.....	12
2.2.3. Njësitë e qeverisë lokale.....	13
2.2.4. Oda ekonomike e Malit të Zi (PKCG).....	14
2.2.5. Instituti Shtetëror për Statistikë (MONSTAT).....	14
2.2.6. Drejtoria për zhvillimin e Ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme (SMEDD).....	14
2.2.7. Akademia e shkencave dhe e arteve të Malit të Zi (CANU).....	14
2.2.8. Donatorët ndërkombëtarë.....	15
2.2.9. SEKTORI OJQ.....	16
3. ANALIZA E SHKALLËS SË ZBATIMIT TË STRATEGJISË EE.....	17
3.1. Zhvillimi institucional.....	17
3.2. Korniza legjislative dhe rregullative.....	19
3.3. Mekanizmat stimuluuese për përmirësimin e EE.....	20
3.4. Ngritja e vetëdijes publike.....	21
3.5. Trajnimi dhe edukimi.....	22
3.6. Bashkëpunimi në fushën e EE.....	23
3.7. Projekte promovuese.....	23
4. ZBATIMI I DIREKTIVAVE TË BE-së.....	24
5. PENGESAT PËR ZHVILLIMIN E EFIKASITETIT TË ENERGJISË.....	25
6. NDIKIMI SOCIO-EKONOMIK.....	26
7. PËRMBAJTJA.....	27
KONTRIBUT 1.....	29
SHEMBUJ E PRAKTIKËS SË MIRË PËR ZBATIMIN E PROJEKTEVE SE EFIKASITETIT TË ENERGJISË.....	29
KONTRIBUT 2.....	30
PARAQITJA TABELORE E AKTIVITETEVE THEMELORE PËR ZBATIMIN E STRATEGJISË SË EE.....	30

SHKURTESAT

BDP	Produkti i brëndshëm bruto
CJEE	Njësia malazeze për efikasitetin e energjisë
CIEE	Institucioni qëndror për EE
GHG	Gazet serë
GTZ	Agjencia gjermane për bashkëpunim teknik (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit)
EAR	Agjencioni evropian për rindërtim
EE	Efikasiteti i energjisë
EEAP	Plan i veprimit për efikasitetin e energjisë
ENSI	Ruajtja e energjisë ndërkombëtare
EPCG	Industria elektro-energjetike e Malit të Zi
EU	Bashkësia Europiane
IREET	Instituti për hulumtime në energjetikë, ekologji dhe teknologji (Inštitut za Raziskave v Energetiki, Ekologiji in Tehnologiji)
JEE	Njësia për efikasitetin energjetik
KFW	Banka kredituese gjermane për rindërtim (Kreditanstalt für Wiederaufbau)
MONSTAT	Instituti Shtetërorë për Statistikë
PKCG	Oda ekonomike e Malit të Zi
SMEDD	Drejtoria për zhvillimin e Ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme (Directorate for Development of Small and Medium Sized Enterprise)
UNDP	Programi zhvillues i Kombëve të Bashkuara (United Nations Development Programme)

HYRJE

Projekti “Vlerësimi i shkallës së zbatimit strategjisë e efikasitetit të energjisë, ndikimi socio-ekonomik dhe pajtimi me kërkesat e pranimit në BE” erdh nga nevoja e zhvillimit të kapaciteteve, shkëmbimin e njohurive dhe përvojës në drejtim të efikasitetit të energjisë, në mënyrë që të arrihen përfitimet energjetike, ekonomike, sociale dhe mjedisore, si dhe pajtueshmërinë me rekomandimet e Bashkimit Evropian (BE) në këtë zonë.

Projekti ka për qëllim kryerjen e hulumtimeve dhe përgatitjen e dokumentit përfundimtarë për shkallën e zbatimit dhe perspektivën e Strategjisë nacionale për efikasitetin e energjisë (Strategjia EE), në përputhje me kërkesat e BE, si dhe mundësitë për investime në efikasitetin e energjisë në Mal të Zi.

Në mënyrë që të fitojmë dokument të cilësisë të lartë, hulumtimi është bazuar në mbledhjen dhe shkëmbimin e informatave më përfaqësuesit të subjekteve përkatëse, të cilët janë të theksuar në strategjinë e efikasitetit të energjisë. Informatat e nevojshme për përgatitjen e këtij dokumenti janë të bazuara kryesisht në raportet vjetore për zbatimin e strategjisë EE hartuar nga Njësia e Efikasitetit të Energjisë (JEE) të Ministrisë së Ekonomisë, për periudhën nga fillimi i vitit 2006 deri në prill 2010. Përveç kësaj, u përdorën informatat të marra nga subjektet relevante për zbatimin e strategjisë EE, të cilët dhanë përgjigje në kërkesën së autorëve të projektit.

Metoda e lartpërmendur dhe mekanizmi për mbledhjen e të dhënave dhe të informacionit është i shkaktuar nga barrierat ekzistuese, të cilët pengojnë zhvillimin e dokumentit dhe të cilat janë kryesisht pasojë e mungesës së interesit të palëve përkatëse që të ofrojnë informatat e nevojshme, në lidhje me këtë mungesën e detyrimeve ligjore.

Këto barrierat nuk i japin mundësi as Ministrisë së autorizuar për Energji për të krijuar një pasqyrë të mjaftueshme në zbatimin e aktiviteteve kryesore në Mal të Zi në fushën e efikasitetit të energjisë, të cilat në thelb e bën të vështirë cilësinë e vlerësimit të shkallës së realizimit të aktiviteteve mbi zbatimin e Strategjisë EE. Problem i veçantë është dhe statistika nacionale e papërshtatshme në sektorin e energjisë, dhe kapacitetet e JEE jo mjaft të zhvilluara për ti eliminuar, ose së pakut ti zbusin barrierat të përmendura.

Për ta realizuar projektin më cilësi të lartë dhe për të zbutur barrierat e përmendura në masën më të madhe të mundur, veçanërisht në lidhje me informata për planifikimin, ndërmarrjen dhe sistemin e monitorimit të aktiviteteve kryesore në fushën e efikasitetit të energjisë, operatori i dokumentit ka angazhuar konsulentë lokalë më një pasqyrë relativisht të mirë të situatës së përgjithshme në këtë drejtim.

Informatat e fituara në lidhje me aktivitetet e ndërmarra pas miratimit të strategjisë EE, do të ndahen në fushat themelore të veprimit, në pajtim me udhëzimin e politikës së fundit të energjisë dhe praktikave të vendeve të zhvilluara të cilat kanë arritur një nivel të lartë në fushën e efikasitetit energjisë. Në bazë të informatave në këtë mënyrë të grupuara janë kryer analizat dhe nxjerr konkluzionet në shkallën e zbatimit të aktiviteteve të parapara në Strategjinë EE, veçanërisht për çdo fushë të veprimit, i cili do të jetë bazë për të bërë konkluzione të përgjithshme mbi zbatimin e strategjisë EE.

Në analizë të shkallës së implementimit të strategjisë EE, një problem i veçantë ishte parimi i përgjithshëm i planeve të veprimit kombëtar për implementimin e strategjisë EE, si dhe Planit të veprimit pesë-vjeçar për periudhën 2008 – 2012, cilët nuk i konkretizojnë në masë të duhur aktivitetet e planifikuara, veçanërisht në lidhje me dinamikën e implementimit të tyre, sigurimin e burimeve financiare, përcaktimin e subjekteve përgjegjëse për zbatimin e aktiviteteve dhe të ngjashme.

Është e rëndësishme të theksohet se ky dokument nuk jep vlerësimin e zbatimit të strategjisë EE në fushën e shfrytëzimit të burimeve ripërtërishme të energjisë për prodhimin e energjisë për treg (hidrocentrale të vogla, turbina ere etj.) Në fakt, në këtë fushë janë bërë strategjitë specifike, si dhe planet e veprimeve të veçanta dhe vlerësimi i shkallës së zbatimit të tyre meriton vëmendje të veçantë dhe mund të jetë subjekt i një projekti të veçantë të këtij lloji me angazhimin e konsulentëve të specializuar në fushën e BRE. Qëllimi i Strategjisë EE ishte që nga aspekti i përgjithshëm të tregojë mos efikasitetin e përdorimit të burimeve RE, e cila nuk i takon drejtpërdrejt çështjes e EE sidomos në pikëpamje të politikave të energjisë më të reja cila këtë zone e trajton veçanërisht dhe e bazon në direktiva dhe rekomandime të veçanta.

Në hartimin e dokumentit final “Vlerësimi i shkallës së zbatimit të strategjisë për efikasitetin të energjisë, ndikimi socio-ekonomikë dhe pajtimi me kërkesat e pranimit në BE” punoi grupi punues i përbërë nga:

1. **Sanja Svrkota** – biolog i diplomuar, koordinatore e projektit
2. **Milorad Burzan** – inxhinier i diplomuar elektrike
3. **Božidar Pavlović** – inxhinier i diplomuar elektrike
4. **Darko Pajović** – biolog i diplomuar
5. **Jelena Marojević** – biolog i diplomuar
6. **Nataša Kovačević** – avokat i diplomuar

Hyrjen e përgatiti **Milorad Burzan** – inxhinier i diplomuar elektrike, udhëheqës i ekipit

1. SHQYRTIMI I AKTIVITETEVE SISTEMATIKE NË ORGANIZIMIN E MINISTRISË PËRGJEGJËSE PËR ENERGJI (MINISTRIA E EKONOMISË)

Qeveria e Republikës së Malit të Zi me datën 13.10.2005 miratoi Strategjinë e efikasitetit të energjisë të Malit të Zi. (Strategjia EE).

2.1. AKTIVITETET NË VITIN 2006.

Në pajtim me konkluzionet të Qeverisë së Malit të Zi, JEE me ndihmën e eksperteve të Këshillit të formuar për Strategjinë EE, përgatiti një plan veprimi për realizimin e Strategjisë EE në vitin 2006.

Aktivitetet kryesore të parapara me këtë plan veprimi ishin:

1. Trajnimi i JEE (krijimi i fondit për EE, krijimi i Departamentit për efikasitetin e energjisë)
2. Krijimi i një baze të dhënash energjike (përmbledhja e të dhënave për objektet e sektorit publik)
3. Përmirësimi i legjislacionit dhe rregullativës së EE (filluan aktivitetet në fushën e EE në fazën e krijimit të Ligjit të ri për ndërtimin e ndërtesave)
4. Rritja e EE në sektorin publik dhe sektorin e banimit

2.2. AKTIVITETET NË VITIN 2007.

Implementimi i Strategjisë EE në vitin 2007 vazhdoi me miratimin e planit të veprimit për këtë vit i cili u miratua nga Qeveria e Malit të Zi në prill të vitit 2007.

Aktivitetet kryesore të parapara me këtë plan veprimi ishin:

1. Programi për zhvillimin e legjislacionit kryesor në fushën e EE dhe forcimi i JEE;
2. Programi për zhvillimin e bazës së të dhënave energjike;
3. Programi për përmirësimin e legjislacionit dhe rregullativave dhe kërkesat institucionale në fushën e EE;
4. Ngritja EE në sektorin publik;
5. Ngritja EE në sektorin e banimit;
6. Monitorimi i planit të veprimit për vitin 2007;
7. Iniciativat në rritjen e vetëdijes në fushën e EE;
8. Iniciativat për të futur stimuj financiare;
9. Iniciativat për financimin e projekteve për përmirësimin e EE në objektet në juridiksionin e republikës apo pushtetit lokal;
10. Iniciativat për të futur në dispozitat EE në ligjin mbi ndërtimin e objekteve;

Në pajtim me plan veprimin për vitin 2007 është e rëndësishme të theksohen aktivitetet të realizuara:

Vazhdon mbështetja e JEE përmes AER Projekti Ndihmë teknike, i cili filloi në vitin 2006 dhe përfundoi në qershor të vitit 2007. Si pjesë e kësaj asistence teknike u përgatit një plan veprimi për të rritur efikasitetin e energjisë në sektorin publik (2008 – 2012). Përveç

kësaj, është përgatitur edhe Strategjia për ngrohje, ftohje dhe EE në sektorin e banimit, si dhe një numër të dokumenteve teknike.

Gjithashtu, Ministria për zhvillimin ekonomik të Malit të Zi në tetor të vitit 2007 filloi implementimi e projektit *"Capacity Building on Energy Auditing of Buildings/ Zhvillimi i kapaciteteve në fushën e ndërtimit të auditimit të energjisë"*.

Ministria për zhvillimin ekonomik përgatiti **Programin për zhvillimin e një baze të dhënave energjike**. Gjithashtu, nëpërmjet Grupit punues nga fakulteti i Arkitekturës dhe Inxhinierisë në Podgoricë, u zhvillua **Programi për të përmirësuar legjislacionin dhe rregulloret dhe kërkesat institucionale për EE në ndërtim**, i cili më vonë shërbeu si bazë për futjen e dispozitave EE në Ligjin për organizimin e hapësirave dhe ndërtimin e objekteve.

Me Vendimin e Ministrisë së Zhvillimit ekonomik nga 13 Qershori 2007 u formua **Këshilli për zbatimin e strategjisë EE në vitin 2007**, me mision për të monitoruar zbatimin e Planit të veprimit të Strategjisë EE në vitin 2007, analizon veprimet e marra dhe të propozuar veprime korrigjuese të problemet në realizimin e planit.

2.3. AKTIVITETET NË VITIN 2008.

Plani i veprimit për implementimin e Strategjisë EE për periudhën nga viti 2008 – 2012 Qeveria e Malit të Zi e miratoi më 29, maj të vitit 2008. Programi për zhvillimin e bazës të dhënave energjike në Mal të Zi i cili pati për qëllim zhvillimin e sistemit statistik të energjisë i cili do të mundësoj monitorimin e implementimit të Strategjisë EE të Malit të Zi, si dhe analizat, parashikimin dhe planifikimin e politikave dhe masave në fushën e EE. Deri tani ky program nuk u zbatua kryesisht për shkak të mungesës së mbështetjes së duhur dhe burimeve.

Gjatë vitit 2008 është punuar në zhvillimin e kuadrit rregullator për efikasitetin e energjisë në sektorin e ndërtesave. Një nga rezultatet është Ligji i ri për organizimin e hapësirave dhe ndërtimin e objekteve (Gazeta Zyrtare të Malit të Zi nr. 51/08 nga 22.08.2008) cili ofroi futjen e koncepteve themelore dhe dispozitat e EE (në pajtim me Direktivë 2002/91/EC për karakteristikat energjetike të ndërtesave, si dhe fillimin e aktiviteteve për adoptimin gradual dhe zhvillimin e kuadrit legjislativ, rregullativ dhe institucional për karakteristika energjike të ndërtesave. Gjithashtu, u punua në zhvillimin e kapaciteteve në fushën e shqyrtimit të energjisë në ndërtesa (vazhdimi i aktiviteteve nga viti 2007) e cila e dha një bazë për hartimin e rregullave në fushën e EE të ndërtesave.

Projekti "Përmirësimi i efikasitetit të energjisë në Mal të Zi" filloi në prill të vitit 2008 dhe ka përfshirë ndihmën e Ministrisë së Ekonomisë së Malit të Zi në implementimin e Planit të Veprimit për EE.

Në vitin 2008 vazhdoi realizimi i programit linjë kreditimi "Efikasiteti i energjisë dhe burimet ripërtëritëse të energjisë" me të cilin udhëzoi Banka për Zhvillimin Gjermane (KfW) në bashkëpunim me Drejtorinë për zhvillimin e Ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme të Malit të Zi (SMEED), i cili filloi në vitin 2006. Deri në fund të vitit 2008 u realizuan 13 projekte me buxhetin rreth 3 milion euro.

Në dhjetor të vitit 2008 u nënshkrua kontrata për projektin „Efikasiteti të energjisë në Mal të Zi“ në mënyrë që të rritet EE në ndërtesa të sektorit publik (kryesisht në shkolla dhe spitale), për realizimin e së cilit është ndarë buxheti në shumën prej 6,5 milion euro.

Mali i Zi merr pjesë në punën e Grupit punues për EE (Energy Efficiency Task Force), e cila është themeluar në bazë të Marrëveshjes për themelimin e Komunitetit për Energjisë (Neni 35).

Në bazë të dokumenteve strategjike të miratuara (duke përfshire natyrisht planin e veprimit subjekt) si dhe në bazë të rezultateve të hulumtimit të vetëdijes të qytetarëve të Malit të Zi me EE, Ministria e ekonomisë përgatiti një Plan operativ për EE për periudhën nga viti 2008 – 2009, i cili u zbatuar përmes projekti „Viti i efikasitetit të energjisë“.

2.4. AKTIVITETET NË VITIN 2009.

Plani i veprimit për zbatimin e Strategjisë së efikasitetit të energjisë për periudhën nga viti 2008 – 2012, u realizua përmes planit operativ të projektit „Viti i efikasitetit të energjisë“.

Projekti „Viti i efikasitetit të energjisë“ është bazuar në promovimin intensiv të aktiviteteve prioritare për përmirësimin e EE përmes zbatimit të 17 programeve:

1. Vendosja e kornizës themelore legjislative dhe rregullative për EE
2. Forcimi institucional dhe organizativ në sektorin e EE
3. Fushatë publike
4. Përmirësimi i EE në ndërtesa publike
5. Themelimi i infrastrukturës EE për qytetarë
6. Heqja e barrierave dhe zhvillimi i mekanizmave për financimin e projekteve në fushën e EE
7. Konferenca ndërkombëtare mbi EE
8. Qendër për demonstrim dhe trajnim të EE
9. Trajnim dhe edukim në fushën e EE
10. Stimulim i EE për biznes të vogël
11. Rritja e bashkëpunimit ndërkombëtar në fushën e EE
12. Efikasiteti i energjisë në prodhim dhe furnizim me energji elektrike
13. Përmirësim i EE në konsumatorët të mëdha industriale
14. Burime ripërtëritëse energjike
15. Promovimi i ndërtimit pasiv dhe ndërtesave të ulëta të energjisë
16. Promovimi i EE në qeverisje lokale
17. Promovimi i EE në sektorin e turizmit

Projekti u realizua në bashkëpunim me Ministrinë e ekonomisë dhe me më shumë se 20 partnerë ndërkombëtarë dhe partnerët vendas aktive në fushën e efikasitetit të energjisë në Mal të Zi, më së shumti: Qeveria e Republikës së Gjermanisë dhe GTZ, Qeveria e Mbretërisë së Norvegjisë, Delegacioni i Komisionit Evropian në Mal të Zi, Banka Botërore, KfW banka, Asociacioni i Komunave të Malit të Zi, Podgorica Kryeqyteti, Komuna e Plevlës, fakulteti i Inxhinierisë Mekanike Podgoricë, Fakulteti Arkitektonik Podgoricë, OJQ Expedio, OJQ Green Home, Oda ekonomike e Malit të Zi, Industria elektro-energjetike e Malit të Zi AD Nikshiq, ET Inzhenjering d.o.o. etj.

Në fushën e **themelimit e kornizës legjislative dhe rregullative themelore për EE** u përgatit projektligji për efikasitetin të energjisë (Ligji mbi EE) më të cilin për herë të parë rregullohen marrëdhëniet në fushën e përdorimit të energjisë në sektorët e konsumit final.

Përveç kësaj, u përgatit projektligji për energji i cili ndër të tjera rregullon fushën e efikasitetit të energjisë në anë të prodhimit, transmetimit dhe shpërndarjes së energjisë, si dhe fushën e përdorimit të burimeve ripërtëritëse të energjisë.

U miratua dhe Ligji mbi koncesione (G.z. të Malit të Zi Nr. 08/09 nga 04.02.2009) cilin e përgatiti Ministria për zhvillimin ekonomik, dhe në të cilin, ndër tjera, është e përfaqësuar dhe fusha e EE.

U përgatiten dhe projektet e rregullatorëve të prioritetit të parë për sektorin e ndërtesave, lidhur me karakteristikat energjike të ndërtesave, efikasitetit të energjisë të ndërtesave dhe certifikimit të energjisë i ndërtesave.

Me qëllim të promovimit të EE në publik si dhe ngritjen e bashkëpunimit ndërkombëtarë janë realizuar këto aktivitete kryesore:

- Është bërë një **fushatë publike** për të informuar dhe të rritur ndërgjegjësimin e qytetarëve për nevojën e përdorimit efikas të të gjitha formave të energjisë, kryesisht energjinë elektrike. Si pjesë e kësaj fushate është aktivizuar faqe interneti për efikasitetin të energjisë (www.energetska-efikasnost.me) e cila përditësohet nga JEE. Gjithashtu u përgatitën një numër i videoklipeve që u transmetuan në disa stacione televizive publike dhe private, si dhe materiale të shtypura promovuese, e cila është shpërndarë përmes mediave publike.
- Është bërë një studim të ndryshimit publik mbi nivelin e vetëdijes së qytetarëve për efikasitetin e energjisë
- U mbajt **konferenca rajonale „Sigurimi i energjisë dhe efikasiteti të energjisë“** e cila mbledhi se bashku lektorët të njohur nga fusha e politike ndërkombëtare, ekonomia dhe energjetika, si dhe politikanët dhe ekonomistët të rajonit, stafin e lartë nga ministritë dhe agjencisë për EE, përfaqësuesit të organizatave donatore ndërkombëtare, përfaqësuesit e ekonomisë (veçanërisht në sektorin e energjisë), dhe ofertuesit e materialeve për EE, teknologjive dhe shërbimeve.
- Si pjesë e aktiviteteve për **përmirësimin e EE në sektorin publik** në vitin 2009 filloi realizimi i projektit „Efikasiteti të energjisë në Mal të Zi“ kushtuar zbatimit të masave EE në ndërtesat e sektorit publik (shkolla dhe spitale).

Gjithashtu, me qëllim të ngritjes së kapaciteteve profesionale në Mal të Zi është bërë **trajnimi për auditorët** e energjisë (në tre kurse trajnimi).

Përmes trajnimit u realizuar një seri e shqyrtimit të energjisë në objekte të sektorit publik (ndërtesa administrative, shkolla, spitale etj.) dhe këto rezultatet janë bazë për financimin dhe zbatimin e masave EE në këto objekte.

2.5. AKTIVITETET NË VITIN 2010.

Pasi që Plani i veprimit aktual (2008-2012) përcakton vetëm masat për përmirësimin e EE, përgjegjësitë dhe planin kohor, të cilat nuk i përmbushin plotësisht kërkesat e Direktivës 2006/32/EC, sidomos mungesa e objektivave kombëtar tregues si dhe ndër-objektive, realizimi i të cilëve është një angazhim i Malit të Zi për të Komuniteti i Energjisë, JEE përgatiti një projekt plan veprimi për EE (EEAP). Plani është i bërë në përputhje me formularin e përgatitur nga ana e Komunitetit të Energjisë, dhe e cila korrespondon saktësisht me kërkesat e Direktivës 2006/32/EC.

Në vitin 2010 filloi projekti “Asistencë teknike për zbatimin e Traktatit të Komunitetit të Energjisë” i cili është i financuar nga BE (IPA), dhe i cili u konceptua dhe u shpall në vitin 2007.

Projekti ka tri komponente kryesore, një nga të cilat ka të bëjë me EE, ndërsa dy të tjera me mbështetje të Agjencisë së Rregullatorit të Energjisë dhe të Sistemit të transmisionit dhe tregut të energjisë elektrike.

Komponenti lidhur me EE përbëhet nga 4 detyra:

1. Vendosja e standardeve, udhëzimeve dhe modeleve që përfshijnë harmonizimin e EE ekzistuese dhe zhvillimin e rregulloreve të reja dhe dokumente të tjera për EE më kërkesat e BE-së;
2. Zhvillimi i EEAP me kërkesat e Komunitetit të Energjisë anëtar i cilit është Mali i Zi;
3. Zhvillimi i statistikave dhe sistemit informativ të EE me qëllim kryesor të monitorimit dhe verifikimit të EEAP, si dhe mbështetje të menaxhimit të energjisë;
4. Përgatitja dhe zbatimi i zhvillimit të kapaciteteve, shpërndarjen e informatave dhe fushata ndërgjegjësuere.

Në shkurt të vitit 2010 u miratua projekt ligji për EE, ndërsa në prill të të njëjtit vit u miratua Ligji për EE me ndryshime të caktuara.

JEE ka përgatitur qëllimin indikativ dhe metodologjinë për përcaktimin e objektivit tregues të përmirësimit të EE, e cila është kërkesë eksplicite e Komunitetit të Energjisë dhe obligim i përcaktuar me Ligjin për EE. Objektivi i përgjithshëm tregues i përmirësimit të EE të arrihet deri në vitin 2018 (kursimet e planifikuara që arrin 9% të shpenzimeve mesatare pesë-vjeçare të konsumit të energjisë finale në Mal të Zi) duhet të jetë rezultat i programeve dhe projekteve të realizuara të EE, të organizuara në nivel kombëtarë, sipas metodologjisë së miratuar nga ana e Komunitetit të Energjisë.

3. AKTIVITETET E PJESËMARRËSVE TJERË TË IDENTIFIKUAR NË STRATEGJI

Nga raportet e Ministrisë së Ekonomisë për zbatimin e Planit të veprimit për EE tregon pjesëmarrjen e subjekteve të cilat Strategjia EE i njeh si pjesëmarrës relevant në zbatimin e saj. Në lidhje me këtë jepen edhe aktivitetet e rëndësishme nga lëndët në vijim, dhe të renditura sipas kategorive të përcaktuara në Strategjinë e EE (politikë-bërësit, Ndërmjetësit dhe Grupet e konsumatorëve).

3.1. POLITIKË-BËRËSIT

3.1.1. Ministria e planifikimit të hapësirave dhe mbrojtjen e mjedisit

Ministria e planifikimit të hapësirave dhe mbrojtjen e mjedisit përgatiti Ligjin për planifikimin e hapësirave dhe ndërtesën e objekteve (Gazeta Zyrtare të Malit të Zi, nr. 51/08) cili siguroi futjen e konceptit themelor dhe dispozitave EE (në përputhje me Direktivën 2002/91/EC mbi karakteristikat energjike të ndërtesave), si dhe aktivitetin e nisur për miratimin gradual dhe zhvillimin e kuadrit legjislativ, rregullator dhe institucional për karakteristikat energjike të ndërtesave.

3.1.2. Ministria e arsimit dhe shkencës

Pas miratimit të Strategjisë EE Ministria e arsimit dhe shkencës ka filluar të implementojë projekte në lidhje me karakteristika energjike në ndërtesa nën autoritetin e saj (shkollat, kopshtet, konvikte etj.). Gjithashtu, kjo Ministri merr pjesë në projektin „Efikasiteti energjetik në Mal të Zi“ cili e përfshin rehabilitim dhe rikonstruktimin e 14 objekteve nën autoritetin e saj.

Përveç kësaj Ministria e arsimit dhe shkencës ka marr pjesë në zbatimin e fushatave për efikasitetin energjetik për nxënësit, detyra e të cilit ishte të zhvillojë te nxënësit një qëndrim të përgjegjshëm ndaj konsumit të energjisë.

3.1.3. Ministria e shëndetësisë

Ngjashëm me Ministrinë e arsimit dhe shkencës, Ministria e shëndetësisë ka zbatuar disa masa për rehabilitimin dhe rikonstruksionin e objekteve, që ta përmirësojë punën e energjisë në ndërtesa nën autoritetin e kësaj ministrie. Është me rëndësi të përmendet se në vitin 2006 u promovua në publik projekti i përdorimi paneleve diellore për ngrohjen e ujit të nxehtë sanitar në Qendrën Klinike të Malit të Zi në Podgorice, në objektin të Spitalit të fëmijëve. Përveç kësaj, Ministria e Shëndetësisë merr pjesë në projektin „Efikasiteti i energjisë në Mal të Zi“ cili përfshin dhe rikonstruksionin e 5 spitale dhe objektit të Qendrës Klinike të Malit të Zi.

3.1.4. Ministria e financave

Ministria e financave ka përgatitur Ligjin mbi tatimin në fitim e personave juridik (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi nr. 40/08 të 2008/06/27) dhe me datën 30.01.2009 miratoi rregulloren më të hollësishme se si të përdoren përfitimet nga tatimi në investimet në aktive fikse të përdorur për EE dhe prodhimin e energjisë nga burimet e rinovueshme të energjisë. JEE

ka përgatitur një propozim i paisjeve për efikasitetin e energjisë dhe burimet e rinovueshme të energjisë të cilat parashikohen për përfitimi nga tatimet.

Megjithatë, Ligji mbi ndryshimet në Ligjin për tatimin në fitim e personave juridik (Gazeta Zyrtare të Malit të Zi, nr. 86/09 nga data 25.12.2009) u fshi neni (30a), cili dha një bazë ligjore për futjen e taksës së mësipërme.

Ministria e financave merr pjesë në projektin “Efikasiteti i energjisë në Mal të Zi” përmes njësisë të saj për mbështetje teknike, e cila është përgjegjëse për zbatimin e procedurave të prokurimit publik në përputhje me procedurat e Bankës Botërore.

3.1.5. Ministria e turizmit

Në kuadër të projektit „Viti i efikasitetit të energjisë“ Ministria e turizmit në panairin të turizmit në Mal të Zi ka paraqitë një teknologji të re të efikasitetit të energjisë dhe shembuj të praktikës së mirë në fushën e hotelit.

3.1.6. Ministria për integrimin evropian

Ministria për integrimin evropian brenda juridiksionit të tij përgatit dhe zbaton aktivitetet që kanë për qëllim pranimin e Malit të Zi në Bashkimin Evropian, cila ndër të tjera, përfshin zbatimin e direktivave të BE duke përfshirë dhe direktivat të cilat trajton fushën e EE.

3.2. NDËRMJETËSIT

3.2.1. Industria elektroenergjetike e Malit të Zi (EPCG)

Detyrimet e EPCG janë të përcaktuara në dokumentet e miratuara ligjore të cilat në përgjithësi për efikasitetin në përdorim efikas të prodhimit, transmetimit dhe shpërndarjes, shfrytëzimit optimal të kapaciteteve, reduktimin e humbjeve në rrjetin e transmisionit dhe shpërndarjes, përmirësimin e të dhënave teknike dhe teknologjike të pajisjeve dhe të objekteve, si dhe përgatitjet për kërkesat e reja në përputhje me legjislacionin e BE-së.

EPCG ka regjistruar reduktimin e humbjeve në rrjetin e energjisë elektrike që në vitin 2006 arriti në 29,07%, 22,76% në vitin 2007 dhe rreth 23% në vitin 2008.

Projekti i rindërtimit dhe rehabilitimit të ndërtesave HE “Perucica” është duke u realizuar, me qëllim që të sigurohen kushtet për punimin e njësisë të tetë. Gjithashtu, është duke u realizuar projekti për të rritur prodhimin e TE “Pljevlja”, të cilat përfshijnë: rritjen e prodhimit të kazanëve me avull dhe rritjen e fluksit të avullit nëpërmjet turbine dhe në këtë mënyrë rritjen e prodhimit. Për periudhën e ardhshme është planifikuar modernizimi i HE “Piva” dhe HE “Perucica”, brenda të cilit do të rrisë niveli i EE i tyre.

Me qëllim të promovimit të EE në publik EPCG organizoi aksionin e shpërndarje të poçeve elektrike për kursim të energjisë për konsumatorët të cilët rregullisht paguajnë faturat e energjisë elektrike dhe zhvilloi një kornizë metodologjike për organizimin e mësimit në fushën e EE në 10 shkolla fillore në Nikshiq dhe Podgoricë gjatë vitit shkollor 2006/07.

3.2.2. Universiteti i Malit të Zi

Që nga viti 2007 Fakulteti i arkitekturës dhe i makinerisë pranë Universitetit të Malit të Zi marrin pjesë në trajnimin dhe edukimin e auditorëve të energjisë. Është e rëndësishme të

theksohet se gjatë vitit 2009 dhe 2010 këto fakultete përgatiten dhe e mbajtën trajnimin teorik dhe laborator për auditorët të energjisë.

Fakulteti i makinerisë dhe fakulteti i arkitekturës pranë Universitetit të Malit të Zi, nga viti shkollor 2009/10, kryejnë programe të veçanta të studimeve pas univerzitare në fushën e EE.

Përveç kësaj, fakultetet teknike viteve të kaluara organizuan një seri veprimtarish profesionale dhe ngjarje promovuese të cilët janë direkt dhe indirekt të lidhura me fushën e EE dhe përdorimin e burimeve të ripërtëritëse të energjisë.

3.2.3. Njësitë e qeverisë lokale

Kryeqyteti Podgoricë, si konsumuesi më i madh i energjisë elektrike në shtet, u bashkua me nismën të cilën në tetor 2008 e nisi Ministria e ekonomisë me titull „Viti i efikasitetit të energjisë“.

Kryeqyteti Podgoricë në nëntor të vitit 2008 miratoi „Rekomandimet për projektimin, ndërtimin dhe mirëmbajtjen e ndriçimit publik dhe ndriçimit sinjal“. Këto rekomandime janë demonstruar më një seri projektesh specifike.

Në mars të vitit 2009 Parlamenti i Kryeqytetit miratoi vendimin për kompensimin për pajisje komunale të faqeve ndërtimore me të cilën inkurajohen investitorët për të ndërtuar objekte EE. Sipas këtij vendimi përfitimi është zvogëluar nga 100 euro për 1 m² të mbledhësit diellore/panele në objektet të cilët sistemet e energjisë diellore i përdorin për: ngrohjen e ujit sanitar, ngrohje hapësire, ftohje hapësirë dhe prodhimin e energjisë.

Në nivelin ndërkombëtar Kryeqyteti u përfshi gjatë prillit të vitit 2009 në nismën „Zhvillimi i qëndrueshëm i qyteteve“ në të cilën u nënshkrua „Letra e synimit“ midis kryetarëve të komunës Zagreb, Sarajevë, Shkup dhe Podgoricë për projektin „Ndërtimi i kapaciteteve për menaxhimin e energjisë në qytete“. Në fillim të tetorit në Frajburg në Gjermani është bërë fillimi zyrtar i realizimit të këtij projekti me nënshkrimin e „Memorandumit të Mirëkuptimit“

Në kuadër të projekti „Viti i efikasitetit të energjisë“ u intensifikuar bashkëpunimi i JEE me **Asociacionin e Komunave të Malit të Zi dhe komunat individuale**. Në kuadër të këtij bashkëpunimi, janë të dukshme përpjekjet e komunave për t'u përfshire në projekte të EE dhe përdorimit të burimeve rinovuese në nivelin lokal. Kështu, për shembull, **Komuna Plevla** ka krijuar një Studim për ndriçim publik, për zbatimin e të cilit ende kërkohet bashkëfinancimi me fonde ndërkombëtare. Kjo nisme për promovimin e ndriçimit EE publik, me mbështetjen e JEE, u zgjerua në komunat tjera në Mal të Zi, dhe u përgatite kërkesa që ka për qëllim sigurimin e bashkëfinancimit. Gjithashtu, **Komuna Mojkovac** ka përgatitur disa projekte të rëndësishme në fushën e efikasitetit të energjisë (ngrohja qendrore e komplekseve të ndërtesave, përmirësimi i efikasitetit të energjisë të furnizimit me ujë lokal, ndërtimi i ndërtesave energji-efektive të pushtetit lokal, etj.). Është e rëndësishme të përmendet projekti i realizuar në **Komunën Budva** në riparimin dhe modernizimin e sistemit ujqor publik duke aplikuar rregullimin e frekuencave në të gjitha stacionet.

Pothuajse të gjitha njësitë e qeverisë lokale brenda juridiksionit të tyre, nëpërmjet ndërmarrjeve komunale në kuadër të shërbimeve ndriçimit publik, sistemet e ujit, sinjaleve të trafikut etj, zbatojnë aktivitetet që janë direkt dhe indirekt në kontakt me problemet e EE dhe rezultojnë në arritjen e kursimit të energjisë. Megjithatë, është e qartë se ende nuk janë krijuar kushtet e nevojshme për përmirësimin e EE në ndërtesa në juridiksionin e tyre,

dhe mbi të gjitha krijimi i një organi të specializuar që të merret me këtë çështje dhe të planifikoj, realizoj, monitoroj dhe promovoj masat e EE në të gjitha fushat.

3.2.4. Oda ekonomike e Malit të Zi (PKCG)

Në nisjen e JEE, Oda ekonomike e Malit të Zi në datën 23.11.2009 formoi Bordin për efikasitetin e energjisë dhe mbrojtjen e mjedisit. Bordi u krijua si shprehje e nevojave dhe kërkesave të ekonomisë dhe kompanive – anëtarë PKCG me qëllimin që në një mënyrë të organizuar, efikase dhe efektive të integroj aktivitetet e shumta, deri tani, të segmentuara e të cilat trajtohen zonat e EE dhe mbrojtjen e mjedisit.

PKCG në periudhën e kaluar organizoi dhe përkrahu një varg ngjarjesh profesionale dhe promovuese në fushën e EE, përdorimin e burimeve ripërtëritëse të energjisë dhe mbrojtjen e mjedisit.

3.2.5. Instituti Shtetëror për Statistikë (MONSTAT)

MONSTAT është një subjekt shumë i rëndësishëm për krijimin dhe mbajtjen e statistikave të energjisë në Mal të Zi e cila përfshin dhe statistikën e EE. Megjithatë, është e qartë që niveli ekzistues i statistikave të energjisë nuk i përmbushë as afër kërkesat për planifikimin me cilësi dhe monitorimin e energjisë në të gjitha fushat, si dhe për të kryer analizat e nevojshme.

Deri më tani nuk u realizuan veprime të rëndësishme për të përmirësuar sistemin statistikor në fushën e energjisë, kështu dhe në fushën e EE, e cila është e nevojshme për të bërë në të ardhmen për të siguruar kushtet për planifikimin dhe monitorimin e EEAP.

3.2.6. Drejtoria për zhvillimin e Ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme (SMEDD)

Në vitin 2006 ka filluar zbatimin e programit/linja e kreditit „Efikasiteti i energjisë dhe burimet ripërtëritëse të energjisë në Mal të Zi“ cili menaxhohet nga banka Gjermane për zhvillim (KfW) në bashkëpunim me SMEDD. Qëllimi i këtij projekti ishte që tu mundësohet ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme që në një periudhë relativisht të shkurtër për të identifikuar përdorimin joefikas dhe ekologjikisht të dëmshme të burimeve, të marrin masa për të përmirësuar EE dhe të fillojnë të përdorin burime alternative të ripërtëritëse të energjisë. Nga fundi i vitit 2008 janë realizuar 13 projekte me vlerë rreth 3.000.000 euro.

Gjithashtu, GTZ në bashkëpunim me SMEDD ka organizuar një program arsimit për Këshilltar të efikasitetit të energjisë në Zyret e informacionit në 5 Komuna në Mal të Zi (Berane, Bijelo Polje, Kolasin, Nikshiq dhe Cetinë) nga të cilat 4 kanë filluar të veprojnë në maj të vitit 2010.

3.2.7. Akademia e shkencave dhe e arteve të Malit të Zi (CANU)

Deri tani CANU në kuadër të aktiviteteve të tyre të rregullta ka organizuar ngjarje shkencore, teknike dhe promovuese në fushën e EE dhe fushë të tjera të ngjashme.

3.2.8. Donatorët ndërkombëtarë

Agjencioni evropian për rindërtim (EAR)

Nga EAR në vitin 2003 filloi një asistencë teknike për Qeverinë e Malit të Zi. Megjithatë, ky donacion nuk dha rezultate të njohura, sepse kryesisht ka ofruar vetëm shërbime të ekspertëve, të cilët nuk kanë pasur efekte të rëndësishme, dhe problem të veçantë paraqiti gatishmëria e pamjaftueshme e Ministrisë së ekonomisë për të zgjidhur çështjet menjëherë dhe profilizon bashkëpunimin e mëtejshëm me EAR. Gjithashtu, mungesa e JEE, sipas komunikimit e zyrtarëve të EAR të shpeshta, përbëjnë një nga arsyet për mungesën e mbështetjes adekuate dhe paaftësia për të financuar projekte të veçanta.

Megjithatë, produkt i shquar i kësaj ndihme është zhvillimi i dokumentit „Strategjia për efikasitetin e energjisë në Mal të Zi“, i cili bëhet kryesisht përmes angazhimit të ekspertëve vendas.

Më vonë, nga EAR u sigurua ndihma teknike përmes ekspertize profesionale, kontributi i të cilës është i njohur nëpërmjet zhvillimit të disa dokumente strategjike (sidomos plani veprimit për EE për vitin 2008 dhe plani veprimit për periudhën 2008-2012) dhe pjesëmarrja në zhvillimin e strategjisë së zhvillimit të energjisë në Mal të Zi deri në vitin 2025.

Qeveria e Gjermanisë përmes GTZ

Projekti i financuar nga Qeveria e Gjermanisë përmes GTZ i titullar „Përmirësimi i efikasitetit të energjisë në Mal të Zi“ filloi në prill të vitit 2008.

Në kuadër të projektit „Viti i efikasitetit të energjisë“ u mbështet realizimi i aktiviteteve të mëposhtme:

- Financimi i eksperteve nga jashtë për hartimin e Ligjit për EE dhe hartimin i akteve nënligjore (rregulloreve) në fushën e EE të ndërtesave, të cilët janë të lidhura me punën e energjisë në ndërtesa, efikasitetin të energjisë dhe certifikimin energjik të ndërtesave.
- Kryerja e një fushate publike nëpërmjet përgatitjes së video dhe materialeve të shtypura për të këshilluar qytetaret në EE, ngritjen e linjës falas për EE dhe organizimi i një seri veprimesh profesionale dhe promovuese.
- Realizimi i edukimit të auditorëve të energjisë, krijimi i shqyrtimeve të energjisë dhe prokurimi i pajisjeve të specializuara dhe automjeteve për të kryer këto aktivitete.
- Organizimi i konferencës rajonale „Sigurimi i energjisë dhe efikasiteti i energjisë“ në bashkëpunim me Ministrinë e ekonomisë,

Qeveria e mbretërisë së Norvegjisë

Donacioni i Qeverisë së Norvegjisë Malit të Zi në fushën e EE filloi në vitin 2007 me trajnimin e një grupi auditorësh dhe ofrimin dhe përshtatjen e kushteve malazeze të një softuerit të specializuar për të kryer shqyrtimin e energjisë dhe softuerin për inxhinieri financiare, si dhe harmonizimin e legjislacionit kombëtar dhe rregulloreve me kërkesat e BE në fushën e ndërtimit EE.

Bashkëpunimi bilateral me Qeverinë e Norvegjisë në fund të vitit 2008 u përhap me projektin „Zhvillimi i efikasitetit të energjisë në Mal të Zi – mbështetje Malit të Zi për formimin e Agjencisë për EE“.

Bashkimi Evropian (EU)

Siç u përmend më parë, në shkurt të vitit 2010, filloi projekti „Ndhma teknike për zbatimin e traktatit për komunitetin të energjisë“ i cili është i financuar nga BE (programi IPA). Projekti ka tri komponentë kryesore, një nga të cilat ka të bëjë me EE, ndërsa dy të tjerat në mbështetje të Agjencisë rregullatore të energjisë dhe Sistemit të transmisionit dhe tregut të energjisë elektrike.

Komponentë e projektit e cila ka të bëjnë me EE përfshin mbështetjen e JEE në kuadër të Ministrisë së ekonomisë, me qëllim të forcimit të kapaciteteve, zhvillohet një kornizë e përshtatshme ligjore dhe rregulluese për EE, studimet relevante, sistemi statistikor dhe informativ, fushatat për të rritur ndërgjegjësimin dhe të tjerët.

3.2.9. SEKTORI OJQ

Çështjet e efikasitetit të energjisë dhe burimeve alternative të energjisë janë duke u implementuar në mënyrë aktive nëpërmjet projekteve të OJQ-ve, ndër të cilat më aktive janë OJQ Expeditio dhe OJQ Green Home.

Aktivitetet e sektorit joqeveritar janë të bazuara si në promovimin e këtyre masave, ashtu dhe paraqitjen e standardeve të BE dhe të praktikave të mira.

Aktivitetet e OJQ-vë në këtë fushë arrihen nëpërmjet:

- Organizimi i tryezave të rrumbullakëta, seminare dhe mbledhje pune në të cilat është e siguar pjesëmarrja e ekspertëve vendas dhe të huaj në fushën e efikasitetit të energjisë dhe burimeve alternative të energjisë, si dhe përfaqësuesit e qeverisë, sektorit civil dhe biznesit
- Realizimi i ngjarjeve që kanë për qëllim grumbullimin masiv të qytetarëve dhe promovimin e efikasitetit të energjisë, ndër të cilët disa prej tyre si Earth Hour (Orari për planetin tonë) shënohet rreth botës
- Hulumtimi i tregut për mundësitë e investimit në këto zona kryesisht në Mal të Zi por edhe në rajon, në bashkëpunim me kompanitë konsulentë të huaja
- Shtypja e materialit edukativ për të gjitha moshat
- Hapja e linjës telefonike për të ndihmuar qytetarët
- Donacioni i kursim llambave dhe paneleve diellore
- Pjesëmarrja në projekte që zbatohen në nivel kombëtar dhe rajonal
- Anëtarësimi në grupet e punës dhe duke i dhënë sygjerime në hartimin e dokumenteve të ndryshme që kanë të bëjnë me efikasitetin të energjisë dhe burimet alternativë të energjisë
- Pjesëmarrja në seminare edukativ dhe profesionale brenda dhe jashtë vendit

Nëpërmjet aktiviteteve të përmendura sektori joqeveritar ka zhvillua bashkëpunimin me donator të ndryshëm brenda dhe jashtë vendit, ministritë, institucionet publik, komunat, shoqatat, përfaqësuesit e sektorit civil dhe të biznesit.

4. ANALIZA E SHKALLËS SË ZBATIMIT TË STRATEGJISË EE

4.1. Zhvillimi institucional

Strategjia EE e ka njohur nevojën për themelimin e Njësisë malazeze për efikasitetin të energjisë (CJEE) dhe këtë, së pari, si një organ i veçantë në kuadër të Ministrisë së ekonomisë.

Në lidhje me çështje të aktiviteteve që do të kryej CJEE, Strategjia EE përcakton detyrat që do të zbatohen nga planet e veprimit vjetor.

Strategjia e EE sygjeron se në qoftë se tregohet e qëllimshëm CJEE mund në të ardhmen të krijohet si një agjenci e pavarur publike, në të cilën ministria do ti transferoj përgjegjësitë dhe detyrimet në lidhje me përcaktimin dhe zbatimin e politikave të efikasitetit të energjisë, me ndryshim në mënyrën e financimit të saj.

Strategjia e EE, thekson se CJEE duhet të ketë autoritet për të përdorur shërbimet të jashtme të nevojshme për zbatimin e planit të veprimit.

Gjithashtu, strategjia e EE thekson nevojën për krijimin e fondit të EE që do të përdoret për financimin e projekteve për EE si dhe arritjen e objektivave të caktuara dhe paralajmëron se efektet negative ekonomike të përdorimit të paarsyeshëm dhe jo të efektshëm të burimeve dhe të energjisë janë më të mëdha se fondet e dhura për funksionimin e suksesshëm të CJEE dhe realizimin e planeve të veprimit.

Ky dokument gjithashtu përkrah mundësinë që pjesë e efekteve financiare të përlogaritura të masave të EE të zbatuara të transferohen në buxhetin për CJEE për zbatimin e programeve të reja të cilët nuk janë zbatuar.

Nevoja për themelimin e Agjencisë për EE është njohur në planin e veprimit për zbatimin e strategjisë për efikasitetin energjik për vitin 2008-2012, të cilin e mirato Qeveria e Malit të Zi dhe shtetet: *„Opsioni më kuptimplotë dhe më efektiv është krijimi i Agjencisë për EE. Krijimi i saj, misioni, tuba, funksioni dhe organizimi do të sigurohen më Ligjin për EE. Financimin i Agjencisë duhet të mbështetet nga buxheti i shtetit dhe donacioneve ndërkombëtare. Duhet të sigurohet fleksibilitet që të jetë Agjencioni në gjendje të bëjë resurse tjera shtesë, ose nga qeveria apo organizatat ndërkombëtare duke siguruar në këtë mënyrë për të ruajtur rolin e institucionit qendror dhe jo të konkurrojnë me sektorin privat“.*

Gjithashtu, plani i veprimit për zbatimin e Strategjisë së zhvillimit të energjisë në Mal të Zi deri në vitin 2025 për përudhen 2008-2012, parashikon ngritjen e institucionit qendror për EE (CIEE).

Lidhur me atë çka theksuam më lartë, është e rëndësishme të theksohet që Agjencioni ose CIEE nuk është e themeluar me pajtim me mësipërm të përmendur planin e veprimit, dhe nuk ka asnjë tregues që së shpejti do të jepet mbështetja për zbatimin e këtij qëllimi strategjik të deklaruar me miratimin e këtyre planeve.

E njëjtë është dhe për krijimin e fondit për EE, i cili gjithashtu nuk është themeluar.

Në periudhën pas miratimit të strategjisë së EE, u formua JEE si një departament i veçantë në kuadër të departamentit të energjisë në Ministrinë e ekonomisë cila deri tani nuk kishte askund kapacitetin e duhur dhe mbështetjen për zbatimin e suksesshëm të planeve të veprimit.

Duke përgatitur Ligjin për EE grupi punues ka kërkuar të marrë parasysh objektivat strategjike të mësipërme dhe të miratojnë praktikat më të mira të vendeve të tjera dhe të përputhen më kërkesat e BE në fushën e EE. Në fakt, në versionet e mëparshme të Ligjit mbi EE është siguruar themelimi i Agjencisë për EE dhe për EE fondit.

Kështu i projektuar zgjidhja institucionale është e eliminuar nga ligji gjatë zhvillimit të tij të mëtejshëm, e cila nuk është sqaruar zyrtarisht nga Ministria kompetente përgjegjëse për zhvillimin e saj. Megjithatë, Rregullorja e re mbi organizimin dhe sistematizimin e posteve në Ministrinë parashikon formimin e sektorit të ri për efikasitetin e energjisë, me 15 vende punë, e cila deri tani është vetëm formalisht e themeluar.

Në bazë të kësaj është e qartë se kuadri institucional është dobët i zhvilluar, dhe nuk parashikon mundësinë për të përmbushur kërkesat strategjike të veprimit qendror për të përmirësuar mjedisin e tërë në Mal të Zi në fushën e EE, në përputhje me nevojat e tanishme të sektorit energjetik në Mal të Zi dhe kërkesave të caktuara nga BE. Në mbështetje të kësaj deklaratë është edhe fakti se në Mal të Zi nuk ka agjenci të pavarur apo organizatë tjetër të specializuar, të cilët mund të përbejnë mungesat e institucionit qendror për EE.

4.2. Korniza legislative dhe rregullative

Deri tani, hapi më i rëndësishëm drejt harmonizimit të kornizës kombëtare legislative me kërkesat e BE në fushën e EE është zhvillimi i Ligjit për EE me të cilin për herë të parë rregullohen marrëdhëniet në fushën e përdorimit efikas të energjisë në sektorët e konsumit final, detyrimi për krijimin e programeve dhe planeve për përmirësime e EE në nivelin kombëtar dhe lokal si dhe në nivelin e njësive të energjisë dhe konsumatorët, zbatimin e tyre, autoriteti publik dhe përgjegjësinë për themelimin dhe zbatimin e politikave të efikasitetit të energjisë, si dhe masat tjera për EE dhe tatimpaguesit të zbatimit tyre. Ligji është shkruar në përputhje me direktivat themelore në fushën e efikasitetit të energjisë, duke përfshirë:

- Direktiva 2006/32/EC mbi efikasitetin e përdorimit të energjisë finale dhe shërbimet të energjisë;
- Direktiva 2002/91/EC mbi karakteristikat energjetike të ndërtesave;
- Direktiva 2005/32/EC mbi krijimin e kornizës për përcaktimin e kërkesave për ekodizajn të prodhimeve që përdorin energjinë dhe
- Direktiva 92/75/EEC mbi përcaktimin e konsumit të energjisë të paisjeve shtëpiake.

Në vitin 2009 janë përgatitur projekt aktet nënligjore të prioritetit të parë për sektorin e ndërtesave, të cilët janë lidhur me karakteristikat energjike të ndërtesave, efikasitetin e energjisë së ndërtesave dhe certifikimin e energjisë në ndërtesa, të gjitha më qëllim që të respektojë dispozitat e Direktivës 2002/91/EC mbi karakteristikat e energjisë në ndërtesa.

Ligji mbi EE nuk i ka pranuar plotësisht të gjitha kërkesat e direktivave të BE, cila referohet veçanërisht në planifikimin e kuadrit institucional (trajtim joadekuat të CIEE dhe fondit për EE) dhe futjen e mekanizmave inkurajues të shtetit në fushën e efikasitetit të energjisë.

Në prill të vitit 2010. është miratuar Ligji mbi energjinë (Gazeta zyrtare e Malit të Zi, nr. 28/10 nga data 14.05.2010.) i cili ndër të tjera rregullon fushën e efikasitetit të energjisë në prodhim, transmetimin dhe shpërndarjen e energjisë, dhe fushën e përdorimeve të burimeve ripërtëritëse të energjisë.

Ligji mbi zhvillimin e hapësirave dhe ndërtimin e objekteve (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 51/08) ka siguruar futjen e koncepteve themelore dhe dispozitat e EE (në përputhje me Direktivën 2002/91/EC mbi karakteristikat energjike të ndërtesave). Përveç kësaj, ky ligj në fushën e planifikimit të hapësirave përmes disa anëtareve vendosi kërkesat ambicioze në lidhje me futjen e dispozitave të veçanta në plan dokumentet në drejtim të respektimit të kërkesave të EE. Megjithatë, deri tani në këtë pjesë, ende, nuk janë miratuar aktet ndërligjore që përcaktojnë dhe rregullojnë këtë çështje.

Në Ligjin mbi koncesionet (Gazeta zyrtare e Malit të Zi, nr. 09/08 të datës 04.02.2009.) efikasiteti i energjisë është i pranishëm në 3 akte të cilët ndër të tjera përcaktojnë, se: akti i koncesioneve, sipas rastit të koncesionit, përfshinë masat për të mbrojtur mjedisin dhe përmirësime e EE në përputhje me rregulloret; kriteret për vlerësimin e ofertës, në varësi të rastit të koncesionit duke përfshirë programin dhe nivelin e mbrojtjes së mjedisit dhe masat për përmirësimin e EE;

Kriteret për vlerësimin e ofertave është bërë, në varësi të rastit që përfshin programin e koncesionit dhe nivelin e masave për mbrojtjen e mjedisit për promovimin e EE; si dhe

marrëveshja e koncesionit përfshin të drejtat dhe detyrimet në lidhje me marrjen e masave të sigurimit dhe përmirësimit të EE.

Ligji për tatimin në fitim të personave juridik (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi nr 40/08 nga 27.06.2008.) inkurajon zhvillimin e EE, duke saktësuar që taksapaguesit të cilët kreditë në asetet fikse të përdorura për prodhimin e energjisë nga burimet ripërtëritëse të energjisë dhe EE, baza tatimore redukohet në sasinë e 50% të investimeve të bëra, deri në shumën e bazës tatimore.

Mënyrë më e afër të përdorimit të stimujve të taksave ka qenë e rregulluar me Rregulloren mbi përdorimin e hollësishëm të stimujve të taksave në baze të investimit në aktivë fikse të përdorur për EE dhe prodhimin e energjisë nga burimet e ripërtëritëse të energjisë. Deri tani ky ishte I vetmi mekanizëm ligjor për stimuj financiarë shtetërorë. Megjithatë, Ligji mbi ndryshimet të Ligjit mbi tatimin në fitim të personave juridik (Gazeta zyrtare e Malit të Zi, nr. 86/09 nga 25.12.2009.) u fshi neni (30a) i cili dha një baze ligjore për futjen e taksës së mësipërme.

Ligji mbi parandalimin e integruar dhe kontrollin e ndotjes (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 08/2005) parashikon që leja cila deklaron kushtet për funksionimin dhe detyrimet e operatorëve, në varësi të natyrës së aktiviteteve dhe ndikimit e tyre në mjedis, ndër të tjera përfshin dhe masat në lidhje me efikasitetin e energjisë.

Në bazë të kësaj është evidente se aktivitetet e kryera për harmonizimin e legjislacionit dhe rregullave më kërkesat e BE në fushën e EE ende janë në një fazë të hershme dhe duhet të jenë të dizajnuara më cilësi të lartë dhe në kohë të ndërhuara mbi ndërligjet, standardet etj, duke pasur parasysh mjedisin e plotë socio-ekonomik në Malin e Zi.

4.3. Mekanizmat stimuluuese për përmirësimin e EE

Strategjia EE ka bërë vizionin e përgjithshëm të mjedisit në Mal të Zi në aspektin e rëndësisë se mekanizmave për promovimin e EE dhe për këtë çështje bëri rekomandimet e mëposhtme.

„Përmirësim i konsiderueshëm i EE dhe përdorimi më i madh i burimeve të energjisë së ripërtëritëse është i lidhur ngushtë me politikën e përgjithshme ekonomike dhe sociale. Këtu ekziston një potencial i vërtetë për të kontribuar për zhvillimin e qëndrueshëm dhe rritjen ekonomike që mund të ndikojnë në të gjitha fushat e veprimtarisë ekonomike. Për të arritur qëllimet e energjisë, Mali i Zi duhet të marrë detyrimet ndërkombëtare ndaj ndryshimit institucionale, ligjore dhe të tjera.

Kushti për të arritur qëllimet e EE janë projektimi dhe zbatimi gradual i reformave institucionale, legjislative, strukturo-organizative dhe financiare-ekonomike në sektorët përkatës të energjisë në Mal të Zi. Një rregullore e drejtuar tek energjia me nxitje ekonomike, si dhe nismat e shumta financiare (përkrahje nga fondet e krijuara posaçërisht), do të krijojë një mjedis shoqëror për zbatimin e suksesshëm të përdorimit racional të energjisë.

Me instrumentet e sistemit të përshtatshëm duhet që efikasitetin e energjisë dhe burimet ripërtëritëse të kthejë në një forcë lëvizëse dhe të strategjisë së përgjithshme të ekonomisë dhe zhvillimit të Malit të Zi. Disa prej këtyre instrumenteve janë të lidhura me çështjet e përgjithshme të politikës rregullative dhe aspekteve të ligjit, kornizës institucionale, si dhe politikave fiskale, tatimore dhe politikave të çmimeve“.

Në lidhje me pikëpamjen e mësipërme të strategjisë e qartë është se:

- Siç është përmendur tashmë, nxitja e vetme në politikën e taksave ka qenë e qeverisur nga Ligji për tatimin mbi fitimin e personave juridik përmes nenit 30a. Pasi që nga Ligji për ndryshimin e Ligjit mbi tatim mbi fitimin e personave juridik fshihet neni 30a, baza ligjore për futjen e këtyre taksave priset. Deri më tani nuk kanë krijuar stimuj të tjerë në fushën e politikës së taksave që do të nxisin zhvillimin e EE në Mal të Zi dhe në këtë mënyre të lehtësojë blerjen e teknologjive EE, materialet, pajisjeve, etj. dhe mbështetur dispozita dhe implementimin e shërbimeve në këtë fushë.
- Në Mal të Zi ende nuk janë themeluar fonde e dedikuara për të mbështetur projekte specifike, masat dhe shërbime në fushën e EE, e cila vështirëson dukshëm zhvillimin e EE në të gjitha fushat. Vërtetë, deri tani u drejtuan disa iniciativa financiare të tilla si linja e kreditit „Efikasiteti i energjisë dhe burimet ripërtëritëse në Mal të Zi“ e cila menaxhohet nga Banka Gjermane për Zhvillim (KfW), në bashkëpunim me SMEED e cila është vetëm një veprim simbolik për këtë çështje, dhe nuk mund të konsiderohet si një zgjidhje sistematike, gjithëpërfshirëse dhe të qëndrueshme.
- Politika aktuale e çmimeve gjithashtu nuk stimulon zhvillimin e EE në Mal të Zi, sepse në këtë kuptim nuk janë të futur stimujt me rekomandimet dhe praktikat e BE. Në lidhje me këtë, protestat masive e konsumatorëve të energjisë elektrike, sidomos në kategoritë të „familjes“ dhe „shpenzime të tjera“, lidhur me pagesën e artikujve në llogaritë për energji elektrike furnizohet nga humbja e energjisë elektrike, mjaft thotë për politikën e papërshtatshme të çmimeve.
- As në nivelin e qeverisë lokale nuk ka stimuj në fushën e EE përveç stimujve të Kryeqytetit Podgorica dhe Komunës Budva që kanë të bëjë me nxitjen e përdorimit të sistemit diellor me lirim e një pjese të kompensimit për mobilimin e tokës komunale e cila është iniciativë e tyre e lirë.
- Gjithashtu, korniza ekzistuese institucionale dhe ligjore, siç përshkruhet më sipër, nuk është ende e zhvilluar sa duhet për të nisur krijimin e një mjedisi të përshtatshëm në drejtim të stimulimit të zhvillimit të EE.
- Përveç sa më sipër, është e rëndësishme të theksohet se, ende, nuk është i vendosur një mjedis i favorshëm për funksionimin të suksesshëm të kompanive ESCO në Mal të Zi, e cila është një pengesë e madhe, sidomos duke pasur parasysh mungesën e fondeve të destinuara për financimin e projekteve të EE dhe programeve, si dhe mekanizma të tjera të aktiviteteve të stimuluese.

4.4. Ngritja e vetëdijes publike

Është evidente se disa vitet e fundit vëmendja e madhe është kushtuar për ngritjen e vetëdijes publike për rëndësinë dhe efektet e zbatimit të masave e EE, dhe janë përdorur materiale të ndryshme promovuese, pothuajse nga të gjithë pjesëmarrësit e njohur në strategjinë e EE (ministrive, pushtetit lokal, OJQ-ve, shoqatat profesionale, universiteti, EPCG, prodhuesit dhe shpërndarëseve të pajisjeve, donatorët, etj.). Në këtë kuptim, mund të themi se Strategjia e EE është zbatuar në nivel të vërejtur.

Duke pasur parasysh numrin e madh të aktorëve dhe organizatorëve të ngjarjeve promovuese, dhe duke pasur parasysh mungesën e kushteve për veprim të koordinuar dhe monitorimin e këtyre aktiviteteve, nuk është e mundur për të analizuar shkallën e tyre të zbatimit dhe efektet e arritura.

4.5. Trajnimi dhe edukimi

Analizat e mëparshme të ekspertëve dhe studimet tregojnë një nivel relativisht të ulët të EE në Mal të Zi në të gjitha sektoret e cila është një pasojë e drejtpërdrejtë e praktikave të papërshtatshme dhe mungesa e njohurive për teknologjitë moderne, praktikave dhe arritjeve në fushën e EE. Në lidhje me këtë, theksohet nevoja për veprimin të organizuar në këtë fushë dhe krijimin e mekanizmave të nevojshme që kanë të bëjnë kryesisht me arsimin dhe trajnimin e profesionistëve në të gjitha nivelet, duke filluar nga shkencëtarë, inxhinierë, mësues, dhe artizanët në këtë fushë. Në këtë drejtim, JEE ka përgatitur programin „Trajnimi dhe arsimimi në fushën e EE“.

Programi parashikon një gamë të gjerë aktiviteteve, në mënyrë që të përfshijnë të gjitha aspektet e rëndësishme të trajnimit dhe arsimit, e cila do të përfshijë disa nivele profesionale dhe profile (seminare, mbledhje pune, specializime profesionale në vend dhe jashtë vendit, kurse trajnimi, vizita studimore, etj).

Për shkak të mungesës së mbështetjes së nevojshme nuk janë arritur kushtet për realizimin e të gjitha këtyre veprimtarive në kuadër të programit, por vetëm në një masë të vogël. Në fakt, është e rëndësishme të cekim trajnimin i ekspertëve për shqyrtimin energjik. Në lidhje me këtë është e rëndësishme për të përmendur përfshirjen e fakultetit të makinerisë dhe të arkitekturës së Universitetit të Malit të Zi në procesin e trajnimit, sidomos në kushtet e hapjes së mundësive të transferimit të njohurive të fituara dhe përvojës në procesin e mësimdhënies në studime të rregullta dhe pasuniversitare.

Ishin të dukshëm disa vetë-trajnime të organizuara nga subjekte të tjerë, si: themelimi i bazës për EE për studime pasuniversitare në fakultetin e makinerisë dhe arkitekturës, trajnimi për solaterë në organizimin e Dhomës ndërmarrëse-zanateve të Malit të Zi, edukimi i mësuesve dhe nxënësve në shkollat fillore me mbështetjen e EPCG, edukimi i nxënësve shkollës mekanike në Podgoricë të organizuar nga OJQ Green Home, edukimi i nxënësve të shkollave të mesme elektrike duke futur një lëndë të veçantë „Efikasiteti i Energjisë“ në organizimin e Qendrës për Arsimin profesional në Mal të Zi etj.

Nga e përmendura mund të konkludojmë se niveli i mëparshëm i zbatimit në drejtimin e trajnimit dhe arsimit është shumë larg nga nevojat e Malit të Zi, veçanërisht në drejtimin e fitimit të njohurive specialistike të nevojshme për zbatimin e suksesshëm të planeve të veprimit në fushën e EE.

Në tregun malazez është evidente rritja e përshpejtuar e ofrimit të produkteve dhe shërbimeve të reja EE të cilat detyrimisht përfshijnë trajnimin e profesionalistëve të profileve të ndryshme në organizimin e prodhuesit, shpërndarësit dhe furnizuesit e produkteve dhe shërbimeve. Një trajnim i tillë i decentralizuar nuk ofron njohuri për efektet e saj, dhe kështu nuk ka deklaratë për nivelin e aktiviteteve të organizuara në lidhje me këtë çështje, veçanërisht që nuk është prodhim me cilësi, e dizajnuar në mënyrë sistematike, të zbatuar gradualisht dhe të shoqëruara nga fushata arsimore.

4.6. Bashkëpunimi në fushën e EE

Deri më tani është evidente një nivel relativisht i lartë i aktiviteteve për krijimin e bashkëpunimit ndërkombëtar dhe vendas më palët relevante në fushën e EE. Megjithatë, aktivitetet e përshkruara në nenin 2.2.8 të këtij dokumenti tregojnë që mbështetja e donatorëve të huaj u fokusua kryesisht në asistencë teknike, e cila është bazuar kryesisht në sigurimin e shërbimeve këshilluese, kryesisht në bazë të kushteve të tyre, me ndikimin e konsumatorëve të donacioneve për të ndihmuar vendimin dhe profilizimin relativisht të ulët.

Është e rëndësishme të theksohet që nga donacionet, deri tani, nuk janë realizuar pilot projekte të rëndësishme për të demonstruar ciklin të plotë të aktiviteteve që do të rezultojë në realizimin e kursimeve të energjisë si dhe përfitimet tjera në bazë të zbatimit të masave EE. Kjo nënkupton krijimin e kushteve për kryerjen e projektit të EE nga koncepti për projektimin, përgatitjen dhe hartimin e dokumentacionit të nevojshëm, punimeve të ndërtimit dhe monitorimin e efekteve të arritur, si dhe analizat e tyre dhe promovimin. Përrjashtim është projekti „Efikasiteti i energjisë në Mal të Zi“, i cili është realizuar nga kredia e Bankës Botërore, e jo nga donacionet.

Nga ana tjetër, duhet të ketë parasysh faktin se aftësia e kufizuar për koordinimin e programeve dhe projekteve të EE në Mal të Zi parandalojnë mbështetjen e donatorëve ndërkombëtarë në këtë drejtim, e theksuar nga ata disa herë. Në këtë situatë ka ndikua dhe kapaciteti i pamjaftueshëm i JEE ose mungesa e CIEE në Mal të Zi.

4.7. Projekte promovuese

Siç është përmendur në kapitullin e mëparshëm mbështetja e donatoreve ndërkombëtarë nuk ishte e përqendruar në zbatimin e projekteve të EE për të siguruar arritjen e efekteve pozitive të duhura për të promovuar rezultatet konkrete të arritura (kursime energjike dhe ekonomike, reduktimin e „gazeve serë“, përmirësimin e komoditetit etj.). Nga ana tjetër, duhet të theksohet se në Mal të Zi nuk ka program kombëtar për promovimin dhe implementimin e projekteve të EE në sektore të ndryshme (ndërtesa, industri, transport, turizëm etj.) në përputhje me praktikën e BE, as nuk ka organe përkatëse profesionale dhe fonde të dedikuara në nivelin kombëtar për të adresuar këtë çështje.

Duhet të theksohet që projekti i përmendur „Efikasiteti i energjisë në Mal të Zi“ referohet vetëm në sektorin e ndërtimit, ndërsa projektet në sektorët tjerë (industri, transport, turizëm etj) nuk janë zbatuar deri më tani, të paktën jo si një produkt i operimit sistematik përmes zbatimit të planeve veprimit kombëtar në fushën e EE. Nuk është reale të pritët që nga buxheti i Malit të Zi financohen projektet në fushën e industrisë (sidomos në KAP dhe industrinë e çelikut), të cilët kërkojnë investime të konsiderueshme. Gjithashtu, nuk mund të llogaritet që KAP dhe Industria e çelikut të financojë projektet e tyre të EE, veçanërisht duke pasur parasysh problemet e tyre ekonomike të shquara. Në përrudhen e kaluar konsumatorët tjerë industrial kanë marrë pjesë se bashku me rreth 2% të bilancit të konsumit të energjisë në Mal të Zi dhe deri më tani nuk përrbën prioritet në planet të veprimit EE kombëtare.

5. ZBATIMI I DIREKTIVAVE TË BE-së

Është e rëndësishme të theksohet që Mali i Zi është anëtare e Komunitetit të Energjisë („*Energy Community*“) dhe me këtë është vendosur në zbatimin e „*acquis communautaire*“ të BE në fushën e energjisë. BE ka miratuar një seri direktivash për aspekte të ndryshme të EE që kanë shërbyer si bazë dhe udhëzime për përcaktimin e rregullimeve të veçanta ligjore dhe institucionale për nxitjen e zhvillimit të EE në Mal të Zi.

Duke pasur parasysh se EE është një zonë multidisiplinare, masat për promovimin e tij duhen të jenë pjese e legjislacionit të energjisë së përgjithshme, por edhe legjislacionin e fushave tjera, siç janë politika e taksave dhe doganave, prokurimi, ndërtimi, rregullimi i hapësirave, mbrojtja e mjedisit dhe të tjerët.

Siç është theksuar Ligji mbi EE është dokument themelor ligjor i cili detyron në zhvendosjen e kërkesave nga direktivat e BE që trajtojnë fushën e EE. Megjithatë, vendosja e një kuadri ligjor për zhvendosjen e direktivave është vetëm hapi i parë drejt zbatimit të tyre të suksesshëm, në të ardhmen. Kjo do të thotë se Mali i Zi në fillim të sigurimit të kushteve në këtë çështje e cila është e lidhur kryesisht me miratimin e akteve nënligjore, ndryshimin e standardeve dhe procedurave ekzistuese, forcimin e kapaciteteve institucionale në të gjitha nivelet dhe në të gjithë sektorët, zbatimin e projekteve promovuese në fusha të ndryshme dhe sektorë të ndryshëm të konsumimit të energjisë etj. Realizimi i suksesshëm të objekteve të caktuara në këtë aspekt drejtpërdrejt varet nga shkalla e zbatimit të reformave të përgjithshme socio-ekonomike, dhe nuk është reale të pritet që zhvillimi i efikasitetit të energjisë të ndodhë vetvetiu.

6. PENGESAT PËR ZHVILLIMIN E EFIKASITETIT TË ENERGJISË

Në Strategjinë e EE theksohet që: „*analiza e shkurtër e energjisë në Mal të Zi tregon që në të gjitha segmentet ka potencial të konsiderueshëm për EE, si dhe një gamë të gjerë të masave efektive dhe me kosto të ulët me kohën e shërimit të shkurtër. Gjithashtu, janë të theksuara edhe burimet OE kryesorë me aktivizimin e të cilëve do të kontribuohet zhvillimit të qëndrueshëm energjetik dhe të mjedisit. Megjithatë, ekziston edhe një numër i konsiderueshëm i pengesave të identifikuara në rrugën e zbatimit të suksesshëm të çfarëdo programeve të aktiviteteve*“.

Strategjia EE i klasifikoj barrierat në katër fusha, në:

- Zonën e sistemit të politikave të efikasitetit të energjisë (kornizës institucionale dhe ligjore, tatimin fiskal dhe politika e çmimeve, përdorimin e fondeve financiare, informacion dhe publicitet të përdorimit të burimeve të ripërtëritëse të energjisë);
- Sektorin e ndërtesave;
- Sektorin e industrisë;
- Sektorin e transportit.

Nga analiza e shkallës së implementimit të Strategjisë EE të paraqitura në kapitujt e mëparshëm, e cila u pasua nga konkluzionet për secilën fushë veç e veç, duket se pengesat në të gjitha sektorët janë ende aktuale, dhe se nuk ekzistojnë akoma kushtet për një elaborim të detajuar për shkallën e zbutjes së tyre ose të tejkalimit. Por mund të themi se këto aktivitete të kryera të theksuara në këtë dokument, edhe pse shumë të rëndësishme, janë vetëm një hap fillestar për të hequr apo zbutur barrierat.

7. NDIKIMI SOCIO-EKONOMIK

Aktivitetet e kryera deri tani në fushën e EE, veçanërisht ato që janë produkt i operimit sistematik, nuk kanë pasur ndikim të rëndësishëm në ndryshimin e ambientit socio-ekonomik. Kjo kryesisht për shkak të mungesës së mbështetjes adekuate, sidomos në shtresat e varfra të shoqërisë. Në lidhje me këtë, tarifat e pabalancuara të energjisë elektrike të dorëzuara, menaxhimi joadekuat në anën e shpenzimeve, mos stimulimi i konsumatoreve të cilët zbatojnë masat e EE, shkalla e pamjaftueshme e redukimit të harxhimit të paautorizuar të energjisë elektrike dhe sanksioneve mbi këtë bazë dhe kështu me radhë ndikojnë negativisht në promovimin dhe zbatimin e masave EE, i cili me siguri paraqet një pengesë të veçantë vështruar nga aspektet socio-ekonomike.

Rritja e çmimeve të energjisë në periudhën e fundit (me tendencë të rritje të mëtejshme), më tej pengon përmirësimin e përgjithshëm të ambientit socio-ekonomik, duke pasur parasysh mungesën e mekanizmave stimuluuese për zbatimin e masave të EE.

Përveç kësaj është e rëndësishme të theksohet se masat sociale të Qeverisë, të cilët konsiderojnë subvencionin e llogarive për konsumimin e energjisë elektrike dhe nuk merr parasysh racionalitetin dhe efikasitetin e shpenzimeve, tregon një qasje që nuk çon në gjetjen e zgjidhjeve për të ndihmuar, për shembull subvencionin e masave të EE, të cilat ofrojnë kursime energjike dhe ekonomike.

Është me rëndësi të përmendet se veprimi i papërshtatshëm dhe sistematik pamjaftueshëm për përmirësimin e EE lehtëson kërkesa më e forta dhe të gjera të mallrave dhe shërbimeve të EE në treg. Kësaj i kontribuon edhe rritja e njohurive në lidhje me teknologjitë e reja dhe shërbimet nëpërmjet aktiviteteve promovuese të prodhuesit dhe shpërndarësit në fushën e EE. Në lidhje me këtë janë të qarta rritjet e kërkesave të përcaktuara të konsumatorëve për produktet që ofrojnë EE shërbime dhe prodhime, të cilat kanë një ndikim të drejtpërdrejtë në prodhuesit dhe distributorët e këtyre produkteve. Për shembull, çdo ditë rritet kërkesa për blerjen e banesave dhe ndërtesave me performancë më të mirë të energjisë, veçanërisht izolimin termik, dritaret dhe sisteme ngrohje dhe ftohje.

8. PËRMBAJTJA

Strategjia e EE u zbatua në atmosferë të ngarkuar me pengesa shumë të shprehura kryesisht lidhur me:

- Kuadrin politik, ligjor, rregullator dhe institucional;
- Politikës fiskale, tatimore dhe të çmimeve;
- Qasja e fondeve financiare dhe të tjera.

Ky ambient ka shkaktuar nivelin e ulët të zbatimit të strategjisë EE, në të cilën aktivitetet e kryera deri tani, veçanërisht ato që janë produkt të veprimit sistematik të Qeverisë së Malit të Zi dhe ministrive përkatëse të energjisë, janë vetëm në fazën fillestare të një procesi shumë kompleks për veprime objektive, sistematike, graduale dhe të kontrolluara në fushën e EE.

Një nga detyrat prioritare në të ardhmen është krijimi i një ambienti të përshatëshëm të përgjithshëm që do të marrë zbatimin e suksesshëm të ardhshëm të reformave sociale dhe ekonomike në të gjitha fushat (jo vetëm në sektorin e energjisë), me angazhimin aktiv të të gjitha subjekteve relevante.

- Miratimi i ligjit për efikasitetin e energjisë është një hap i rëndësishëm drejt formimit të mjedisit themelor legjislativ në fushën e konsumit efektiv të energjisë finale. Zbatimi i suksesshëm i ligjit në praktikë, ndër të tjera, përfshin krijimin e ambienti institucional të cilësisë së lartë si dhe mjedisit socio-ekonomik. Megjithatë, zgjidhjet institucionale dhe financiare, të zgjedhura me ligj ndjeshëm rrisin rrezikun e mos sigurimit të burimeve njerëzore dhe financiare të nevojshme për të vazhduar krijimin e suksesshëm të kuadrit e nevojshëm të përcaktuar me ligj, si dhe zbatimin e suksesshëm të politikave EE në të ardhmen. Prandaj në këto rrethana në radhë të parë është e nevojshme që të intensifikohen aktivitetet në cilësinë e zhvillimit institucional dhe të zhvillimit të kapaciteteve njerëzor, jo vetëm në nivel të ministrive, por edhe për subjektet e reja përgjegjëse të përcaktuara me ligj (sektori publik, komunat, operatorët, furnizuesit dhe shpërndarësit e energjisë, konsumatorët të mëdha etj.) i cili është bazë për zhvillimin e suksesshëm të EE në Mal të Zi në përgjithësi.
- Është e nevojshme për të siguruar burime të konsiderueshme financiare për zbatimin e projekteve dhe masave të EE nga buxheti i shtetit dhe fondet e brendshme dhe ndërkombëtare në dispozicion, sepse investimet në fushën e EE paguhen shumëfish dhe janë mënyrë e saktë dhe efektive për të luftuar krizën ekonomike e cila është e njohur në paketën e tanishme e masave të BE. Është e rëndësishme të theksohet se financimi i EE projekteve dhe programeve është socio-ekonomikisht i justifikueshëm sidomos duke pasur parasysh efektet pozitive në këtë (kursimet energjetike dhe ekonomike, ndikim pozitiv në mjedis, rritjen e rehatisë së përgjithshme, sipërmarrjen dhe vendet të punës, futjen e teknologjive të reja, zhvillimi i bashkëpunimit ndërkombëtar dhe vendas, reduktimi i varësisë të importit të energjisë, ndikimi socio-ekonomik pozitiv, etj.)
- Përveç këtyre përfitimeve të ofruara nga zbatimi i masave të EE, me rëndësi të veçantë është fakti se investimet në këtë fushë janë konsensus të të gjitha partive (investitorët, autoritetet kompetente dhe institucione, OJQ, donatorët, etj.). Kur, përveç kësaj merret parasysh se investimet në kursimin e energjisë si rregull e ka

një çmimin shumë më të ulët se prodhimi i saj, është e qartë se deri tani, as afërsisht, nuk është dhënë prioritet dhe mbështetje e duhur për zbatimin e strategjisë EE. Dhënia e prioritetit për zhvillimin e EE në Mal të Zi është e domosdoshme duke pasur parasysh problemet serioze në sektorin e energjisë të Malit të Zi, si dhe kërkesat e përcaktuara për hyrjen dhe anëtarësim në BE.

Në fund, duhet të theksohet që angazhimi i Malit të Zi për Komunitetin të energjisë, përmes pranimin të bërë një objektiv tregues të kursimit të energjisë në nivel kombëtar (objektivi përfundimtar për arrijtjen e kursimeve në shumën prej 9% të konsumit mesatar të energjisë totale në Mal të Zi), do të thotë qasje shumë më serioze dhe mbështetje të gjitha partive relevante për zbatimin e strategjisë të EE dhe eliminimin e këtyre pengesave, të cilat marrin një cilësi të hartuar, mire të koordinuar, veprimet sistematike dhe graduale të veprimit në këtë fushë. Duhet të kemi parasysh se ky është një proces kompleks në të cilin vendet e zhvilluara kanë punuar për dekada. Megjithatë, nevoja e Malit të Zi kërkon operacion shumë më të shpejtë duke përdorur përvojat pozitive të vendete të tjera.

KONTRIBUT 1

SHEMBUJ E PRAKTIKËS SË MIRË PËR ZBATIMIN E PROJEKTEVE SE EFIKASITETIT TË ENERGJISË

Siç është e theksuar, pas miratimit të Strategjisë të EE nuk u realizua asnjë pilot projekt në fushën e efikasitetit të energjisë që do të demonstronte një cikël të plotë të veprimtarisë (përgatitjen e detyrë të projekti, gjetja e zgjidhjes për financimin e tij, zhvillimi e dokumentacionit investime-teknik, marrjen e miratimeve të nevojshme të organeve dhe organizatave të shtetit kompetent, punimet të ndërtimit dhe mbikëqyrja e tyre, monitorimi i efekteve të arritura, promovimi i projektit dhe kështu më radhë.) më tutje janë shembujt të praktikës së mirë në rajon, sipas detyrave të projektit për përgatitjen e dokumenteve përkatëse.

Projekti i përmendur më parë „Efikasiteti i energjisë në Mal të Zi“ i cili referohet në rindërtimin e shkollave dhe spitaleve është dizajnuar si një projekt promovues që ofron një cikël të plotë të aktiviteteve, por i cili është në një fazë të hershme dhe nuk është gati për ti përfshirë në shembujt e praktikës së mirë në fushën e efikasitetit të energjisë në Mal të Zi. Në këtë kuptim, interesant është një shembull i një projekti të ngjashëm i cili u zbatua me sukses në Serbi (16 shkolla dhe 12 spitale), në të cilin efektet kanë arritur të konfirmojë arsyeshmërinë e projekteve të këtij lloji. Veçanërisht, më këtë projekt janë arritur kursime të rëndësishme të energjisë në të gjitha ndërtesat me një total prej 40% (ose në objekte 15 – 63%). Përveç kësaj, janë redukuar emetimet e CO2 më rreth 42% në vit i cili lejonte ofrimin e mekanizmave të rëndësishëm të fondeve shtesë në bazë të „Protokollit të Kiotos“. Me këtë projekt janë certifikuar edhe përfitime tjera të ndryshme të cilat, sipas definicionit, ofrojnë projektet e efikasitetit të energjisë (rritjen e sigurisë, zvogëlimi ndotjes së mjedisit, zhvillimi i biznesit, futjen e teknologjive të reja, transferimin e njohurive, etj.). Është e rëndësishme të theksohet se periudha e shtyrjes është të investimit për të gjitha objektet në këtë projekt është 7.5 vjet (5,3 vjet për spitale dhe 12,8 vjet për shkollë).

Gjithashtu interesant janë dhe projektet e efikasitetit të energjisë në fushën e ndërtimit në sektorin publik të zbatuar në Republikën e Kroacisë nga institucionet me reputacion – EI „Hrvoje Pozar“ dhe HEP ESCO nga Zagrebi, të cilët mund të gjenden në web faqet e mëposhtme:

<http://www.eihp.hr/hrvatski/eefikasnost.htm>

http://www.hep.hr/esco/reference/karlovac_skole/default.aspx

Përveç projekteve promovues në fushën e ndërtesave në web faqet e këtyre institucioneve janë shembujt interesant të praktikës së mirë në fusha tjera të efikasitetit të energjisë (industri, ndriçimi publik, furnizimi me energji elektrike, etj.)

Në dokument nuk janë veçmas efektet pozitive të projekteve promovuese të zbatuara të efikasitetit të energjisë, sepse të njëjtat janë në dispozicion në faqet e specifikuar.

KONTRIBUT 2

Paraqitja tabelore e aktiviteteve themelore për zbatimin e Strategjisë së EE

FUSHAT E VEPRIMIT	EMRI I VEPRIMIT/MASES PËR PËRMIRËSIMIN E EE	GJENDJA E ZBATIMIT DHE AFATET
Zhvillimi institucional	Themelimi i Njesisë për EE	Pas miratimit të Strategjisë së EE në Ministrinë e Ekonomisë në kuadër të Sektorit për energji në fillim të vitit 2006 u themelua një Njësi e posaçme për EE.
	Themelimi i Fondit për EE	Në vitin 2006 u themelua Fondi për EE si një artikull i veçantë në buxhetin e Ministrisë së Ekonomisë, kryesisht për financimin e Njesisë për EE.
	Themelimi i Departamentit për EE	Departamenti për EE është themeluar në fund të vitit 2009 në kuadër të Ministrisë së Ekonomisë. Departamenti për EE, si dhe Njësia për EE cila paraprinë atë, kanë rolin e institucioneve qendrore për efikasitetin e energjisë në Mal të Zi. Është parashikuar që Departamenti të ketë 15 të punësuar. Aktualisht 5 vende pune janë të mbushura.
Korniza legjislative dhe rregullatore	Zhvillimi i kornizës themelore për EE – Ligji mbi EE	Me hartimin e Ligjit për EE u fillua në vitin 2008 dhe u miratua në prill të vitit 2010. Ky ligj për herë të parë rregullon marrëdhëniet në fushën e përdorimit efikas të energjisë në sektorin e konsumit final. Ligji është shkruar në përputhje me direktivat themelore evropiane në fushën e EE. Ligji mbi EE do të zbatohet nga maji të vitit 2011.
	Zhvillimi i një kornize të re rregullatore për efikasitetin të energjisë në ndërtim	Në vitin 2006 dhe 2007 nëpërmjet programeve të ndihmës, u kryen disa aktivitete përgatitore dhe u bënë një seri të studimeve kryesisht për sektorin e banimit. Në fund të vitit 2008 u formua grupi i punës për të krijuar tri Rregullore për EE në ndërtesa (Rregullorja e EE në ndërtesa, Rregullorja e karakteristikave të energjisë në ndërtesa, Rregullorja për certifikimin e energjisë të ndërtesave) cila ka përgatitur draft versionin e Rregulloreve në fund të vitit 2009. Me miratimin e Ligjit për EE u takuan kushtet për të finalizuar rregulloret në këtë fushë deri në fund të vitit 2010. Rregullorja për EE në ndërtim është shkruar në përputhje me direktivat përkatëse evropiane, kryesisht me Direktivën 2002/91EC mbi karakteristikat e energjisë të ndërtesave dhe ndryshimin e saj nga viti 2010.
	Rregullorja për shënimin energjetik të pajisjeve shtëpiake	Ligji për EE zhvendos kërkesat themelore të Direktivës 92/75/EEC mbi shënimin e pajisjeve në shtëpi, cila do të bëhet më plote me punimin e rregulloreve nëligjore në këtë fushë. Është planifikuar që projekti i kësaj rregullore të jetë i përgatitur deri në fund të vitit 2010 dhe i miratuar nga mesi i vitit 2011.
	Futja e kriterëve të EE në prokurimin publik të mallrave dhe shërbimeve si dhe ndërtesa me qira në sektorin publik	Ligji mbi EE parashikon futjen e kriterëve të EE në procedurat e prokurimit publik. Rregullorja relevante do të përgatitet në formën e draftit deri në fund të vitit 2010, dhe do të përfundojë deri në mes të vitit 2011.
	Kërkesat rregullore për qeverisjet lokale dhe konsumatorët e mëdhenj	Ligji mbi EE parashikon disa detyrime për qeverisjet lokale dhe konsumatorët e mëdhenj. Rregulloret relevante dhe udhëzimet janë planifikuar për tremujorin e parë të vitit 2011.

	Futja e dispozitave të EE në ligjet tjera	<p>Gjatë përgatitjes së disa akteve ligjore, nga Njësia e EE janë dhënë disa sugjerime konkrete për futjen e dispozitave të EE, të cilat janë të dukshme në:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ligji mbi parandalimin e integruar dhe kontrollin e ndotjes (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 80/2005) - Ligji për tatimin në fitim të personave juridik (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 40/2008) - Ligji për zhvillimin e hapësirave dhe ndërtimin e objekteve (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 51/2008) - Ligji mbi koncesionet (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 08/2009) - Ligji mbi energjinë (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 28/2010)
Mekanizmat stimuluuese për përmirësimin e EE	Lehtësime të taksave në aktivë fikse dhe të përhershme të përdorura për prodhimin e energjisë nga BRE dhe EE	<p>Ligji për tatimin në fitim të personave juridik (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi nr. 40/08 nga 27.06.2008) me nenin 30a ka përcaktuar që tatimpaguesi i cili bën investime në aktivë fikse të përdorur për prodhimin e energjisë nga burimet rinovuese të energjisë dhe EE, baza tatimore të reduktohet 50% për investimin bërë, deri në shumën e bazës tatimore.</p> <p>Ndryshimet në Ligjin për tatimin në fitim të personave juridik (Gazeta Zyrtare e Malit të Zi, nr. 86/09 nga 25.12.2009) u fshi neni 30a, prandaj nuk kishte asnjë baze ligjore për futjen e këtyre lehtësimeve të taksave.</p>
	Stimuj financiar për njerëzit për përdorimin të energjisë diellore	<p>Në vitin 2009 Komuna e Podgoricës dhe Budva kanë futur lirimin e një pjesë të tarifës së pajisjeve komunale të faqeve ndërtimore për investitorët të cilët kanë vendosur të përdorin sistemet diellore.</p> <p>Në vitin 2009 është bërë studim i tregut për sistemet diellore për përgatitjen e ujit të nxehtë, i cili ka treguar potencial të konsiderueshëm për instalimin e këtyre sistemeve.</p> <p>Në tremujorin e parë të vitit 2011 planifikohet fillimi i programit për të siguruar një linjë krediti të favorshme për familje për të instaluar sistemet diellor për përgatitjen e ujit të nxehtë.</p>
	Largimi i pengesave aktuale për futjen e mekanizmave të financimit alternativ për EE	Ligji mbi EE ka futur ESCO konceptin dhe kontraktimin për efikasitetin e energjisë. Është e planifikuar që në vitin 2010 dhe në gjysmën e parë të vitit 2011 të përgatiten rregulloret në këtë fushë.
Fushata informative dhe ngritja e vetëdijes publike	Fushata informative për publikë dhe përdoruesit përfundimtarë të energjisë	<p>Fushata e parë më e plotë filloi në vitin 2008 duke u zbatuar më rëndësishëm në vitin 2009 në kuadër të projektit „Viti i efikasitetit të energjisë“.</p> <p>Një fushatë e re informative cila do të përqendrohet në zbatimin e suksesshëm të Ligjit mbi EE dhe plan veprimit është planifikuar për vitin 2011 dhe 2012.</p>
	Konferenca rajonale për EE	<p>Në vitin 2009 u mbajt konferenca rajonale mbi „Sigurimin e energjisë dhe efikasitetin e energjisë“.</p> <p>Në vitin 2010 u mbajt konferenca rajonale me temë „Menaxhimi i qëndrueshëm i energjisë në ndërtesa publike – nga politika deri te veprimi lokal“</p>
	Themelimi i INFO zyrave (qendrave)	Në fund të vitit 2009 u organizua programi i edukimit të këshilltarëve për efikasitetin e energjisë në qendrat rajonale/lokale të biznesit në 5 komuna (Berane, Bijelo Polje, Kolashin, Nikshiq dhe Cetinë) Katër INFO zyre filluan të veprojnë në maj të vitit 2010.
	Krijimi i një qendre informimi dhe demonstrimi për EE – „Shtëpia e së Ardhmes“	Në vitin 2009 në kuadër të projektit Viti i efikasitetit të energjisë janë kryer aktivitetet fillestare për ndërtimin e një qendre informacioni dhe demonstrimi për efikasitetin e energjisë („Shtëpia e së ardhmes“) në bashkëpunim me Kryeqytetin Podgorica. Megjithatë projekti nuk ka vazhduar deri me tani.

Trajnimi dhe edukimi	Trajnimi dhe autorizimi i personave për shqyrtimin energjik dhe certifikimin e ndërtesave	Aktivitetet në trajnimin e personave për shqyrtimin energjik filluan në vitin 2007 dhe janë mbajtur vazhdimisht në të kaluarën. Deri më tani 27 auditorë të energjisë janë të trajnuar. Auditorët e kualifikuar kanë bërë afër 40 shqyrtime energjike në sektorin publik. Është planifikuar që në periudhën e ardhshme të vazhdohet me programe trajnimit të ngjashme. Për tremujorin e parë të vitit 2011 është i parashikuar miratimi i rregullave në këtë fushë, pas të cilit do të arrihet me nxjerrjen e licencave/autorizimeve për auditorët nga Ministria e Ekonomisë.
	Ngritja e kapaciteteve dhe krijimi i menaxhimit të energjisë në sektorin publik dhe te konsumatorët të mëdha	Ligji mbi EE parashikon futjen e programeve të EE dhe planeve për të përmirësuar EE, krijimin e skemave të menaxhimit të energjisë, mbledhjen e të dhënave dhe raportimi në fushën e EE për të gjithë organet të sektorit publik, si dhe për konsumatorët e mëdhenj. Përgatitja e programeve të trajnimit me materialet e përshtatshme përcjellëse është planifikuar për vitin 2011.
Projekte promovuese dhe bashkëpunimi në fushën e EE	Implementimi i investimeve për përmirësimin e EE në ndërtesat të sektorit publik	Në fund të vitit 2008 ka filluar projekti „Efikasiteti i energjisë në Mal të Zi“ në bazë të kredisë Banka Botërore në vlerë prej 6.5 milion euro, i cili përfshin rikonstrukcionin e EE në 14 institucione të arsimit dhe në 6 institucione shëndetësorë në Mal të Zi. Kohëzgjatja e planifikuar e projektit është deri në fund të vitit 2012. Në fund të vitit 2010 pritet aktivizimi i linjave të reja të kredisë në shumën 11 milion euro te Banka kredituese gjermane për rindërtim (KfW) për rikonstrukcionin e objekteve të Ministrisë e Arsimit dhe Shkencës. Fillimi i zbatimit është planifikuar për vitin 2011.
	Financimi i projekteve EE në sektorin e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme	Në vitin 2006 filloj realizimi i programit/linja krediti „Efikasiteti i energjisë dhe burimet rinovuese të energjisë në Mal të Zi“ e cila menaxhohet nga Banka kredituese gjermane për rindërtim (KfW), në bashkëpunim me SMEDD. Deri në fund të vitit 2008 janë realizuar 13 projekte me vlerë rreth 3 milion euro. Me iniciativë të JEE, Oda ekonomike e Malit të Zi në vitin 2009 formoi Bordin për efikasitetin e energjisë dhe mbrojtjen e mjedisit.

